

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

*Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису*

**РИЖКОВА ДАРИНА СЕРГІЇВНА**

УДК 141.319.8:316.334.56

**НОМО URBANUS ЯК НОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ**

09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури  
(філософські науки)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

\_\_\_\_\_Д. С. Рижкова

Науковий керівник: Карпенко Іван Васильович, доктор філософських наук,  
професор

Харків – 2018

## АНОТАЦІЯ

**Рижкова Д. С. Homo Urbanus як нова ідентичність. –  
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.**

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Харків, 2018.

В дисертації здійснено філософсько-культурологічний аналіз феномену і поняття Homo Urbanus на підставі розгляду міста як певного хронотопу в єдності місті-спільноти і міста-території, запровадження теоретичної моделі поділу міських мешканців на містян та мешканців міста та розуміння ідентичності як взаємодії між самістю і тотожністю стосовно людини міської.

В дисертаційному дослідженні використовуються основоположні ідеї урбаністів, архітекторів, культурологів, соціологів, істориків, політологів, соціологів (С. В. Пирогов, Г. Зіммель, Ж. Бемон, В. Ніколс, А. Лефебр, С. Мілграм, М. Кастельс, Е. Гідденс, З. Бауман та ін.), що стосуються глибинного аналізу міських структур, взаємовідносин всередині міського простору, тих чи інших типів взаємодії акторів в ньому, а також різноманітні концепції ідентичності (П. Рікер, Ф. Тьоніс, Ю. Габермас, А. Турен, Е. Гідденс та ін.), роботи авторів, чиї наукові інтереси близькі до філософії міста чи до проблем ідентичності (О. Чернявська, Дж. Іфевунігве, А. Високовський, Т. Кузло, Н. Парсонс, Д. Макніл, Н. Фелпс, Б. Фрезерта Г. Бريدж, К. Таїбакш, О. Мусієздов та ін.) та роботи, де проблема ідентичності перетинається з проблемами міста (Д. Морлі, К. Робінз, П. дю Гей, Ш. Дутта-Ахмед).

Автор зазначає, що при аналізі проблеми ідентичності як взаємодії Я з Іншим виокремлюється дві тенденції: по-перше, найчастіше при такому погляді на проблему не в повному обсязі враховується простір цієї взаємодії, який спонукає Я на ті чи інші взаємини з Іншим; по-друге, коли

розглядається цей простір, то тоді ідентичність розкривається не як взаємодія самості і тотожності, а як один з варіантів ідентифікації індивіда з тією чи іншою локальною групою. Стверджується, що формування міської ідентичності може відбуватися за кількома основними напрямками, які вже не співпадають з напрямком консолідацією спільнот.

Автор доводить, що місто як підстава формування міської ідентичності має розглядатись як певний хронотоп в єдності міста-спільноти (спільноти містян, що існують в часі) та міста-території (архітектурні форми, міська інфраструктура тощо, що існують в просторі). Місто-територія і місто-спільнота тісно взаємопов'язані і переплетені, неможливо чітко розмежувати ці два вектори погляду на місто. Зі сприйняття одного з них незмінно випливає сприйняття іншого, що надзвичайно важливо коли йдеться про філософсько-культурологічну рефлексію формування міської ідентичності.

Місто змінює свій зовнішній вигляд у міру історичного розвитку і трансформації різних видів людської діяльності. Воно стає формою вирощування і створення ресурсу для формування на його основі тих «просторових локусів», «місць», де міські мешканці отримують можливість з елементів існуючих типів життя сконструювати нові типи ідентичності. Крім цього, місто має значний потенціал, як щодо окультурення власних просторів, так і щодо окультурення міських мешканців. У ньому присутні дві протилежні тенденції – воно одночасно і інтегрує, і дистанціює носіїв міської культури. Сучасне місто – це транзит між модерном і постмодерном, носій рис як індустріального, так і постіндустріального суспільства, що не може не накладати свій відбиток на людей, що живуть і діють в ньому.

В роботі аналізується просторово-часова специфіка проживання мешканців міського простору в місті-території і місті-спільноті і на цій підставі пропонується теоретична модель їх поділу, з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топосі міста, на містян і мешканців міста. Критерієм такого розмежування є виключно ступінь прийняття міських правил і міського способу життя. Встановлено, що містянин як людина з

мобільною і рухомою ідентичністю може легко відігравати різні соціальні ролі, змінювати обличчя і маски. У зв'язку з цим для більш артикульованого розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином останній розглядається з рисами Двійника, Мандрівника і Чужинця, в залежності від того, наскільки можливий його конструктивний діалог з мешканцем міста.

В результаті аналізу зроблено висновок, що, по-перше, мешканець міста і містянин це «ідеальні» або «чисті» форми, реальні мешканці міських просторів, як правило, знаходяться між цими двома полюсами, хоча і тяжіють до одного з них; по-друге, при характеристиці мешканців міста і містянин не слід виносити оціночних суджень, можна лише констатувати, що такий поділ є достатньо умовним; по-третє, сучасне місто має значний потенціал для вироблення все нових і нових типів ідентичності, і як наслідок, на тлі власної роздробленості і розколотості, може сформувати певний комплекс, який може бути названий міською ідентичністю, і формування якого як гомогенного феномену є неможливим.

Аналізуючи труднощі, які виникають при визначенні міської ідентичності, автор пов'язує їх з тим, що величезна різноманітність ідентичностей (національних, релігійних, гендерних, політичних, пов'язаних з міграційними процесами тощо), значно ускладнюють сценарії їх «вбудовування» в хронотоп сучасного міста, місто-територію і місто-спільноту, ускладнюють їх взаємодію з ідентичностями мешканців міста і містян. На цьому тлі можна стверджувати, що міська ідентичність не завершена, вона мерехтить, а значить, в разі відходу від суворих визначень і обмежень всі мешканці міського простору можуть претендувати на міську ідентичність.

Серед великої кількості варіантів світогляду і самоідентифікації, для яких відкриває простір сучасне місто, людина, з одного боку, може вільно вибирати будь-які варіанти і будь-які комбінації, а з іншого, міський спосіб життя з його перевагами і недоліками часто не залишає вибору для міської

людини. Просторово-часові рамки більше не стримують індивідів в спілкуванні з іншими і в пізнанні світу. Ієрархія часто порушується через те, що в різних областях соціуму один і той же індивід займає різні ніші. Крім цього, існує безліч індивідів, які в принципі не вписуються ні в який ієрархічний порядок. Багатьом з тих, хто зараховує себе до містян, в принципі немає діла до власного становища в суспільстві і думки оточуючих, і основний їх пункт взаємодії з суспільством полягає лише в тому, щоб не спричиняти відчутної незручності.

Міські ж простори і спільноти з їх відмінностями впливають на ступінь прихильності тих чи інших міських районів до традиції, а також на ступінь відкритості та загальної доступності міських просторів. Крім цього, прихильність мешканців міста і містян до різних типів і верств культури призводить до відсутності спільних позицій між ними. І позбавлені простору для діалогу, вони все більше віддаляються один від одного.

Включеність в життя міста, ідентичність містянина, протиставлена байдужості до міста з боку мешканців міста. Вона є умовою формування спільноти, здатної до прояву ініціативи і соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища. Містянам навіть не обов'язково об'єднуватись в постійні структури. Ініціативність, високий рівень інтелекту і самоорганізації дозволяють містянам легко формувати коаліції для вирішення конкретних завдань, а потім також легко їх нівелювати.

Номо Urbanus як новий тип міської ідентичності визначено через його здатність до швидкого пристосовування до мінливих обставин, до погодження з правилами міського життя у сучасному місті, до залученості до взаємодії з містом, коли зміна, реконструкція, демонтаж знакових місць та ін. відбуваються за участі містян. В роботі аргументується принципова незавершеність самого феномена Номо Urbanus, а отже і усталеність його визначення, що зумовлено динамічністю характерних рис сучасного міста. Людина міста (Номо Urbanus як рівноважний конструкт між мешканцем міста і містянином) в даний час виходить за його межі і одночасно

структурує абсолютно новий урбанізований простір, виробляє нові форми зв'язків, породжувані в ньому, але інтегровані вже над містом.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для розробки нових методологічних підходів у філософській і культурній антропології, в подальшому дослідженні проблеми ідентичності, при аналізі міського простору як місця взаємодії його мешканців з різними світоглядними парадигмами, при створенні курсів, навчальних програм, написанні підручників і навчальних посібників з філософсько-культурологічних дисциплін.

**Ключові слова:** місто, містянин, мешканець міста, культура, міська ідентичність, урбаністика, актори, соціальні зв'язки.

## ABSTRACT

**Ryzhkova D. S. Homo Urbanus as a new identity. – Qualification scientific work on the rights of manuscript.**

Thesis for a Candidate Degree in Philosophical Sciences, Speciality 09.00.04 – Philosophical Anthropology and Philosophy of Culture – V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, 2018.

The thesis deals with the philosophical and cultural analysis of the phenomenon and the concept of Homo Urbanus based on the consideration of the city as a certain chronotope in the unity of the city-community and city-territory, the introduction of a theoretical model for the division of urban residents into urban areas and inhabitants of the city, and understanding of identity as an interaction between selfhood and identity of the city human.

In the thesis research, it is used the basic ideas of urbanists, architects, cultural scientists, sociologists, historians, political scientists, sociologists (S. V Pirogov, G. Simmel, J. Bemon, V. Nichols, A. Lefebr, S. Milgram, M. Castells, E. Giddens, S. Baumann etc.), which concern the in-depth analysis of urban structures, interactions within the urban space, certain types of interaction

between actors in it, as well as various identity concepts (P. Ricker, F. Tions, J. Gabermas , A. Turin, E. Giddens, etc.), works of authors whose scientific interests are close to the philosophy of the city or to the problems of identity (O. Cherniavska, J. Ifekvunigve, A. Vysokovsky, T. Kuzlo, N. Parsons, D. McNeill, N. Phelps, B. Frezer, G. Bridge, K. Taybaksh, O. Museyzdov, etc.) and works where the problem of identity overlaps with the city's problems (D. Morley, K. Robins, P. du Gey, S. Dutta-Ahmed).

The author notes that in analyzing the problem of identity as interaction between I and the Other, two tendencies are singled out: firstly, the most often in such a view on the problem is not fully taken into account the space of this interaction, which induces me on one or another relationship with the Other; secondly, when this space is considered, then identity is revealed not as the interaction of selfhood and identity, but as one of the options for identifying an individual with a particular local group. It is argued that the formation of urban identity can take place in several main directions, which no longer coincide with the direction of consolidation of communities.

The author argues that the city as the basis for the formation of urban identity should be considered as a certain chronotope in the unity of the city-community (the community of citizens existing in time) and city-territory (architectural forms, urban infrastructure, etc., existing in space). The city-territory and the city-community are closely interconnected and intertwined; it is impossible to clearly delineate these two vectors of the view to the city. From the perception of one of them, the perception of another invariably follows, which is extremely important when it comes to the philosophical and cultural reflection of the formation of urban identity.

The city changes its appearance with the historical development and transformation of various types of human activity. It becomes a form of cultivation and creation of a resource for forming on its basis those «spatial loci», «places», where city dwellers receive the opportunity to construct new types of identity from the elements of existing types of life. In addition, the city has significant potential

both for the cultivation of its own spaces and for the cultivation of urban residents. There are two opposite tendencies in it: it simultaneously integrates and distances carriers of urban culture. The modern city is a transit between modern and postmodern, carries the features of both industrial and postindustrial society, which can not but impose its imprint on people living and operating in it.

The work analyzes the spatio-temporal specificity of the inhabitants of the urban space in the city-territory and the city-community, and on this basis a theoretical model of their division is proposed, given their ontological rooting in the city's tops, on the citizens and city dwellers. The criterion for such a delimitation is the degree of acceptance of city rules and urban lifestyles. It has been established that the citizen as a person with movable and mobile identity can easily play various social roles, can change faces and masks. In this connection, for the more articulated delineation of the methods of interaction between the city dweller and the citizen, the latter is considered with the features of the Doppelganger, the Traveler and the Stranger, depending on the extent to which his constructive dialogue with the city dweller is possible. As a result of the analysis, it was concluded that, firstly, the city dweller and the citizen are «perfect» or «pure» forms, real inhabitants of city spaces, as a rule, are between these two poles, although they tend to one of them; Secondly, when characterizing the of the city dwellers and the citizens it is not necessary to make evaluative judgments; one can only state that such a division is rather conditional; Thirdly, the modern city has considerable potential for the development of new and new types of identity, and as a result, in the face of its own fragmentation and split, it can form a certain complex that can be called urban identity and the formation of which as a homogeneous phenomenon is impossible.

Analyzing the difficulties that arise in determining urban identity, the author relates them to the fact that the huge variety of identities (national, religious, gender, political, associated with migration processes, etc.), greatly complicate the scenarios of their «embedding» in the chronotope of modern cities, city-territory and city-community, complicate their interaction with the identities of the city

dwellers and citizens. Against this background, it can be argued that urban identity is not completed, it flickers, and thus, if we go away from strict definitions and restrictions, all inhabitants of the urban space can claim to the urban identity.

Among a large number of variants of world outlook and self-identification, for which the modern city opens up, people, on the one hand, can freely choose any variants and any combinations, and on the other, the urban way of life with its advantages and disadvantages often leaves no choice. for the city human. The spatial-temporal framework no longer holds individuals in communion with others and in the knowledge of the world. The hierarchy is been often disrupted by the fact that in different areas of society, one and the same individual occupies different niches. In addition, there are many individuals who in principle do not fit into any hierarchical order. Many of those who count themselves to the citizens, in principle, have no work to their own position in society and the opinions of others, and their main point of interaction with society is only to ensure that there is no inconvenience.

Urban areas and communities with their differences influence the degree of attachment of certain urban areas to tradition, as well as the degree of openness and universal accessibility of urban spaces. In addition, the commitment of the city dwellers and citizens to different types and strata of culture leads to the absence of common positions between them. And they lack space for dialogue, they are increasingly moving away from each other.

Inclusiveness in the life of the city, the identity of the city, is opposed to indifference to the city by the city dwellers. It is a condition for the formation of a community capable of manifestation of initiative and social action aimed at increasing the well-being of the urban environment. Barns do not even need to be integrated into permanent structures. Initiative, high level of intelligence and self-organization allow the cities to easily form coalitions for solving specific problems, and then also easy to level them.

Homo Urbanus as a new type of urban identity is determined by its ability to quickly adapt to changing circumstances, to conform with the rules of urban life in

a modern city, to engage in engagement with the city when changing, reconstruction, dismantling of signposts, etc., occur with the participation of cities. In this paper, the principal incompleteness of the very phenomenon of Homo Urbanus, and hence the designation of its determination due to the dynamism of the characteristic features of the modern city, is argued. The city's human (Homo Urbanus, as an equilibrium construct between the city dweller and the citizen) now goes beyond its borders, and at the same time structures a completely new urbanized space, producing new forms of ties created in it, but are already integrated over the city.

The results of the thesis research can be used to develop new methodological approaches in philosophical and cultural anthropology, further study of identity problems, in the analysis of urban space as a place of interaction of its inhabitants with different ideological paradigms, with the creation of courses, curriculum, textbooks and tutorials on philosophical and cultural disciplines.

**Key words:** city, citizen, city-dweller, culture, identity of the city, urban studies, actors, social relationships.

## **Список публікацій здобувача за темою дисертації**

### ***Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:***

1. Рыжкова Д. С. Город как условие и цель формирования идентичности/ Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2013. – № 1064. – С. 108-113.
2. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор формирования идентичности/ Д. С. Рыжкова // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: філософія. – 2014. – № 57. – С. 212-219.
3. Рижкова Д. С. Інший в локусі міського середовища/ Д. С. Рижкова // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць – 2015 – Вип. 102 (№ 11) – С. 214-217.
4. Рыжкова Д. С. Новый горожанин как культурная идентичность / Д. С. Рыжкова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури – науковий журнал. – 2016. – Вип. 3 (12). – С. 22-30.

### ***Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях інших держав:***

5. Рыжкова Д. С. Городские пространства: от утопии к гетеротопии/ Д. С. Рыжкова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2014. – № 01(60). – С. 233-237.
6. Рижкова Д. С. Взаємодія між містом та його мешканцями: соціально-культурний аналіз / Д. С. Рижкова // Sciences of Europe – 2017 – Vol 3, №19. – С. 30-33.

### ***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

7. Рыжкова Д. С. Городская жизнь: к идентичности жителя города и горожанина / Д. С. Рыжкова // «ІХ Харківські студентські філософські читання»: Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, 25-26 квітня 2013. – С. 55-57.

8. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор идентичности в городе / Д. С. Рыжкова // Международный научный журнал «Интернаука»: материалы II Международной научно-практической конференции «Научный диспут: вопросы социологии, политологии, философии, истории», Москва-Киев-Вена, 27 ноября 2015. – № 8, – С. 181-182.
9. Рыжкова Д. С. Социально-иерархические основы идентичности современного горожанина / Д. С. Рыжкова // «Культура. Духовность. Общество». Материалы XX Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 28 октября 2015. – С. 87-91.
10. Рыжкова Д. С. Кризис городской идентичности / Д. С. Рыжкова // XVII наукові читання пам'яті Георгія Флоровського. Матеріали Всеукраїнських конференцій студентів та аспірантів філософських факультетів, Одеса, 8-10 жовтня 2014. – Вип. IV. – С. 112-114.

***Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:***

11. Рыжкова Д. С. Трудности в определении идентичности современного индивида. / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2015. – Випуск 52. – С. 73-77.

## ЗМІСТ

|                                                                                       |     |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| ВСТУП .....                                                                           | 14  |
| РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.<br>.....                         | 21  |
| 1.1. Місто та ідентичність в предметному полі соціально-гуманітарних досліджень ..... | 21  |
| 1.2. Місто як топос: феномен, поняття, об'єкт і понятійна оптика дослідження. ....    | 41  |
| Висновки до розділу 1 .....                                                           | 61  |
| РОЗДІЛ 2. МІСТО ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОПОЛОГІЇ МІСЬКОГО ТИПУ. ....              | 63  |
| 2.1. Специфіка міста-спільноти та міста-території. ....                               | 67  |
| 2.2. Мешканець міста та містянин у хронотопі сучасного міста. ....                    | 94  |
| Висновки до розділу 2 .....                                                           | 114 |
| РОЗДІЛ 3. НОМО URBANUS – ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ІДЕНТИЧНОСТІ. ....                    | 116 |
| 3.1. Труднощі у визначенні міської ідентичності.....                                  | 116 |
| 3.2. Проблема самоідентифікації в сучасному місті. ....                               | 124 |
| 3.3. Умови виникнення та характерні риси Homo Urbanus. ....                           | 148 |
| Висновки до розділу 3 .....                                                           | 160 |
| ВИСНОВКИ.....                                                                         | 162 |
| СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....                                                       | 167 |
| ДОДАТОК.....                                                                          | 183 |

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** За даними ЮНІСЕФ в 2009 р. вперше за всю історію людства чисельність міського населення зрівнялась з чисельністю сільського і склала трьох з половиною мільярдів осіб. У найближчому майбутньому відсоток міського населення буде невинно збільшуватися. За даними цієї ж організації динаміка зростання міського населення в Україні виглядає наступним чином: в 1950 р. такого населення було 36 %, в 1980 р. – 62 %, в 2010 р. – 69 %, а за прогнозом на 2040 р. міського населення в Україні буде 79 %. Очевидно, що такі суттєві і сутнісні зміни демографічної структури населення актуалізують цілий комплекс найрізноманітніших досліджень великого про шарку наук, серед яких не останнє місце займають філософсько-антропологічні та філософсько-культурологічні вивчення багатопланової проблеми урбаністики, в тому числі, і проблеми міської ідентичності.

Сучасний містянин, який прийняв на себе певний поведінковий патерн, певний набір ідентичностей, є на сьогодні, вочевидь, найбільш знаковим представником людської спільноти. В цій ситуації Homo Urbanus – є своєрідним фільтром, який дозволяє помітити різні стилі міського життя через призму їх сприйняття міським мешканцем, тобто, хоч і не у всій повноті, але з урахуванням особистісного людського чинника.

У роботі аналізуються проблеми сучасного міста через призму сприйняття Homo Urbanus-а як характерного, хоча і не «масового» представника нового типу ідентичності, а також, через розуміння міста як певного хронотопу, набору наперед заданих, але постійно плинних і мінливих характеристик. Саме спроба з'ясувати найбільш загальні характерні риси сучасного і навіть постсучасного містянина відкриває в філософській антропології і філософії культури широке поле для дослідження як міської ідентичності, так і міських просторів.

Отже, актуальність теми роботи зумовлена: по-перше, необхідністю філософсько-антропологічного узгодження багатомірності підходів до вивчення міста та ідентичності, розширення розуміння сутності ідентичності та філософсько-антропологічної тематизації проблеми міста, як такого культурного простору, який задає початковий імпульс для формування нового типу ідентичності – і ширше, нових картин світу і світоглядних парадигм; по-друге, соціально-практичним значенням вивчення різних поведінкових патернів, перспективністю дослідження живої діючої особистості у сучасному мінливому місті, а також прогнозуванням реакції містян на ті чи інші зрушення в міському устрої в цілому з метою врахування інтересів як окремих індивідів, так і дрібних локальних груп і, врешті-решт, всієї спільноти міських мешканців.

Значне коло вітчизняних і зарубіжних досліджень, що є дотичними до теми дисертації, можна розподілити за кількома напрямками: по-перше, це дослідження міста, його інфраструктури, міського простору в найрізноманітніших їх тематизаціях від архітектурних (містобудівничих) до соціогуманітарних і філософсько-культурологічних: Д. Брук, В. В. Ванчугов, В. В. Вахштайн, С. Б. Веселова, Р. Е. Парк, К. Стил, Л. Е. Трушина, Р. Флорида, Л. Холіс, та ін.; по-друге, дослідження проблеми ідентичності (ідентифікації) як вона представлена в роботах філософів, соціологів, психологів та представників інших суміжних наук: Б. Андерсон, П. Бергер, В. Гьосле, Е. Еріксон, Дж. Келли, Т. Лукман, А. Макінтайр, Є. А. Орлова, Ш. Струккер, Г. Теджфел, Ч. Тейлор, Дж. Тернер, К. А. Яценко, та ін.; по-третє, дослідження, автори яких поєднують і тематику міста, і проблему ідентичності: Г. Бридж, О. О. Високовський, В. Л. Глазичев, Дж. Іфеквунігве, Т. Кузло, К. Лінч, Д. Макніл, А. В. Микляєва, О. О. Мусієздов, Н. Парсонс, Н. Рапорт, П. Рікер, П. В. Румянцева, М. де Серто, А. К. Согомонов, П. В. Степанцев, К. Таїбакш, Н. А. Фелпс, Б. Фрезер, О. С. Чернявська.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**  
Дисертація виконана на кафедрі теоретичної і практичної філософії

філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах комплексної наукової теми «Філософія і багатоманіття соціокультурних світів» (д/р 0114U005439).

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційного дослідження є визначення специфіки та характерних рис Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних завдань:

- проаналізувати феномени міста та ідентичності в методологічному контексті сучасних філософсько-антропологічних та соціально-гуманітарних досліджень;
- визначати та окреслити культурологічний зміст і структуру міста-спільноти та міста-території;
- охарактеризувати феномени містянина і мешканця міста в хронотопічному вимірі сучасного міста та дати визначення цим поняттям;
- окреслити основні проблеми та перспективи визначення міської ідентичності та розглянути специфіку самоідентифікації в сучасному місті;
- проаналізувати місто як основу для формування топології міського типу;
- дослідити умови виникнення та характерні риси Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності.

**Об'єктом дослідження** є сучасні трансформаційні процеси соціокультурного феномену ідентичності.

**Предметом дослідження** є Homo Urbanus як новий тип міської ідентичності.

**Теоретико-методологічні основи дослідження** Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності базуються на міждисциплінарному синтезі і

системному аналізу, а також із застосуванням історико-типологічного (в історичній ретроспективі) та культурно-антропологічного підходів до вивчення сучасних урбаністичних процесів та їх впливу на формування міської ідентичності.

Для вирішення поставлених завдань в дисертації використовуються такі методи дослідження: феноменологічний (для аналізу стосунків Я з Іншими з позиції суб'єкт-суб'єктних відносин, а також для опису часу і простору в місті, як його сутнісних характеристик), герменевтичний (для аналізу ідентичності Я з позиції Іншого, а також для аналізу ролі оповідача, який спостерігає і описує ідентичність з позиції віртуального третього), компаративістський (для аналізу «розколотої» ідентичності, мережевої анонімності та «порожніх» міських просторів, які не мають чіткого наперед заданого призначення).

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає в тому, що в ньому вперше на рівні філософсько-культурологічної концептуалізації здійснено аналіз Homo Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності, що реалізує свої пізнавальні та пояснювальні функції в просторі культурної комунікації.

Отримані результати, що відрізняються науковою новизною, конкретизується у наступних положеннях:

***уперше:***

- тематизовано у філософсько-культурологічному контексті поняття Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності, певні риси якого вже сьогодні притаманні деяким сучасним міським мешканцям – здатність швидко пристосовуватись до мінливих обставин, погодження з правилами міського життя у сучасному місті, залученість до взаємодії з містом (зміна, реконструкція, демонтаж знакових місць та ін. за участі містян) та принципова незавершеність самого феномена, що зумовлено динамічністю характерних рис сучасного міста;

- запропоновано теоретичну модель поділу мешканців міського простору, з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топосі міста, на *містян* і *мешканців міста*, що уможливило дати визначення ідентичності *містянина* як освіченого представника міської спільноти, який тяжіє більшою мірою до самотності, ніж до групування, динамічно реагує на певні зміни, проте не є достатньо щирим в співіснуванні з іншими, а, отже, може сприйматися спільнотою як «Інший» або «Чужинець», навіть тоді, коли він знаходиться всередині цієї спільноти та ідентичності *мешканця міста*, що проживає на його території, тяжіє до модерних цінностей, для формування власної ідентичності потребує консолідації та постійної взаємодії з будь-якою групою або кількома – частіше всього це або кланові стосунки при наявності великої родини, або так звані «сусідства», тобто маленькі спільноти знайомих, які живуть поблизу і спілкуються один з одним;
- обґрунтовано вимір сучасного міста як певного хронотопу (міської топології) через філософсько-культурологічну концептуалізацію міста-спільноти (спільноти містян, що населяють певний простір) та міста-території (просторове розташування архітектурних форм, міської інфраструктури тощо);
- артикульовано розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином. З цією метою запропоновано розглядати містянина як Двійника (свій або ближній Інший), Мандрівника (мандрівна людина, що подорожує без певної мети своєї подорожі) і Чужинця (сторонній, стороння людина, чужа будь-якому середовищу або будь-кому по духу) в залежності від того, наскільки можливий їх конструктивний діалог з мешканцем міста.

***уточнено:***

- розуміння ідентичності як взаємодії між самістю і тотожністю та наративної ідентичності (П. Рікер) стосовно Homo Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності;
- концепцію «гетеротопії» М. Фуко, що здатна зонувати міський простір в залежності від того, як він використовується міськими мешканцями;
- умови виникнення (розширення особистісного простору, ієрархічність, психологічні, просторово-часові та культурні фактори) та характерні риси (незавершеність, постійне самовдосконалення, повноцінне прийняття на себе правил міського життя) Homo Urbanus як нового типу міської ідентичності

***набули подальшого розвитку:***

- концепція «хронотопу» М. Бахтіна, яка екстрапольована з простору романтичного оповідання на реальний міський життєвий простір;
- компаративістський аналіз поняття «Homo Urbanus» в контексті лінгвістичних, психологічних, культурологічних та філософських конотацій.

**Теоретичне і практичне значення одержаних результатів** полягає в можливості їх застосування: для подальшого дослідження проблеми ідентичності; для аналізу міського простору як місця взаємодії індивідів з різною полярністю світоглядних парадигм, а також між індивідами, різними спільнотами і містом як таким; для розробки нових методологічних підходів у філософській і культурній антропології, філософії та теорії культури; при створенні курсів, навчальних програм, написанні підручників і навчальних посібників з філософсько-культурологічних дисциплін.

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційне дослідження є результатом самостійної дослідницької роботи автора і не містить плагіату. Концепція, зміст, висновки дисертації, а також тексти наукових публікацій

розроблено та викладено автором самостійно. У дисертації використано матеріали статей і тез виступів на конференціях, підготовлених автором.

**Апробація результатів дисертації.** Основні положення й результати дисертаційного дослідження обговорювалися на теоретичному семінарі кафедри теоретичної і практичної філософії філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та доповідалися автором на всеукраїнських і міжнародних конференціях: Конференція Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: ІХ Харківські студентські Філософських читання (Харків, квітень 2013 р.); Скайп-конференція «Різноманіття культур: творче місто в глобалізованому світі» VIII Міжнародна науково-практична конференція (Рига – Харків, квітень 2014 р.); Всеукраїнська конференція студентів та аспірантів філософських факультетів – XVII читання пам'яті Георгія Флоровського. (Одеса, жовтень 2014 р.); XX Міжнародна науково-практична конференція: «Культура. Духовність. Суспільство» (Новосибірськ, жовтень 2015 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Науковий диспут: питання соціології, політології, філософії, історії» (Москва-Київ-Відень, листопад 2015 р.).

**Публікації.** Основні наукові результати дисертаційного дослідження висвітлено у 11-ти наукових публікаціях, з яких 4 статті опубліковано в наукових спеціалізованих виданнях, зареєстрованих МОН України, 2 – в зарубіжних наукових періодичних виданнях. Додатково відображають результати дисертації 4 публікації у збірках матеріалів конференцій та 1 стаття у науковому виданні України.

**Структура та обсяг дисертаційного дослідження** зумовлені метою, завданнями та логікою дослідження й складаються зі вступу, трьох розділів (що містять 7 підрозділів), висновків та списку використаних джерел (170 найменувань, у тому числі 43 – іноземними мовами) та одного додатку. Загальний обсяг роботи – 184 сторінки (8,7 д. а.), із них основного тексту – 156 сторінок (7,5 д. а.).

## **РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРЕДМЕТНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.**

### **1.1. Місто та ідентичність в предметному полі соціально-гуманітарних досліджень**

Особливість заявленої в роботі проблематики полягає в тому, що погляд на ідентичність як на неодмінний атрибут міського способу життя не дуже поширений серед дослідників. Ідентичність частіше за все визначається через національні, релігійні, професійні спільноти. У крайньому випадку процес ідентифікації розглядається через певні соціальні ролі. У той же час дуже невелика кількість дослідників підходять до вивчення міста з позиції індивіда. Крім цього, навіть якщо в поле інтересів тих чи інших авторів потрапляє міська ідентичність, часто вона зводиться до національної, етнічної та інше. Також, зазвичай, не всіх авторів влаштовує погляд на місто через призму індивідуального сприйняття міста містянами. Зокрема, багато хто оцінює в першу чергу міські спільноти, а потім вже їх цікавлять окремі міські мешканці.

В даному розділі буде представлено кілька найбільш поширених підходів до вивчення проблеми міста, як без звернення до проблеми ідентичності, так і через її призму, але, принаймні, придатних до вивчення міста не як технічного конструкту, а як результату взаємодії між простором і його мешканцями. Не можна сказати, що проблема досліджувалася максимально широко, однак певні напрацювання в цій галузі присутні. Умовно ті джерела, які зачіпають одночасно і проблему міста, і проблему ідентичності, можна розділити на кілька типів. Для соціологічних шкіл місто являє собою різні кластери і спільноти, для психологів – окремих індивідів-містян, для архітекторів і урбаністів – квартали, архітектурні споруди, транспортні та інженерні мережі. Також деякі дослідники вивчають місто

історично – від найперших формувань, які можна умовно назвати містами до теперішнього часу.

До першого типу слід віднести дослідників суміжних з філософією дисциплін. Це архітектори, культурологи, соціологи, історики, політологи, об'єктом досліджень яких є той чи інший тип взаємодії акторів в міському просторі. Їх інтереси лежать близько до філософського сприйняття міста, але все ж таки не переходять певної межі.

Так Ж. Ле Гофф в своїй роботі «Інтелектуали в середні віки» пише про особливості формування ідентичності інтелектуалів в середньовічних містах [35]. Такі напрацювання, звичайно, є корисними з точки зору історичного аналізу, однак важко об'єктивно оцінювати придатність цих текстів для аналізу ідентичності в сучасних містах. Існує також безліч психологічних досліджень особистості, в тому числі – особистої ідентичності.

Соціолог С. В. Пиров в книзі «Феноменологічна соціологія та урбаністика» [70] оцінює міський простір з феноменологічної точки зору. Він приділяє досить багато уваги взаємодії акторів в міському просторі, проблемі стресів і поділу просторів «життєвого світу». Однак проблемі ідентичності як такої уваги практично не приділяється.

Г. Зіммель і ряд його послідовників, таких як О. Харрінгтон, також говорять про специфіку взаємодії між людьми на великих, в першу чергу, міських, просторах [39, 135]. Незважаючи на те, що головні роботи Зіммеля присвячені трішки іншій проблематиці, найбільшого резонансу, ще за його часів, набула невеличка робота «Великі міста та духовне життя» [39] присвячена саме містам. Г. Зіммеля особливо цікавили репрезентації міста, а також деякі риси мегаполісу, наприклад сприйняття міського життя людиною, просторові виміри великого міста, зв'язок економіки, грошового господарства і міської культури. Для нього дуже сумнівною є ідея про наявність якоїсь цілісної і не суперечливої міської спільноти, яка може бути піддана ідентифікації сама по собі. Крім цього, можна помітити, що його ставлення до міста досить таки песимістичне, тому що для нього міста його

часу служили осередком занепаду духовності та моральних норм. Його робота вважається класичною в цій області. Можна сказати, що Зіммель – один із першопрохідців у вивченні міського соціуму і міста як такого.

Д. Брук у своїй роботі «Історія міст майбутнього» [14] говорить про поступову вестернізацію східних міст. Він досліджує, чому саме західні міста свого часу ставали зразком для формування як архітектурних ансамблів, так і спільноти у різних містах від Санкт-Петербурга до Дубаю та чому їм все ж таки вдалося зберегти свою самобутність. Він порівнює класичні європейські та американські міста з їх східними сусідами і намагається дослідити, як саме певна ментальність жителів впливає на культурне різноманіття схожих один на одне архітектурно міст.

Політологи Ж. Бемон і В. Ніколс у своїй спільній роботі «Різноманітне управління, поділ і демократія у містах» говорять про специфіку формування міської ідентичності, яка здійснюється завдяки інструментам управління і влади [131]. Вони приділяють також увагу взаємодії між владою і містянами як такої, що може як формувати, так і руйнувати ідентичність.

Соціолог А. Лефевр в декількох своїх роботах («Ідея для концепції нового урбанізму», «Соціальний простір») [51, 52] приділяє багато уваги повсякденності і соціальному простору. Він говорить про принципи взаємодії акторів і шляхи зміни їх світоглядних уявлень при зіткненні із зовнішнім середовищем. Що, в принципі, є ілюстрацією зміни ідентичності. Міський простір Лефевр використовує як найбільш показовий приклад. Він наводить умоглядні конструкції нових міст і нових урбаністичних проєктів, які, за задумом, повинні звести нанівець всі негативні наслідки взаємодії між їхніми мешканцями. Звичайно, у нього можна побачити деяку частку утопізму, проте декілька реальних містобудівних рішень цілком могли бути застосовані і були застосовані, зокрема, в деяких американських містах. Чиказька школа, до якої належав Лефевр, розглядала місто як проблему, як місце, що змушує людей вести себе по-новому.

Цікавою є концепція «постметрополіса» Е. Сойя. У кількох своїх роботах («Як писати про місто з точки зору простору» та «Постметрополіс. Критичні дослідження міст та регіонів») [95, 96] автор говорить не тільки про нову форму сучасних міст, а й про необхідність нового бачення міського простору, нового погляду на місто. Він говорить про розмивання кордонів реальних міст, про реструктуризацію простору і децентралізацію, на які накладається розмивання меж уявного і реального, що стало вже досить типовим. Незважаючи на те, що його роботи написані досить давно, вони як і раніше дуже актуальні.

Варта згадки соціально-психологічна концепція міського життя С. Мілграма у роботі «Експеримент в соціальній психології» [62]. Основна площина його інтересів лежить в сфері групових взаємодій. Однак і місто як простір перетину великої кількості індивідів викликає у нього значну зацікавленість. Він досліджує міську повсякденність індивідів, описує експерименти, покликані підтвердити або спростувати характерні риси містян у порівнянні з сільськими жителями. Крім цього, він розвиває ідею «ментальних карт» К. Лінча і з'ясовує здатність містян до творення образу різних конкретних міст в залежності від їх рівня культури, статі, віку та інших подібних факторів. Багато експериментів автора відкривають цікаві моменти взаємодії індивідів в міському просторі.

У М. Кастельса існує ціла низка робіт, присвячених соціальним процесам і руху інформації в міському просторі («Кінець тисячоліття», «Інформаційне місто. Інформаційні технології, економічна реструктуризація та міські і регіональні процеси», «Влада ідентичності»). М. Кастельс приділяє увагу в першу чергу впливу інформаційної складової сучасного суспільства на індивіда [134, 135, 136]. Він говорить про виникнення нових товариств, пов'язаних з інформаційними мережами і фіксує неабиякий вплив міст, які стають продуцентами інновацій. М. Кастельс є одним із видатних теоретиків ідентичності, а його ранні роботи, звернені до міського простору, хоч і написані в більшій мірі з марксистської позиції, проте, визначили набагато

ширший, ніж у багатьох інших дослідників погляд М. Кастельса на міську ідентичність.

Е. Гідденс у своїх роботах [26, 27] говорить про сучасний світ і, зокрема про сучасне місто, як про руйнівник класичних форм ідентичності і постійний продуцент все нових і нових форм. Дві його цікаві роботи «Кастельс: урбанізм та соціальні рухи» та «Наслідки модерніті», присвячені аналізу цієї проблеми, досить актуальні для даного дослідження, тому що саме рухливість і плинність ідентичності міського мешканця багато в чому забезпечує певний тип погляду на нього.

З. Бауман у роботі «Індивідуалізоване суспільство» [7] дотримується думки про плинність всього в сучасному місті і в сучасному світі. Він відстоює позицію краху чіткої і однозначної стійкої ідентичності. Суспільство для нього занадто індивідуалізоване і постійно продукує все нові і нові змісти, що призводить до постійних пошуків ідентичності.

Другий тип робіт не є фундаментальними дослідженнями, а лише окремими статтями тих авторів, наукові інтереси яких в цілому близькі або до філософії міста, або до проблем ідентичності.

О. С. Чернявська пропонує в декількох своїх статтях (збірник – «Управління ідентичністю містян») [120] вивчати специфіку формування ідентичності містян в залежності від різних факторів, хоча основний спектр її інтересів лежить в дещо іншій площині.

Дж. Іфеквунігве пише про ідентичність людей в англійських містах в роботі «Інше англійське місто. Мультіетнічність, (пост)модерні моменти та стратегічні ідентифікації». Основна площина інтересів автора лежить в суто соціологічному аналізі структури англійського суспільства. В цілому, можна сказати, що багато авторів не намагаються робити глобальних узагальнень, а пишуть лише про специфіку ідентичності містян – жителів конкретного міста або регіону [150].

Навіть О. Високовський з його цікавими роботами, в яких він вводить концепт «вернокулярного міста» в першу чергу говорить про Москву, а вже

потім передбачає, що його схема може бути використана для опису інших міст («Зміна віх: від містобудівництва до устрою міст», «Управління просторовим розвитком») [24, 25]. П. Степанцов, кажучи про спільноти в міському середовищі, також звертає увагу в першу чергу на Москву («Проблема Місця та «Я» в соціальній географії та філософії») [99].

Т. Кузьо в роботі «Ідентичність та національне будівництво в Україні. Спроба визначити «Іншого» [152] говорить про ідентичність українців. Він приділяє увагу складності самого процесу формування національної ідентичності в Україні у контексті знаходження між Росією та Європою та спробам описати кожен з цих сил як значущого Іншого. Н. Рапорт говорить в одній із своїх статей «Космополітичний поворот – або повернення?» [162] про космополітичний поворот, тобто про ідентичність вже не містянина, а космополіта. За його думкою урбанізація породжує вже не стільки міську ідентичність, скільки ідентичність громадянина світу.

Н. Парсонс, Д. Макніл і Н. А. Фелпс у спільній роботі «У пошуках краю європейської міської ідентичності. Транс'європейська мережа серед міських муніципалітетів» [165] говорять про особливості ідентичності європейських містян, зокрема, вони говорять про ідентичність містян у передмістях європейських столиць. Також існують роботи, присвячені колишнім великим дослідженням проблеми міста. Так Б. Фрезер аналізує концепцію урбаністичної антропології М. Дельгадо («Урбаністична антропологія Мануеля Дельгадо: від багатовимірного простору до міждисциплінарної просторової теорії») [144].

До третього типу можна віднести ряд дослідників, в монографічних і дисертаційних роботах яких одночасно і цілеспрямовано відбувається поєднання і проблеми міста, і проблеми ідентичності. Крім цього, такі роботи дають уявлення не тільки про міські спільноти, але і про містян, тому що часто як приклад наводяться ті чи інші характерні риси окремих категорій містян. Саме такі роботи можна назвати класичними дослідженнями у сфері «філософії міста».

У книзі Г. Бріджа «Розум у місті відмінності» [132] розгорнуто непоганий розбір різних типів і видів ідентичності, існуючих в міському просторі. Звичайно, автор не приходить до введення ідентичності як якоїсь цілісності, як і раніше спираючись на кілька основних типів, що розуміються під ідентичністю: як то, національна, гендерна ідентичність. Однак його поділ міста на райони і локуси, в яких в залежності від архітектури і стилю змінюється ідентифікація і світогляд містян, досить цікаві.

К. Таїбакш в своїй роботі «Обіцянка міста. Космос, ідентичність та політика в сучасній соціальній думці» [168] говорить про перспективи міста з точки зору простору, ідентичності і політики. Автор аналізує марксистську точку зору на місто і пропонує своє розуміння міської ідентичності. Він намагається відійти від упередженості класичної урбаністичної теорії і наполягає на наближенні до розуміння ідентичності як випадкового явища. Для нього місто – осередок, фундамент для формування ідентичностей, тому що, незважаючи на випадковий характер, ідентичність для нього історична.

Урбаніст К. Стіл в своїй роботі «Голодне місто: Як їжа визначає наше життя» [100] пропонує дуже цікавий погляд на взаємодію міських мешканців із містом через культуру харчування. Це на перший погляд видається дивним, але не дарма існує прислів'я: «ми – те, що ми їмо» і автору вдається дуже влучно показати цей взаємозв'язок у вимірі міста. Вона досліджує не тільки те, як їжа в різних містах по-різному впливала на громадян, але і те, як самі міста з їх певним культурним нашаруванням по-різному впливали на якість їжі та методи її приготування і споживання у різні епохи та у різних обставинах. Такий вимір ідентичності є не дуже типовим, але доволі цікавим, в тому числі і для даного дослідження.

Л. Холіс у своїй роботі «Міста вам на користь: Геній мегаполіса» [119] дуже ретельно досліджує важливий аспект взаємодії міських мешканців з містом, а саме – вплив планувальних рішень влади та різних архітектурних проектів на те, як саме мешканці користуються цим простором, чи активно «живуть» деякі місця і навіть цілі міста, що для цього треба робити та що

робити не слід ні в якому сенсі. Багато уваги він приділяє формуванню різних спільнот у місті, в тому числі, так званих «сусідств», що є цікавим з точки зору залучення до певної ідентичності. Також цікавим у нього є дослідження конкретних існуючих типів безпосередньої взаємодії міських мешканців з міською владою у принципово різних за характером містах. І, нарешті, він досліджує, яким чином розгортається взаємодія між міськими мешканцями як такими, якщо зробити для цього невеличкий поштовх – відкрити якийсь музей, або зробити певну вулицю пішохідною.

У роботах Г. В. Горнової («Антиномії міста», «Феномен міста в духовному світі людини», «НОМО URBANUS: Антиномии і конфлікти міського життя в типах містян», «Homo Urbanus: психоаналітичний аспект») [31, 32, 33, 34] розкривається культурний потенціал міста. Для неї важливою рисою міського простору є його антиномічність. До того ж в неї можна чітко побачити диференціацію між містом та селом і деякі характерні риси того та іншого. Автор вводить поняття Homo Urbanus в соціологічному та психологічному аспекті. Підхід досить сміливий, автор наважився використовувати це поняття як позначення нової людини у порівнянні з Homo Sapiens-ом. Цікавість робіт забезпечується завдяки тому, що в них присутня методологічна рефлексивність, завдяки якій місто розкривається як певна парадигмальна картина.

Надзвичайно методологічно важливою для даного дослідження є монографічна робота А. А. Мусієздова «Соціологічна концепція міської ідентичності» [64]. У цій роботі автор з соціологічної точки зору підходить до проблеми самовизначення сучасних містян, до міста як основного продуценту смисложиттєвих орієнтирів. Він говорить про те, що в сучасному суспільстві ідентичність стає проблемою. Він аналізує більш ранні і сучасні соціологічні концепції міської ідентичності, а також вплив урбаністики на цю сферу знань. Після ретельного аналізу факторів автор виводить своє власне трактування причин виникнення і сутнісних характеристик міської ідентичності.

Проблематика ідентичності широка і багатогранна. Якщо ж говорити про ідентичність в сучасному світі, то існує кілька поглядів на неї, які принципово відрізняються один від одного. Однак перед тим, як говорити про те, якою є ідентичність зараз і що в принципі може ховатися за цим поняттям, слід трохи звернутися до теоретиків проблеми ідентичності.

Спочатку поняття ідентичність розглядалося досить вузько. Ще не ставши антропологічно-забарвленим терміном, воно являло собою щось порівнянне з поняттям тотожність і протилежне відмінності. Однак при входженні його в коло інтересів філософської антропології, воно набуло додаткові конотації. По суті своїй ідентичність стала властивістю психіки людини ототожнювати себе з чимось, та, виходячи з цього, дослідження ідентичності зачіпало два основних напрямки.

У першому випадку мова йде про ідентифікацію суб'єктом самого себе з тією чи іншою гендерною, національною, професійною, субкультурною групою, або ж, про тотальне відділення себе від будь-яких консолідуючих груп. Ці феномени досліджуються як в сукупності, так і окремими галузями знання. У другому випадку мова йде про ідентифікацію суб'єктом себе з «Іншими». Найчастіше Інший служить саме як критерій для формування тих чи інших аспектів ідентичності «Я».

Таким чином, можна помітити, що антропологічний аспект поняття ідентичності був спочатку далекий від власне філософського. Перші спроби примирити із дійсністю розбіжності в тлумаченнях здійснив Е. Х. Еріксон вже в шістдесяті роки двадцятого століття. Звичайно ж, до нього був відомий схожий феномен, але саме слово ідентичність не було застосовано раніше у такому аспекті в психології і соціальній антропології. Насправді, за вирахуванням самого терміна, засновані на цьому внутрішньому самопереживанні концепції будували і Е. Гофман, Ч. Кулі, Дж. Г. Мід. Навіть З. Фройд нерідко вдавався до такого погляду на взаємини між індивідами.

Завдяки тому що ця робота передбачає розгляд міських просторів і ідентичності мешканців міста, передбачається використання поняття

ідентичність в першу чергу в антропологічному ключі. Звичайно, в рамках даної роботи важко перелічити всіх авторів, які зробили той чи інший внесок у розробку проблеми ідентичності. Проблема не є новою, і розроблялася досить ретельно і в різних аспектах.

Однак тут згадані в першу чергу ті концепції, автори яких або якомога виразніше наблизилися до проблеми ідентичності як цілого, не розділяючи її на безліч дрібних ідентифікацій – національних, гендерних та інших, або ж ті концепції, які припускають наближення ідентичності до тих чи інших топологічних характеристик, головним чином, до розгляду ідентичності в просторі міста, тому що це важливо для подальшої роботи. Якщо в першій частині огляду літератури увага була приділена тим авторам, які розглядають місто, зачіпаючи проблему ідентичності, то у наступних авторів – навпаки.

Через те, що людина в сучасності має можливість здійснювати неймовірну кількість різних переходів, трансформацій і мобільностей, залишаючись в рамках свого я, і досить активно цим користується, обмеження її ідентичності національними, етнічними та навіть гендерними рамками неприпустимі. Потрібна якась сукупність і цілісність погляду на ідентичність.

А тому, в першу чергу цікаві ті концепції, які припускають взаємини Я-Інший, а також різні концепції, які припускають опис ідентичності як самості і ширше. Крім цього, тут важливо не просто перелічити всіх можливих дослідників ідентичності, а, по-перше, звернутися до класиків, які максимально повно описали це поняття, по-друге, звернути увагу на ті концепції, в яких ідентичність так чи інакше «прив'язана» до міської проблематики і міського середовища.

Концепція ототожнення «Я» з Іншим також цікава в тому форматі, що сучасне індустріальне і навіть постіндустріальне суспільство втрачає чіткі критерії ідентифікації, які були в тому ж становому суспільстві. Сама по собі проблема ідентичності виникає тоді, коли руйнується традиційна соціальна структура. Мінливий характер ідентичності був визнаний дослідниками

досить давно. Множинність ідентичностей людини призводить до того, що вона може навіть втратити чіткий образ «Я», що може призвести до кризи ідентичності.

Сама по собі ідентичність підрозділяється на індивідуальну і соціальну. У термінології П. Рікера ті ж смисли даються термінам «самість» і «тотожність». Крім цього багато авторів дроблять ідентичність на ідентифікацію за національним, гендерним, релігійним принципом, що може привести до деякої плутанини. Самість і тотожність припускають поділ ідентичності за функціональним принципом, а не за якісним.

Говорячи про ідентичність, не варто забувати про два супутніх поняття. Перше з них, «негативна ідентичність», передбачає заперечення норм і цінностей оточення, відкидання, бунт, навмисну відмінність. Через негативну самоідентифікацію індивід долає свої внутрішні комплекси і негаразди, дистанціюючись від того суспільства, яке нібито їх породило і формуючи власні субкультурні і контркультурні групи. Також цей термін використовують для позначення протиставлення себе образу ворога.

Як правило, негативна ідентичність стає індикатором кризи духовності в суспільстві, тому що є первинною елементарною спробою зібрати особистість воєдино з потоку фрагментарних і роздріблених ідентичностей. Як показує практика, сучасні ЗМІ часто маніпулюють масовою свідомістю завдяки популяризації негативної ідентичності, тому що позитивна консолідація може підвищити прагнення мас до тієї чи іншої форми свободи, в той час, як негативна ідентифікація призводить до роз'єднання і дистанціювання.

Друге поняття, «криза ідентичності», по суті своїй передбачає відкидання самості з боку «Я». «Це відкидання може не бути зовсім відкритим; «Я», що відчуває презирство до своєї самості, може спробувати обдурити себе за допомогою гарячкової діяльності, яка, подібно до безглуздої подорожі, має тільки одну мету – відвернути увагу «я» від своєї самості. Зробити кризу явною, зізнатися собі в подальшій неможливості

ідентифікувати себе зі своєю самістю, – важливий крок до подолання кризи ідентичності. Звичайно, замість цього людина може зробити своєю єдиною метою привернути увагу інших людей і уникнути серйозної боротьби з власною самістю» [118, с. 119].

Криза ідентичності може бути породженою безліччю повсякденних причин, таких як переїзд на ПМЖ в іншу країну, набуття статусу дорослої людини, усвідомлення власної смертності. Криза ідентичності може бути тісно пов'язаною із загальними правовими і моральними нормами. З одного боку, вона може бути обумовлена невідповідністю самої тим чи іншим загальноприйнятим нормам. З іншого боку, вона може бути пов'язана з тим, що, на думку індивіда, ті норми, в рамках яких він змушений існувати, нелегітимні або аморальні.

Такий стан речей може переживатися як внутрішньо, так і зовні, викликаючи ті чи інші форми протесту. Самим непереборним типом кризи ідентичності В. Гьосле вважає переконаність індивіда у відсутності будь-яких норм в принципі. Також причиною кризи може бути дисбаланс між «Я» і «соціальним Я» ( «I» та «Me»), відсутність цілісності, неможливість змінити певні параметри в існуючому порядку речей.

Однак не варто оцінювати кризу ідентичності суто негативно. У ній є і позитивний посил, тому що рух до виходу з чергової кризи дозволяє здійснити оновлення системи цінностей і світогляду індивіда, можливо, позбавивши його від більш ранніх негативних рис і переконань і об'єднавши роздроблену раніше ідентичність в щось гармонійне і цілісне.

Найбільш вдалим з методологічної точки зору представляється погляд на ідентичність, який можна побачити у П. Рікера [78, 79]. Його концепція наративної ідентичності досить багатогранна. На думку Рікера, неможливо мислити ідентичність однобоко. Для нього наративна ідентичність – те, що йдеться про людину і те, що вона сама може висловити про себе, лежить на перетині між тотожністю і самістю, *idem* і *ipse*, *sameness* і *selfhood*.

Idem-ідентичність або тотожність не спрацьовує в міському просторі, тому що вона є тільки первинною і не може повністю охопити весь спектр самототожності індивіда. Ipse-ідентичність або самість в набагато більшій мірі обумовлена соціальним оточенням, сприйняттям індивіда в очах інших. Однак тільки їх перетин і об'єднання дозволяють досить повно охарактеризувати індивіда з цієї точки зору. «Наративна ідентичність повинна відповідати процедурам класифікації, упорядкування, розподілу, які вписують її в оточення і погоджують з необхідними зовнішніми факторами «інший», «відмінний», «чужий» [79, с. 65]. Тобто при аналізі наративної ідентичності неможливо обійтися без об'єкта для порівняння.

Ще одна цікава концепція представлена у Ф. Тьоніса у роботі «Спільність та суспільство» [102]. Він розмежовує типи або рівні ідентичності за належністю або до спільності, або до суспільства. Він виводить різні типи відносин, такі як симпатія і антипатія, довіра і недовіра і при аналізі великих і малих груп робить спробу з'ясувати, яким чином із спільності всередині суспільства формується громадянське суспільство.

Подібними ж поглядами привертає нас і Ю. Габермас в роботі «Моральна свідомість та комунікативна дія» [116]. Звичайно, не можна погодитися абсолютно з усіма аспектами його теорії, однак кілька вагомих позитивних придбань в ній присутні. Ю. Габермас вважає, що індивіди практично в будь-якій ситуації здатні прийти до компромісу. Використання людиною Іншого у власних цілях він вважає неприпустимим.

Однак не варто забувати, що в чималому ступені на формування ідентичності впливає не тільки солідарність з усіма тими, хто готовий до діалогу, але також ворожнеча і консолідація спільності проти зовнішнього або внутрішнього ворога. Деякі психологи вважають, що без цього не обійтися – нібито для консолідації в якусь спільність людей всередині суспільства цій спільності потрібен ворог або хоча б симулякр ворога. Комунікативна дія в сучасному світі не настільки загальноновживана, як бажає це показати автор. Але все ж таки, як можна побачити у деяких інших

дослідників, особливо дослідників міст, комунікативна дія часто спрацьовує на рівні взаємодії індивідів у малих спільнотах, так званих «сусідствах».

Багато авторів загострювали увагу не тільки на консолідації і взаємних домовленостях з Іншими, але і на різних типах недовіри і ворожнечі. Так А. В. Шипілов у книзі «Свої, Чужі та Інші» виводить відразу дві форми протиставлення «своїх» з «чужими». У першому випадку мова йде про ворожість по відношенню до чужинців, які перебувають за межами локальності. У другому випадку ворожнеча відбувається всередині спільності, і на цей раз вона не горизонтальна, а вертикальна, представляючи собою протистояння між вищими і нижчими [121].

А. Турен в роботі «Чи здатні ми жити разом? Рівні та різні» намагається аналізувати суб'єкта в стрімко мінливому світі. Звичайно, він не враховує всіх можливих чинників, які впливають на суб'єкта при переході до постіндустріального суспільства. Однак він приводить як консолідуючі, так і дестабілізуючі фактори, які тим чи іншим чином впливають на ситуацію [108].

Вартий уваги з пізнавальної точки зору американський збірник статей, що вийшов під заголовком «Витоки людської комунікації» [163]. Серед авторів статей немає знаменитих імен, однак деякі есе говорять досить продумано і аргументовано нехай і не про ідентичність як таку, але про типи взаємодії людей один з одним, і з миром як таким. Діалогічність і можливість до конструктивної комунікації так само важлива при аналізі ідентичності містян, як і самого міського простору.

Класикою теорії ідентичності в сучасному світі можна вважати роботу Е. Гідденса «Сучасність і самоідентичність» [28]. Він каже про фактори формування ідентичності в сучасному світі, про можливі траєкторії розвитку себе, а також про необхідність вбудовування в загальний корпус політичної діяльності узгодження питання з простором життєвого світу. Він говорить про складнощі з самовизначенням, пов'язані з тим, що людина відчуває себе зрадженою під дією фатуму, або такою, що не перебуває у безпеці.

Подолання цих труднощів гуманними методами, на думку Е. Гідденса, і дозволяє долати кризу ідентичності.

Книга Д. Морлі і Г. Робінза «Простір ідентичності. Глобальні медіа, електронний ландшафт та культурні кордони» присвячена просторам ідентичності [159]. Вищеназвані автори розглядають сучасні глобальні медіа, культурні кордони і їх вплив на формування ідентичності. На їхню думку в сучасному світі кордони реальні – як то межі міст і держав надають все менший вплив на різноманітність ідентичностей. Вони говорять про глобалізацію як продуцент кризи ідентичності. Звичайно, більшу увагу ці автори приділяють європейським реаліям, проте їх ідеї, що стосуються просторово-часових характеристик, комунікації, традицій і їх трансформацій, технізації світу вельми цікаві і для більш глобального розуміння проблеми ідентичності в місті.

Д. Морлі та К. Робінз говорять про такі простори формування ідентичності, як глобальні медіа, в першу чергу, Інтернет. Ця тема надзвичайно актуальна в сучасності. Крім того, автори звертають пильну увагу на глобалізацію і політику мультикультуралізму. Вони практично відкрито говорять про те, що ці два фактори впливають на формування криз ідентичності. Для них все кришталево і прозоро. З одного боку, людина в медіа-просторі не може знаходити ворогів і протиставляти себе таким собі «Іншим» за територіальним, расовим, навіть гендерним принципом.

Велика частина Інтернету знеособлена і вимагає від усіх учасників дискусії рівноправного діалогу. Звичайно, рівноправності дотримуються не всі, але тих, хто використовує *argumentum ad hominem* або публічні образи, як правило, вважають ізгоєм і застосовують штрафні санкції. У той же самий час, людина стає більш космополітичною, виходячи в мережу, вона до певної міри втрачає відчуття дому. Звичайно ж, автори не зупиняються на рівні особистості і говорять про світогляд великих груп, таких, як наприклад, європейці. Мова йде вже про трансформацію того, що можна більш-менш назвати глобальними цінностями. Автори досить критично ставляться до

постмодернізму, вважаючи його не чимось принципово новим, але закономірним продовженням розвитку глобалізації та інформаційного суспільства.

П. дю Гей в роботі «Організуючі ідентичність. Особистості та організації після теорії» [146] досліджує ідентичність в сучасності соціологічними методами. Він намагається з'ясувати, яким чином існує ідентичність «після теорії» і аргументує всі свої викладки масштабними соціологічними дослідженнями. Звичайно, здебільшого він говорить про гендерну, етнічну, професійну ідентичність, проте деякі речі він схильний узагальнювати, тому виходить картина можливих шляхів трансформації ідентичності в цілому.

Слід зазначити кілька дисертаційних досліджень, присвячених тому чи іншому аспекту проблеми ідентичності. Із зарубіжних дослідників варто відзначити Ш. Дутта-Ахмед з доволі провокаційною роботою «Мандрівники та трансвестити: переговорний простір, автентичність та Іншість» [140]. У своїй дисертаційній роботі автор обговорює специфіку зміни ідентичності при різних видах трансгресій. Він говорить про те, як змінюється відчуття простору для мандрівника і відчуття оточення для трансгендера. Автор веде мову про автентичність і іншість. Він говорить про можливості втрати відчуття «дому». На жаль, специфічну лексику автора досить складно перекладати. Так, наприклад, прекрасно виглядає авторський неологізм *land(e)scape*, де *land* – земля або країна, *escape* – здійснювати втечу, а *landscape* – ландшафт або пейзаж. Така просторова оцінка ідентичності вельми корисна і для міського розуміння ідентичності, завдяки тому що місто являє собою просторово-часове утворення.

З вітчизняних авторів варто відзначити І. Л. Ковальчук. Її робота «Самовдосконалення як чинник подолання відчуження: філософсько-антропологічний аналіз» [45] надає не тільки детальний аналіз феномена відчуження, але також звертає увагу на самовдосконалення як одну з базових людських можливостей подолати відчуження в його найбільш ворожих

формах. Автор говорить не тільки про абстрактне відчуження, але також і про ті історичні форми відчуження, які склалися в нашій країні, а також про специфічні форми трансформації цього відчуження.

О. П. Бойко у своїй роботі «Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку у добу глобалізації» [13] говорить про таку основу формування ідентичності, як дозвілля. Автор говорить про те, яким чином трансформація засобів і самої культури дозвілля впливає не тільки на соціалізацію людей, а й на трансформацію їх ідентичності. Звичайно, головним чином, вона зосереджує увагу на тому, яким чином змінює національну ідентичність міжнародний туризм, однак присутній детальний аналіз впливу культури дозвілля на виховання людей, а також зроблена спроба охарактеризувати і повністю описати новий тип ідентичності «людина що розважається» за аналогією з Homo Ludens Й. Хейзінги.

О. А. Блінова в роботі «Особистісна ідентичність в контексті взаємин «Я-Інший» [10] зачіпає питання персональної ідентичності в контексті відносин «Я-Інший». Робота дуже корисна з тієї точки зору, що в ній досить ясно і чітко розмежовуються поняття Інший та ідентичність, в той же самий час, детально зазначено, в яких випадках і в яких ситуаціях можна поставити ці два поняття поруч. Автор аналізує персональну ідентичність і в історичному контексті, проте найбільший інтерес у неї викликає ідентичність сучасних людей. Замкнутість і відособленість, викликана смертю суб'єкта, в чималому ступені знижує рівень довіри в суспільстві. Людина вже не так охоче йде на діалог з Іншим. Про те, чи так усе насправді, і яким чином поліпшити взаємодію Я з Іншим і веде мову автор.

Не філософський, а соціально-психологічний підхід до тієї ж проблематики виражений в роботі Е. В. Рягузової «Соціально-психологічний аналіз інгрупового та аутгрупового Іншого» [85]. Вона говорить про особистісні репрезентації взаємодії «Я-Інший», тобто про те, як і яким сприймається Інший з позиції суб'єкта. Тут мова йде скоріше про те, яких заходів потрібно вжити особистості для налагодження взаємодії з Іншим.

Однак соціальна база проблеми лежить в тій же площині – гетерогенність суспільства, глобалізація, втрата людиною життєвих орієнтирів і цілісного «Я».

Цікавий варіант взаємин представлений у В. А. Суковатої в роботі «Особа Іншого. Тілесні образи Іншого в культурної антропології» [101]. Для неї Інший – це завжди не те ж саме, він постає в тих чи інших антагоністичних образах – ворога, іноземця, гістя. У той же самий час Інший служить важливим фактором для позитивних визначень «Я». «Проблема ідентичності суб'єкта, яка негайно виникає поруч із проблемою Іншого, має кілька аспектів аналізу. З одного боку, відносини Я-Інший можуть розглядатися як проблема ототожнення суб'єкта з Іншим; з іншого боку, це проблема збереження себе у відносинах з Іншим і з іншими, і таким чином, проблема збереження дистанції з метою захисту власного Я суб'єкта, прагнення не-асимілюватися, чи не-злитися з Іншим. Звідси – ми одночасно рухаємося назустріч Іншому, потребуємо Іншого, щоб репрезентувати власну самість в діалозі з Іншим, і одночасно зберігаємо дистанцію, оскільки відчуваємо, що Інший необхідний саме для того, щоб усвідомити власну іншість щодо Іншого, тобто свою самість і незливаність з іншим» [101, с 33].

Крім того, завдяки тому що автор пише про тілесність, в тексті часто звучать порівняння людського тіла з текстом, а також людської тілесності з тіло-текстом міських просторів. Крім цього цікавою є теза про те, що усвідомлення людиною ідентичності у всій її повноті неможливо без прийняття своєї «темної сторони», тобто іншого і чужого всередині самого себе. У зв'язку з тим, що автора цікавить тілесність, в поле її інтересів також виявляються такі типи суто тілесного рівня ідентичності, як жінка, чоловік з фізичними відхиленнями, космополіт як той, хто не закріплений за якимось конкретним топосом. Також увагу приділено Іншому як ворогу внутрішньому і зовнішньому, точніше, як образу ворога. В принципі, в роботі багато конкретики і виразних прикладів того, які різні форми може приймати

Інший і, в зв'язку з цим – ідентичність суб'єкта в залежності від місця і часу його здійснення.

Зрештою, з приводу ідентичності сучасної людини В. Суковата погоджується з З. Бауманом, кажучи про те, що «в епоху Модерна «проблема ідентичності» полягала в тому, щоб створити ідентичність і зберегти її стабільною. Постмодерн на перший план висуває проблему трансгресії, тобто подолання бар'єрів, збереження можливості вибору, «перебування» в декількох ідентичності, компліментуючих одну одну» [101, с. 293]. І в мультикультурному суспільстві, на думку автора, боротьба за ідентичність повинна йти не шляхом заперечення відмінностей, а з їх урахуванням. Одна з небагатьох тез, з якою можна посперечатися, полягає в тому, що в якості таких ідентичностей розглядаються лише люди, розділені по гендерній, національній та іншим подібним ознакам, тому досить складно відтворити цілісну картину.

А. П. Артеменко в роботі «Топологія Я в мережевих структурах соціуму» [3] говорить про топології Я в мережевих структурах соціуму. Мається на увазі, що автор звертає увагу на ідентичність та її залежність від оточення, тобто від Інших. Він критикує позицію мультикультуралізму по відношенню до ідентичності. Завдяки тому, що тут мова йде в більшій мірі про національну ідентичність, передбачається, що політика мультикультуралізму тільки приховує проблему сегрегації, пом'якшує її заборонами, але не викорінює. Набагато більше йому імponує концепція П. Рікьора, яка передбачає *ipse* і *idem* ідентичності. Хоча, звичайно ж, автор не заперечує трансгресивності і рухливості ідентичності в сучасному світі. Більш того, для нього ідентичність завжди в тій чи іншій мірі носить подвійний зміст – як ідентичність топологічна, що припускає прив'язку суб'єкта до конкретного місця розташування, а також як ідентичність мережева, структурна, що припускає вбудовування особистісної ідентичності в систему, але без чіткої ієрархії і без чіткої прив'язки до місця.

Можна сказати, що серед дисертаційних досліджень помітно дві основні тенденції. Частина авторів більшою мірою цікавиться стосунками між Я та Іншим. Найчастіше при такому погляді на проблематику залишається не в повному обсязі розкритим питання з простором взаємодії, тобто тим місцем, яке провокує індивіда на ті чи інші взаємини з Іншим. Решта приділяють велике значення простору взаємодії, однак для них часто ідентичність розкривається не в формі взаємодії самості і тотожності, а як один з варіантів ідентифікації індивіда з тією чи іншою локальною групою.

Розгортання ідентичності в місті може йти за кількома основними напрямками, які вже не збігаються з консолідацією спільнот. У різні епохи жінки, іновірці, іноземці, «кольорові» та інші, що не вписуються в уявлення мешканця міста про «нормальність» виявлялися в ролі Чужаків. Однак в сучасності, завдяки експансії політики толерантності та мультикультуралізму, ці суворі критерії розмиваються.

Звичайно, деякий відсоток нетерпимості присутній в будь-якому місті будь-якої країни, проте критерії становлення містянина інакомислячим по відношенню до більшості стали більш розмитими. «Смерть» суб'єкта, який в традиційній культурі здавався центром світу, і наступна за нею спроба його відродження призводять до того, що суб'єкт втрачає своє місце. Людина не може похвалитися тим, що вона цілком, повністю і завжди є те, що вона є. Тому проблема ідентичності, криза ідентичності, пошук Я в місті і світі як ніколи виходять на новий рівень і на перший план.

Приблизно так в цілому виглядає картина представлених на даний момент спроб об'єднати дослідження міста і ідентичності. Окремо ці два феномени були досліджені досить широко, в чому можна легко переконатися при аналізі існуючих і цитованих в сучасності, а також визнаних неактуальними концепцій. З поєднанням цих двох концепцій ситуація трохи складніше, однак і тут можна помітити останнім часом певний прогрес. На жаль, значна частина робіт, присвячених міській ідентичності, належить

закордонним авторам, з відсутністю їх перекладу а, отже, вони менше доступні вітчизняним дослідникам.

Щодо міста як такого, потрібно звернутися до досліджень міста спочатку – історично, потім звернути увагу на сучасних дослідників міського простору і вже потім зробити спробу формування власного концепту міста вже з урахуванням ідентичності.

## **1.2. Місто як топос: феномен, поняття, об'єкт і понятійна оптика дослідження.**

Проблема міста не втрачала своєї актуальності відтоді, як з'явилися, по-перше, самі міста, по-друге, філософія, як інструмент для рефлексії над цим феноменом. Взаємопроникнення вчень про місто і філософських систем можна простежити на протязі як мінімум кількох століть. Міста породжували філософів, які рано чи пізно бралися за їх опис. Але і філософські твори прочитувались і в подальшому впливали певним чином на розвиток міст. Місто – один з важливих кроків становлення людської культури, воно часто виявляється підтекстом і контекстом для дії, що розгортається в його межах. Спроби тим чи іншим чином осмислити міський простір з'являлися ще з часу виникнення перших міст.

Як показує практика, всі нововведення на міських територіях повинні були не тільки знайти для себе місце в реальному міському соціокультурному просторі, тобто якимось чином розташуватися в низці вже існуючих предметів і ідей, а й бути осмисленими і описаними дослідниками, а також бути прийнятими міськими мешканцями і включеними в перелік знакових місць. В тій чи іншій формі дослідження міських просторів і міських спільнот здійснювалися ще з античності. Так зокрема, ще Фулідій говорив про нерівномірність і неодноразовість формування поліса з одного боку, як фізичного просторового об'єднання людей, з іншого боку, як політичної спільності [95].

Однак повноцінно науковими і філософськими роботами можна назвати лише ті, які з'явилися починаючи з середини дев'ятнадцятого століття. Звичайно ж, не варто недооцінювати внесок більш ранніх авторів, тим більше, що багато хто з них заклав не тільки основу класичної урбаністики, а й багатьох інших гуманітарних наук, так чи інакше пов'язаних з вивченням індивіда і суспільства. У роботі буде звернуто увагу на всю історичну послідовність вчень про місто.

Першим, хто звернув пильну увагу на місто, вважається античний землемір на ім'я Гіпподам. Звичайно ж, роботи його не збереглися, проте архітектори звертають увагу на відсилання Аристотеля та інших авторів до його робіт по землеопису [2]. Гіпподам не надавав занадто багато уваги суспільству. Основний його посил – звернення до архітектури та структури міста, яка повинна була бути виконана гармонійно. До певної міри це було проривом – для Греції, з її нерівним рельєфом і кривими вуличками бідних кварталів, раптом прочитати про те, що ідеальні вулиці повинні бути розташовані за принципом, який пізніше буде названий гіпподамовою сіткою (перпендикулярність довгих прямих вулиць, те, що можна побачити на практиці, наприклад, в Нью-Йорку). За свідченнями, за цією або трішки більш складною схемою, за проектом самого Гіпподама було побудовано кілька грецьких полісів, серед яких Фурії та Пірей.

На відміну від Гіпподама, Платон у своїй «Державі» приділяв більшу увагу соціальним побудовам. Його проект, без сумніву, утопічний, проте ідеї про поділ праці і про те, що правити повинні «мудреці», спеціально виховані для правління, досить життєздатні. «Закони» в деякому роді посилюють утопічну побудову, представлену в «Державі». Незважаючи на те, що тут вже немає заборони на приватну власність, благополуччя поліса тут ставиться вище блага громадянина. Це – перший натяк на репресію як основну функцію держави [71, 72].

Аристотель критикував Платона, але говорив уже не про окремий поліс або державу, а про ті принципи функціонування, які варто було б розширити

на всі держави світу. В основі правління, за Аристотелем, лежить справедливість, добродієність, загальне благо, яке не нівелює інтересів індивіда. Політика, вважає він, покликана в першу чергу навчати громадян чеснотам і стежити за тим, щоб ніякий окремий громадянин не привласнив собі зайву кількість влади. Його поділ на правильні і неправильні типи правління є важливою спробою класифікувати і систематизувати форми правління як такі [2]. Крім цього, він був першим, хто спробував зробити загальну мораль варіантом правової норми.

Багато інших античних мислителів в тій чи іншій формі торкалися проблем полісу, громадянина та влади, взаємодії громадян між собою. Але творів, цілеспрямовано направлених на цей аналіз не дуже багато і звичайно ж найбільш вагомими мислителями для подальших досліджень можна вважати саме Платона та Аристотеля.

Середньовіччя, незважаючи на занепад вчень про державу і місто в цілому, може похвалитися фігурою, яка вивела це вчення на принципово новий рівень, з'єднавши класичну християнську теологію і деякі ідеї неоплатоників. Мова йде, звичайно ж, про Августина, та його роботу «Про град Божий» [9]. Вчення примітно тим, що в ньому йдеться не про конкретну державу або місто, а скоріше про внутрішнє відчуття людей, які, в залежності від того, за якими законами вони живуть – за законами божественними або за законами людськими, можуть бути зараховані або до Граду Божого, або до Граду Земного.

Тут можна навіть побачити натяк на перші спроби ідентифікувати містян. Вельми показово, що багато досліджень підозрюють Августина в відштовхуванні не від теології, а вже від політики, тому що для визначення спільноти він використовує досить таки знакове слово *civitas*, в той час як з точки зору класичної теології правомірніше було б використовувати термін *communitas*.

На довгий час вчення про місто і державу стає незначним, проте в епоху Відродження воно переживає справжній розквіт. Не зовсім коректно

вважати, що якісь утопічні ідеї пропонували виключно Томас Мор в «Утопії» і Томазо Кампанелла в «Місті сонця» [42, 52]. Інтерес до побудови віртуальних міст – ідеальних і гармонійних, був такою ж характерною ознакою Відродження, як і інтерес до Античності в цілому. Так ще в епоху раннього Відродження працював не відомий довгий час Антоніо ді П'єро Аверліно на прізвисько Філарете. Його «Трактат про архітектуру» більшою мірою присвячений побудові ідеального міста «Сфорцінди» [111]. Звичайно, він підходить до справи не настільки філософськи, як Мор або Кампанелла, і не регламентує поведінку кожного жителя в цьому місті. Однак його план передбачає геометрично правильне, гармонійне місто, з рівновіддаленими від центру частинами. У той же час він не забуває про такі важливі для будь-якого міста риси, як безпека і гігієна, а також передбачає візуальне відділення місць проживання вищого і нижчого класу. Утопічність тут проявляється вже на рівні розрізнення в одязі цілого сонму будівельників, в залежності від їх призначення і рангу.

Трохи осторонь від утопічних проектів варто згадати Ніколо Макіавеллі, який передбачає найбільш важливим в місті не красу форм і не благо кожного окремого жителя, а фігуру правителя. Дослідники називають його досить цинічним мислителем, тому що він відкрито підтримує репресивні функції держапарату. Повага до сильного лідера і до сили взагалі (на противагу моралі) була не дивною в ту епоху феодальної роздробленості, в яку жив Макіавеллі. Однак, незважаючи на презирство до міських низів і кліру, автор віддавав данину гуманізму і висловлював повагу до свободи особистості. Але, все ж, в порівнянні з іншими гуманістами його можна назвати антигуманістичним, тому що він визнавав за державним інтересом право переступати закон [57].

Якщо ж говорити про Томаса Мора і Томазо Кампанеллу, їх утопічні проекти цілком вписуються в класичні ідеали Відродження, серед яких гуманізм, неоплатонізм і інтерес до світської освіти. Їх міста покликані показати ідеальну картину як міських територій – цілісних, замкнутих,

структурованих, так і міських жителів, які вишиковуються в чітку і непорушну ієрархію. При цьому обидва автори залишають жителям міста надію на особисту свободу та самовдосконалення, однак припускають, що їх варіант забезпечить громадянам свободу найкращим чином. Звичайно не всі можуть погодитися, що скасування приватної власності при наявності якогось мудрого управителя забезпечить свободу всім і кожному. Тим паче, що у варіанті Кампанелли ці позиції радикалізовані відсутністю будь-яких прав у жінок і неясністю щодо релігії.

Як можна помітити, гуманізм епохи Відродження не дорівнює альтруїзму. Ренесансні проекти балансують на межі між гуманними і антигуманними зразками. І для того, щоб стати вільною в максимально можливому форматі, людина повинна домагатися цієї свободи, при цьому вона нічого не може зробити проти фатуму, що її переслідує. Містянам не пропонували вибирати правителів і стан. І, незважаючи на те, що багато міст в цей час, особливо в Італії, мали статус міст-держав, ні про який індивідуалізм мова поки що не йде. Швидше навіть навпаки – всередині міста-держави здійснюється максимальне напруження владних інтересів, в той час, як звичайні містяни залишаються поза увагою.

Сімнадцяте і вісімнадцяте століття дещо охолонули до утопічності конструювання міст – перевага була віддана незвичайності і химерності форм. Однак були й деякі винятки. Новозбудовані квартали в тих державах, що не були піонерами в архітектурі тієї епохи, особливо в містах з магдебурзьким правом, все ще тяжіли до утопізму в тій чи іншій формі. Непоганим критерієм для перетворення міського простору став винахід вогнепальної зброї. Колишні фортеці не могли стримати натиску гарматних залпів і вимагали зміцнення та розбудови. Артилерія закликала зокрема до оточення кам'яних фортець земляними валами і як наслідок – до занепаду значущості фортечних стін.

Крім цього, працював фактор перенаселеності. Деякі міста в своїх правових документах змушені були вказувати максимальний ліміт міського

населення, щоб уникнути епідемій та іншого. Йде активний розвиток передмість – вже не сільських, а близьких за функціями до великого міста. Робота з міськими просторами зводилася до грандіозних проектів облаштування і реконструкції. Умоглядні проекти залишилися в минулому, поступово переростаючи в аналітичну роботу урбаністів і архітекторів.

Епоха Просвітництва приносила свої плоди. Почав наростати інтерес не тільки до принципів архітектурних побудов, а й до формування основних засобів містоуправління. Містами зацікавилися не лише мислителі, але і монархи, які до цього, як правило, залишали міста на бургомістрів і інших «адміністраторів» [19]. Антисанітарія, перенаселеність і поступове нівелювання абсолютизму серед дворянського стану поволі спонукали місто міняти не тільки свої розміри і обриси, а й функції. Тісно з цим пов'язані ідеї про існування «природного права» та «суспільного договору». Вперше філософи замислилися не тільки про обов'язки звичайних людей, а і про їх права. До того ж ідея суспільного договору цілком виходить із мислення над проблемою взаємодії та взаємозв'язку як між владою та громадянами, так із взаємними стосунками між громадянами. Звичайно ж, це все досліджувалося в першу чергу у міському просторі.

Одним з перших класичних мислителів, хто звернув увагу на міський устрій як певну цілісність, був М. Вебер в роботі «Місто» [19]. Він ввів поняття міста як певний соціологічний термін, окреслив критерії, в рамках яких слід відокремлювати місто від інших населених пунктів. Аналізуючи міста минулого, аж до давньогрецьких полісів, він намагався вивести і систематизувати структуру територіального та адміністративного устрою сучасних йому міст. Продуманий соціологічний аналіз дозволив Веберу зробити кілька важливих висновків. По-перше, сучасне йому місто характеризувалося відходом від родових і сімейно-кланових відносин до ієрархізації за цехами та гільдіями. Тут слід нагадати, що «родові» маєтки аристократії до цього моменту, як правило, перебували за межами міських стін. По-друге, Вебер передбачає, що міста не утворилися шляхом простого

збільшення населення в інших місцях спільного компактного проживання людей. І, нарешті, він вважає, що спочатку було місто, а потім вже місце в ньому зайняли союзи ремісників, гільдії і цехи. Звичайно, багато ідей Вебера встигли застаріти до теперішнього часу. Так, наприклад, для нього характерною ознакою міста була наявність в ньому війська, що на даному етапі представляється третьорядним.

В цілому, таке поки ще класичне бачення побудови західного міста було цілком характерним аж до початку двадцятого століття. Як аналізує традиційні європейські міста сучасний вже мислитель В.Л. Глазичев: «Неодмінна стіна з вежами і воротами, які означали кордон між світом неволі зовні і компактним світом особистої свободи всередині міста. Неодмінні вежі собору з їх шпилями, спрямованими в небо, шпилі інших, парафіяльних церков і, як правило, шпиль ратуші. Широка незабудована смуга землі перед міськими укріпленнями служила громадським вигоном для худоби містян, але також і виділяла місто з навколишнього ландшафту, а на березі річки або каналу, поряд з барками і човнами, можна було розрізнити водяні колеса. Одні з них обертали жорна млинів, інші приводили в дію молоти ковальських майстерень або товкачі сукновалень, треті подавали воду до фонтану на ринковій площі в центрі» [30, с. 312].

Дев'ятнадцяте століття, особливо остання його чверть, привнесло в міський простір безліч принципово нових об'єктів. Такими об'єктами служили телеграф, залізниця, метро, ліфт у висотних будівлях. Крім цього, повальна електрифікація міст змінювала швидкість і сам стиль міського життя. З'явилися нові види транспорту, фабрики і заводи нового типу. Для всього цього було мало класичного опису міст, в яких головну роль грали церква, ринок і ратуша.

Важливу роль в міській забудові цієї епохи відігравали Англія та Франція, кожна з яких прагнула новітніми досягненнями продемонструвати свій статус в світовому співтоваристві. Не сильно відставала від них Північна Америка, яка, хоч і вважалася провінцією, не бажала відставати в технічному

прогресі від Європи. У випадку з Америкою ситуація погіршувалася ще й тим, що у цього місця не було єдиної історії. Зі згаданих далі робіт представників американської школи урбаністики можна буде помітити, що ця територія аж до недавнього часу не дуже замислювалася про власну історію та історичні пам'ятки. А, отже, не було нічого дивного в тому, що американські містобудівники приносили своє минуле в жертву майбутньому, руйнуючи старі будівлі і зводячи на їх місці більш нові й сучасні.

Міста дев'ятнадцятого століття служили матеріальними втіленнями раціоналізму, намагаючись поєднати в собі зручність і функціональність (іноді – всупереч волі їх мешканців) і вимагали для себе відповідного підходу в вивченні.

У 1876 році видаються книги Рейнгарда Баумайстера «Розширення міст в технічних, будівельно-поліцейських і господарських відносинах» і Камілло Зітте «Художні основи містобудування», а дещо раніше побачила світ праця Ільдефонса Серда «Теорія міської дорожньої мережі» [По 128, 37, 29]. Це – повноцінні роботи, покликані вже не тільки вирішити негайні завдання, але й пояснити всі нюанси містобудування так, щоб майбутні міста будувалися з урахуванням колишніх помилок і підпорядковувалися настановам науково-технічного прогресу.

Як можна судити вже з назви, робота Баумайстера була в першу чергу зосереджена на проблемах міської інфраструктури: оптимізації управління, механізмів і транспортних мереж. Ідеї, що вперше з'явилися в цій книзі, отримали досить широке поширення на Заході, тому що масова автомобілізація привнесла в великі міста нові проблеми. Баумайстера можна назвати формалістом – він дає скрупульозний аналіз всіх цікавих для нього міських явищ і буквально по пунктах пропонує варіанти виходу зі складних ситуацій на міських територіях.

Камілло Зітте зосереджує увагу в першу чергу на естетичній складовій архітектурних споруд. Він досліджує архітектуру і устрій середньовічних міст, а також аналізує сучасні йому міські простори. Зітте виступає проти

«нудної» міської забудови і пропонує урізноманітнити її новими художніми формами. Однак він не є прихильником чистого мистецтва і передбачає, що нові архітектурні споруди повинні також носити гуманістичний характер і бути зручні в користуванні. Хоча найбільш зручні з точки зору пересування містян прямокутні вулиці для нього нудні і нецікаві. Однак все ж таки внесок Зітте в теорію містобудування вагомий, і ціла гілка теоретиків містобудування вже в двадцятому столітті спирається на його ідеї.

Ільдефонс Серда найбільшу увагу приділяв соціальному аспекту міського будівництва. Він усвідомлював, що перенаселеність міст і нові типи комунікацій рано чи пізно створять ситуацію, в якій життя містян стане некомфортним. Він вважав надмірністю центр з великими відкритими площами і вважав за краще лінійну мережу забудови, що враховує, проте, інтереси містян і забезпечує їм рівний доступ до всіх комунікацій. Оригінальним його рішенням були восьмикутні квартали, що дозволяють транспорту здійснювати плавні повороти при їзді. Варто відзначити, що його план забудови Барселони був, хоч і з багатьма застереженнями, затверджений ще до появи автомобіля.

Сучасний барселонський район «Ешампле», незважаючи на ущільнення забудови з часу реалізації плану Серда, все ще залишився зручним для проживання і ідеальним з точки зору вузлів інфраструктури. Вельми цікаво, що саме цей архітектор вперше запропонував впровадити в міські комунікації залізницю, яка, в ідеальному варіанті, повинна була розташовуватися під землею. Сам Серда називав це «приборкання і одомашнення залізниці». І це при тому, що проект перетворення був затверджений в 1859 році, а «Теорія міської дорожньої мережі» вийшла в 1861 році, тобто ще до відкриття першого в світі – Лондонського метрополітену.

Як можна помітити, до кінця дев'ятнадцятого століття утворилося три основні гілки в теорії і практиці урбаністики. Умовно їх можна назвати художньою, плановою і соціальною. Такий поділ певним чином вплинув на

подальші філософсько-культурні дослідження міської проблематики. Зокрема, дослідники багато критикували Баумайстера та його послідовників за те, що вони «забули» про наявність людини в місті [160, 161].

Так відомий американський урбаніст Л. Мамфорд, близький за своєю концепцією до філософії, оцінює місто перш за все з естетичних позицій. Для визначення сучасного йому етапу розвитку міста Л. Мамфорд вводить термін «мегалополіс». Потрібно відзначити, що автор не був прихильником нестримного розростання міста. У неосяжних розмірах мегаполісу він бачив скоріше недолік, ніж гідність, тому що відстань ускладнює комунікацію і обмін.

Звичайно ж, існували дослідники, які працювали на стику цих систем. Так, наприклад, відомий архітектор уже двадцятого століття, Ле Корбюзьє, з'єднує художню і планову лінію дослідження. Але його проекти в принципі були досить наївними і утопічними, не схожими ні на що інше, досить сміливими для свого часу. Його вплив на подальший розвиток був настільки вагомим, що сучасний дослідник Л. Холіс метафорично пише, що «Ле Корбюзьє нависнув над архітектурою XX століття як грозова хмара» [119, с. 84]. Але все ж таки більшість дослідників дотримувалися якоїсь однієї конкретної лінії.

У дисертації, незважаючи на її філософсько-антропологічний характер звернено трохи уваги на історію урбаністики та урбаністику як таку. Це має декілька обґрунтувань. По-перше, суто філософські концепції міста у сучасності вирости саме з урбаністичних теорій – місто повинно було «визріти» як предметний факт. По-друге, сучасні роботи, у назві яких так чи інакше заявлене Місто або урбаністика зовсім не обов'язково мають суто урбаністичний контекст. В багатьох з них підняти суто філософські питання, а місто стає предметом та контекстом.

О. Шпенглер у своїй знаменитій роботі «Захід Європи» [122] не говорить про міста безпосередньо. Однак він використовує термін «світова столиця» – «велетенське місто, місто як світ, поруч з яким нічого іншого

бути і не повинно». Ця світова столиця – кінцева точка розвитку будь-якої цивілізації, будь-якої великої культури, в жертву якій приноситься людина. За нею – лише занепад і руйнування. О. Шпенглер прийшов до висновку, що модерністське місто є нижньою точкою життєвого циклу міст і цивілізацій, стверджуючи, що воно втратило баланс між цивілізацією і природою і, відповідно, знаходиться на межі краху.

Двадцяте століття породило не тільки нові, модерністські та авангардні форми мистецтва, а й новий утопізм. Розвиток технологій будівництва, механізація та електрифікація міських вулиць дозволили утопізму вийти за рамки проектів. Було зроблено кілька спроб здійснити утопічні проекти на практиці. Тут на перший план виходить вже не ієрархія міських жителів, а «краса» міського плану. Після появи літаків і аерофотозйомки багатьом архітекторам було не все одно, як виглядає місто в цілому з висоти пташиного польоту. А великі держави, особливо, з тоталітарною диктатурою, вельми цінували це прагнення до краси і величі [41].

Тепер поряд з вже існуючим містом в формі зірки (Наарден, Нідерланди) і віяла (Карлсруе, Німеччина), здійснювалися спроби побудувати місто в формі літака або птаха (Бразилія, Бразилія) [40]. Архітектори намагалися зробити місто не просто місцем проживання, а таким собі символом. Однак такий символізм вперто не вписувався в плани і сподівання самих містян. Здійснювалася самовільна забудова більш зручних просторів і відмирання районів, далеких від центру міста і основної інфраструктури.

З більш ранніх прикладів варто відзначити спробу побудувати місто Івано-Франківськ (раніше – Станіславів) як Місто Сонця з п'ятьма основними променями-вулицями, що розходяться на всі боки від ратуші. Однак розширення населення і вихід міста за свої межі, а також пожежі і занепад будівель під впливом часу досить швидко нівелювали більшу частину утопізму. На сучасному плані міста не видно ніяких вулиць-променів. Інші міста не настільки виражено проявляли це прагнення до

краси, проте деяке прагнення до символізму і утопізму видно неозброєним оком. Так, наприклад, Москва, незважаючи на віддалені райони, до сих пір наполегливо намагається залишитися укладеною в кілька концентричних кіл.

Що стосується російського, і, згодом, радянського зодчества, то тут піонером від класичної урбаністики виступав Володимир Семенов. Ще в 1912 році вийшла його книга «Благоустрій міст» [86], в якій він пропонував ідеї для перебудови міст, для майбутньої забудови, а також пропонував кроки, які необхідно зробити в законодавстві і в житловому кодексі для оптимізації міського планування. Натхненний ідеєю міста-саду, що належить англійцю Ебенізеру Говарду, Семенов пропонує свій варіант міста-саду і навіть встигає побудувати невелике місто за цим проектом. Однак, незважаючи на те, що радянські архітектори надихалися в тому числі ідеями Семенова, на практиці було реалізовано мало що, тому що сама концепція міста-саду не відповідала уявленням про майбутню комуну.

Радянський утопізм торкався вже не тільки безпосередньо містобудування, а й деяких соціальних проектів. Думка про те, що потрібно радянському громадянину для досягнення щасливого майбутнього, аж до тридцятих років двадцятого століття мала суто утопічний характер. Утопічний ідеал був метою, яка виправдовує будь-які засоби, і прекрасно підходив для нашарування на нього тоталітарної ідеології. Таких проектів було кілька і всі вони провалилися. Однак вони все ж здійснювалися на практиці. Характерним прикладом такого подання є розташована в центрі Харкова група будинків, побудована за проектом «новий побут». У цих будинках були відсутні кухні. За задумом будівельників, харчуватися їх мешканці повинні були в розташованій неподалік фабриці кухні. У цих будинках були відсутні ванні кімнати, тому що для гігієни передбачалося відвідувати розташовану поруч баню. Більш того, в цих будинках були відсутні «дитячі» кімнати, тому що передбачалося, що весь тиждень діти проводять в дитячих садах і школах-інтернатах.

Звичайно, жителі цих будинків були задоволені тим, що їм дісталось після тих поневірянь, яких вони зазнавали в трущобах і комунальних квартирах. Однак буквально відразу ж в таких будинках почалися самовільні перебудови і перепланування, тому що жити без звичних кухонь, без дитячих кімнат радянські люди виявилися зовсім не готовими. Проект згорнули і не застосовували більше, проте сам факт, що він був реалізований на практиці і що в побудованих будинках жили люди, говорить вже багато про що [41].

Ще один цікавий приклад, який було здійснено вже поза межами радянського світу пропонує Л. Холіс, коли критикує байдужість відомого архітектора Ле Корбюзьє до будь-яких мешканців міста: «Парадокс ситуації можна вловити, звернувшись до одного з ранніх творів Ле Корбюзьє – селища «Сучасні будинки Фруже» в передмісті Бордо. У 1926 році, через три роки після публікації «До архітектури», ексцентричний промисловець Анрі Фруже замовив йому проект 150 будинків для робітників. <...> У всіх будинках використовувалося природне освітлення, були тераса на даху, хороша вентиляція, великі вікна, а площа фасаду була невеликою; всередині все було стандартизовано і регламентовано. В цих проектах проявилось пристрасть архітектора до масової будинкобудови: у своїй книзі він відзначав, що робочих треба привчити до подібного уніфікованого стандарту <...>. Ось тільки ніхто не пояснив робочим, які повинні були оселитися в цих нових «машинах», що це інструменти, а не вмістище домашнього затишку. <...> Нові мешканці одразу ж взялися переробляти творіння архітектора: в строгих фасадах з'явилися традиційні дерев'яні віконниці і кам'яне облицювання, чіткі модерністські лінії розмивалися квітковими горщиками на вікнах, внутрішні стіни руйнувалися і переносилися, щоб створити більш просторі кімнати, плоскі бетонні дахи, які почали протікати, замінювалися двохскатними черепичними, вікна перероблялися, щоб зменшити потік світла і щоб усередині було не так жарко» [119, с. 86-87].

Цей приклад також є дуже показовим, незважаючи на те, що він нібито був побудований з більшою увагою до мешканців. Нажаль, у двадцятому

столітті, особливо в першій його половині в гонитві за раціональністю найбільш відомими та знаковими вважалися саме ті архітектори, які будували ідеалістичне житло майбутнього на свій смак, ніяк не рахуючись з думкою майбутніх мешканців. Звичайно, їх вклад до архітектурної теорії був досить вагомим, але ж до сьогодення не зжиті наслідки такого відношення. Там, де щось будується не для продажу, не для вимогливих клієнтів, можна зустріти зовсім байдуже відношення до майбутніх мешканців і навіть простих користувачів цих споруд.

Також показовим є радянський монументалізм тієї ж епохи, покликаний показати красу і велич будівель, величину площ, незвичайні рішення з плануванням. Конструктивізм і пізніше – сталінський ампір, незважаючи на відмінність зовнішніх фасадів, в цілому, прагнули донести одну і ту ж ідею. Єдине що – в тридцять роки був відкинтий авангардизм з його прогресистськими спрямуваннями, і нині всі будівлі стали набагато більш еkleктичні, підтримуючи пропагандистську установку про позачасові цінності. Цікаво, що та ж ідея монументалізму простежується і в знаменитому американському Емпайр-стейт-білдінг.

Пізніше, аж до дев'яностих років двадцятого століття практично скрізь превалювала типова забудова. Звичайно, траплялися шедеври, цікаві архітектурні рішення, однак вони не носили такого масового характеру. У типових забудовах залишався тільки «малий утопізм», покликаний об'єднати людей в сусідства. Що ж стосується химерності форм – подібних проєктів було не так багато і кожен з них сприймався чимось дивним і фантастичним, як, наприклад, будівля опери в Сіднеї.

В останній чверті двадцятого століття паралельно розвивалися авангардизм і неокласицизм в архітектурі. З початку дев'яностих років непримиренне протиріччя між ними почало зніматися постмодерністським проєктом, який втілював в життя багато сміливих варіантів. Велика кількість архітектурних рішень в сучасності все ще залишилися схильними до

традиціоналізму, проте саме постмодерністські ідеї вивели архітектуру на новий рівень практики та осмислення.

Однак варто звернути увагу не тільки безпосередньо на урбаністів і соціологів, які займалися проблемою проживання людей в місті, а й на принципово нову галузь знання, перші зачатки якої з'явилися в шістдесятих роках двадцятого століття. Ця галузь була стурбована проблемами перенаселення, зручності розташування міських комунікацій для містян, екологічними проблемами, і отримала загальну назву «філософія міста» [16, 20, 21]. Чималу роль у відході від традиційної урбаністики зіграли методи комп'ютерного проектування, що дозволяють, принаймні, в теорії, здійснювати навіть найсміливіші фантазії містобудівників.

Починаючи з кінця шістдесятих років двадцятого століття, молоді ініціативні архітектори, спираючись на актуальні філософські вчення, зокрема, на роботи Ж. Дерріда, [37] переглядають стале уявлення про архітектуру, намагаються «деконструювати» її. Відтепер їх більше не можуть влаштувати помпезні або чисто утилітаристські будівлі модерної культури. Групою німецьких і австрійських архітекторів «Кооп Гіммельблау» (Coop Himmelblau) проголошується принцип «відкритої архітектури», яка вже не може будуватися на класичних принципах.

Їх повсякденність, не усталена і до наших днів, була рухомою, постійно і дуже швидко змінювалася. І будувати щось догматичне, «на століття» не представлялося їм відтепер можливим. Їх «порожній простір» став абсолютно новаторським рішенням. Він вже не співвідносився з гайдеггеровським «місцем для нового творіння», а являв собою концепцію зазору, люфту між структурами світобудови, що хаотично рухаються, тому що розпалися ще раніше. Цей напрям в архітектурі – деконструктивізм існує до сьогодні. Найбільш вагомими його представниками саме серед архітекторів є Рем Колхас та Заха Хадід.

Одним з перших, кого можна назвати фахівцем з філософії міста був американський дослідник Кевін Лінч з роботою «Образ Міста» [54]. Він різко

критикував функціоналізм свого часу і пропонував практично новий погляд на місто як цілісність. Для нього важливим елементом міської побудови є не тільки простір, але й час. Він не пропонував проектів з механоморфними будівлями, побудованими на століття, а навпаки, закликав сприймати місто у всьому різноманітті його архітектурних і соціальних проявів.

Ролан Барт [6] називав Лінча дослідником, який найближче підібрався до семантики міста, до розуміння міста як цілісного середовища. Він хоче «олюднити» міський простір, але при цьому підходить до міста головним чином з точки зору візуального сприйняття, причому погляд цей не повсякденний, розсіяний, а є якесь вдивляння. Крім того, Лінч вважає, що простір і час конструюються самою людиною, в тому числі на рівні міста.

До більш пізнього періоду відноситься творчість Мішеля де Серто («Пішки містом», «Привиди у місті») [87, 88]. Він – вже швидше філософ, ніж архітектор. Велика частина його наукових інтересів лежить в площині повсякденності, проте кілька його невеликих робіт присвячено аналізу міського простору. При аналізі міського простору він розділяє способи погляду на місто на «стратегію», що перетворює місто в «поняття» і аналізує його з точки зору структур управління, як єдину схему, з висоти пташиного польоту, і «тактику», тобто особистісний погляд на місто, обґрунтований в першу чергу питаннями споживання вражень і матеріальних цінностей.

Невелике есе «Місто та ненависть», присвячене проблемам міського простору і існування людини в місті є у Ж. Бодріяра [11]. Варто відзначити, що Бодріяр оцінює місто досить негативно, в першу чергу, як місце руйнування особистісних відносин. Також є окремі статті і замітки не настільки видатних постатей – Д. Канингем, М. Томазелло [139, 163]. З інших представників постмодернізму відсилання на міську тематику є ще у Р. Барта та М. Фуко [6, 115, 143].

Із зарубіжних представників сучасної філософії міста слід відзначити Ларса Лерупа з його фундаментальною роботою «Після міста» [154]. У ній він зачіпає безліч актуальних проблем, таких як перенаселеність, мобільність,

«подвійність» простору. Він стурбований в тому числі проблемами екології. Детально проаналізувавши ситуацію в містах на даний момент, він, тим не менш, не пропонує конкретних готових рішень різних проблем, а дає читачеві можливість самостійно вибирати з безлічі запропонованих і вже існуючих в тій або іншій формі варіантів. Він наводить конкретні приклади, в основному, американських міст, але, тим не менш, можна помітити широке розмаїття в рішенні типових міських завдань.

Ще однією цікавою роботою є «Місто розуму» Алі Маданіпура [155]. Цей дослідник підходить до міста метафорично, розглядаючи його то з точки зору дослідження механізмів, що знаходяться в ньому, то через призму вдивляння і вслухання в місто, то з позиції людей, що мешкають в місті. Автор аналізує всю сукупність вражень про місто і пропонує свої варіанти розумного міського устрою. В принципі, кожне місто для нього є містом розуму, проте деякі критерії, на думку автора, повинні виділяти його з ряду інших. Маданіпура можна назвати філософствующим урбаністом, тому що в своїй роботі він спирається на Р. Декарта, М. Фуко та деяких інших авторів.

Дуже цікавою є робота Р. Флоріди «Хто твоє місто?» [113]. У ній він досліджує ті фактори, які впливають на вибір місця проживання, зокрема формує уявлення про характерні риси міст призначених для тих чи інших типів мешканців. Саме у нього можна побачити аналіз міст – суто соціологічний з графіками та маркерними мапами – в яких міста ранжуються в залежності від економічного прибутку, рівня освіти, рівня охорони та безпеки, рівня культурної спадщини і таке інше. Автор розрізняє серед міських мешканців укорінених та мобільних, здатних швидко міняти своє місце проживання в залежності від тимчасових обставин. В деякій мірі він намагається сформулювати «рецепт щастя», тобто запропонувати конкретні типи міст з певним набором характеристик для навчання, роботи, сімейного життя, спокійної старості та іншого. Важко розсудити, наскільки цей рецепт робочий, але ж гігантська робота автора щодо взаємодії містян із містом дозволяє робити дуже багато висновків з цього.

Саймон Паркер в роботі «Урбаністична теорія та урбаністичний досвід» [164] пише про урбаністичну теорію в цілому, однак звертає увагу на роботу таких теоретиків міського життя і міської ідентичності, як М. Вебер, Г. Зіммель, А. Лефевр і В. Беньямін. Він розмірковує про майбутнє урбанізованих просторів, припускаючи кілька варіантів перетворення утопічних проектів про місто в більш-менш реальні. Для цього він вказує, що не слід забувати про соціальність, тобто про потреби містян, а також про схеми містоуправління.

У М. Кастельса є відразу кілька робіт, присвячених місту. Про нього вже було згадано, завдяки тому що багато його робіт говорять не тільки і не стільки про місто, скільки про ідентичність містян. Однак його робота «Інформаційне місто», є більшою мірою роботою теоретика урбанізму, ніж його ж суто соціологічно-філософська праця «Місто, клас і влада». У «Інформаційному місті» він говорить про нові типи виробництва, нові технології і нові комунікації, які поступово змінюють вигляд міст.

Досить потужна російськомовна школа філософії міста. Звичайно, здебільшого його представники говорять про конкретні міста. Так В. Вахштайн і П. Степанцов [18, 99] говорять в першу чергу про Москву, а Д. Співак і В. Ванчугов [16, 97] говорять також і про Санкт-Петербург. С. Б. Веселова намагається будувати уявлення про архітектуру через філософські метафори і навпаки. Так, саме для неї місто нового часу було містом втіленого рацію, а місто сучасне все сильніше вислизає від визначень, стає все більш ірраціональним [20, 21].

Л. Є. Трушина в декількох статтях [105, 106, 107] говорить про естетику і візуальне в міському просторі. Вона підходить до міського простору семіотично. Для неї місто є простором втілення тих чи інших образів, навіть архетипів. Варто зауважити, що основна площина наукових інтересів автора лежить в аналізі реклами. А завдяки тому що реклама, це, в першу чергу атрибут візуального міського простору, автор не забуває і про аналіз цього простору як такого.

Цікавою є робота В. Глазичева «Урбаністика» [30], який, хоч і не є філософом, зробив дуже багато для вітчизняної урбаністики. Його фундаментальна праця присвячена не тільки історії урбаністики, але також теоретизації засобів міського планування і актуальних проектів сучасних міст. Він звертає увагу і на стилістичний аспект, на архітектуру, і на соціальні потреби містян, і на оптимізацію простору з точки зору ергономіки і зручності. Незважаючи на те, що здебільшого він аналізує конкретні міста, його робота дає уявлення про міське планування, проектування, типи, засоби і потреби сучасної урбаністики в цілому.

З дисертаційних досліджень варто відзначити роботу Е. В. Ревіної про мультикультурне місто як сферу формування національної ідентичності («Мультикультурне місто як простір національної ідентичності» [75]). Звичайно, тут акцент зміщений в сторону актуалізації глобалізаційних процесів, однак досить непоганим є огляд літератури і робіт класиків зарубіжної і вітчизняної урбаністики, різних підходів до вивчення міських просторів. Це перехідна робота, яка цікава тим, що мова тут йде про ідентичність містян. На жаль, незважаючи на детальний аналіз і архітектурного, і соціокультурного простору сучасного міста, автор зупиняється тільки на аналізі субкультур і малих національних груп в мультикультурному місті, хоча поняття ідентичності саме по собі набагато ширше.

Ще одна актуальна робота – дисертаційне дослідження І. А. Скрипачевої «Сучасне місто як культурна система». Тут автор говорить про специфіку «міського способу життя». Також мова йде про молоді, моноекономічні міста і специфіку формування культурності і міської ідентичності в них. Автор аналізує інформаційний простір, дозвілля містян, питання про культурну спадщину. Звичайно, ця робота більшою мірою соціологічна і далі йде аналіз конкретних міських просторів, проте в перших трьох розділах даного дослідження можна знайти безліч цікавих концепцій [90].

Якщо говорити про історію міст і історію дослідження міських просторів в цілому, можна виділити кілька основних тенденцій. По-перше, в самій історії чергувалися періоди прихильності традиціоналізму і утопізму в проектуванні міст і окремих споруд. По-друге, теоретики урбанізму ще з кінця дев'ятнадцятого століття в більшості своїй діляться на три гілки.

Одні дотримуються погляду на місто з точки зору його композиційної цілісності і художньої цінності. Інші дивляться на місто як на єдність міського управління та міської інфраструктури. Треті оцінюють місто соціально – з позиції потреб міського мешканця. І, нарешті, варто зауважити, що ті дослідники, які не обмежуються тільки однією точкою зору, неминуче залучають в свої дослідження ті чи інші методи філософського аналізу, тим самим демонструючи, що їх робота присвячена вже не тільки урбаністиці як такій, але і філософії міста.

Варто звернути увагу ще на кілька основних тенденцій. По-перше, багато дослідників, навіть якщо вони не належать до урбаністів, в своїх роботах в тій чи іншій мірі дотримуються одного з напрямків класичної урбаністики. По-друге, увага до міста як такого – проблема не настільки давня. Якщо в епоху Відродження увагу мислителів було направлено в першу чергу на умоглядні, утопічні проекти, то з середини дев'ятнадцятого століття набагато більша увага стала приділятися побудові зручних міст.

Звичайно, в тоталітарних державах утопізм, як і раніше, був одним з основних векторів розвитку архітектури, але він наštтовхувався як мінімум на мовчазний протест з боку містян. Приблизно з середини двадцятого століття у вчення про місто впритул входить вчення про індивідів, містян, і саме з цього моменту можна починати відлік виникнення філософії міста як більш-менш самостійної дисципліни. Філософія міста трохи відходить від філософії повсякденності, тому що місто іноді не дозволяє наблизити повсякденність, вивести її на перший план. Однак увага філософії міста до містян дозволила впритул наблизитися до сприйняття міста через містян. І

багато дослідників, говорячи про людську ідентичність, не оминають увагою місто як місце формування і розвитку цієї ідентичності.

### *Висновки до розділу I*

У розділі дано аналіз деяких концепцій щодо дослідження міста та ідентичності. Роботи згруповані за основними напрямками в залежності від предмету дослідження та наукових методів. З приводу них можна зробити кілька висновків. По-перше, незважаючи на те, що філософія міста – порівняно нова дисципліна, історія міст і історія дослідження міст налічує не одну сотню років. Звичайно, цілком зрозуміло, що до дев'ятнадцятого століття ці дослідження не були інституалізовані і універсалізовані, однак не варто заперечувати їх внесок, як в розвиток філософії, так і в розвиток урбаністики. У розділі простежено історію знань про міський устрій з самих давніх часів до сучасності.

По-друге, важливим є те, що вагоме значення для аналізу міських просторів мають не тільки суто філософські концепції, але також ідеї соціологів, урбаністів та інших, тому що вони робили не тільки формальний, а й глибинний аналіз міських структур і взаємовідносин всередині міського простору. Автори, які працювали в рамках цих дисциплін, дали можливість в подальшому більш широко та всебічно подивитись на проблему міста та проблему людини у місті. Не варто забувати і про тих філософів, яким вдавалося максимально систематизувати накопичений досвід колег з інших сфер.

Можна побачити, що проблема ідентичності розглядалася повно і різнобічно. Тут в першу чергу цікаві ті автори, які робили спроби вийти за межі розуміння ідентичності як ідентифікації, тобто ототожнення суб'єктом себе з тією чи іншою професійною, етнічною та іншою подібною групою. Крім цього, для повноцінного розуміння проблеми ідентичності в сучасному світі не варто забувати і про її «розімкнений контур», тобто про специфіку, яка передбачає, що індивід завжди не завершений.

Також увага була звернена на роботи тих авторів, які тільки стосувалися проблеми ідентичності, кажучи про взаємини з Іншим, тому що Інший – це один з найважливіших факторів як формування ідентичності, так і її деконструкції. В даному контексті Іншим може виступати не тільки інший суб'єкт, але також інше місце, час, соціальне оточення. Досліджений концепт наративної ідентичності, а також криза ідентичності та її вплив на міське життя.

Ну і нарешті, найважливіший внесок у розвиток проблематики при такій постановці питання внесли ті автори (Е. Іфевунігве, Е. В. Ревіна, М. Де Серто, Г. Бريدж), які спробували так чи інакше вписати ідентичність в міський контекст і проаналізувати людську ідентичність як на прикладі конкретного міста, так і в міському просторі в цілому.

Сформовано уявлення про виникнення нової дисципліни – філософії міста, яка працює на стику пост-урбаністичних концепцій, соціології, психології та філософської антропології.

**Основні положення цього розділу викладено у публікаціях автора [77; 80]**

## РОЗДІЛ 2. МІСТО ЯК ПІДСТАВА ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОПОЛОГІЇ МІСЬКОГО ТИПУ.

Проблема міста не втрачала своєї актуальності відтоді, як з'явилися, по-перше, самі міста, по-друге, філософія, як інструмент для рефлексії над цим феноменом. Звичайно, міста досліджувалися і іншими методами, в рамках інших дисциплін, однак зв'язок філософської думки і вивчення міських просторів можна простежити протягом як мінімум кількох століть. Що стосується сучасних міст, то на думку Д. Каннінгема: «філософський інтерес до концепції мегаполіса полягає в його презентації як детермінованого заперечення міста як історично специфічної форми урбаністичного простору» [139, с. 16].

Філософія стає відправною точкою в дослідженнях. Міські простори припускають специфічний тип взаємодії між мешканцями міста і міською інфраструктурою. Місто формує різні настрої, нові змісти, норми і цінності. Образ сучасного міста є децентрованим, він являє собою сукупність просторових локусів, кожен з яких наділений своєю домінуючою функцією, своїм особливим ступенем свободи/нормованості поведінки.

Залежно від «типових» місць, де день у день живе кожен окремий міський мешканець, свобода та контроль варіативні. Незважаючи на зусилля великих компаній і політичних сил, суспільство не стало «прозорим» завдяки медіа. Спроби універсалізації та тотального контролю провалилися через те, що поступово розширюється масив інформації і точки зору на неї. Існує концепція «порожніх просторів», які можуть служити для формування нових цінностей і сприйматися як місця для вільної творчості [144]. «Місто змушує людей коригувати свою поведінку, бути більш відкритими і люб'язними; різноманітний склад співтовариства не поділяє людей, а спонукає їх до компромісів і ввічливості» [118, с. 146].

Так місця, здавалося б, що не володіють ніяким наперед заданим культурним змістом, раптово виявляються точкою частого перетину як тих

індивідів, чиї інтереси так чи інакше обумовлені рельєфом міської території або прилеглими будівлями, так і випадкових індивідів, яким здається зручним використовувати дане місце як місце зустрічі, або як місце побачень в силу його відкритості (монументальності) або закритості (відокремленості).

Однак у зв'язку з ущільненням міської забудови відбувається наступне. По-перше, все менше залишається фізичних місць для вільної взаємодії різних акторів міського життя. У зв'язку з цим Л. Б. Коган [46, 47], С. Б. Смирнов [91], О. Ф. Ладохін [49] говорять вже не стільки про простори, скільки про зазори та люфти. По-друге, поступово переглядається саме поняття порожнього простору в тому форматі, що він вже не повністю збігається з публічним простором (А. Філіппов [112], Б. Гройс [36]).

Через індивідуалізацію суспільства публічність перестала уособлювати вільну взаємодію і порожній простір дійсно як порожній в тому форматі, що він призначений для перебування на самоті. Багато дослідників [46, 47, 62] звертають увагу на зв'язок між життям у великому місті і психологією його мешканців. Так мова нерідко йде про протиставлення «порожніх місць» як просторів творчої самореалізації і «знакових місць» як тих, де здійснюється контроль і спроби з розрізнених індивідів сформувати натовп для легшого управління.

Х. Ортега-і-Гассет говорить у своєму «Повстанні мас» [68] про безособовість подібного натовпу. В середині натовпу індивід розчиняється і приймає саме ті ролі і змісти, які нав'язує цей натовп. Ні про яку індивідуальну ідентичність тут не може бути й мови. Як це не дивно, в основі натовпу, на думку дослідника, лежать раціональні мотиви, а значить, сучасне суспільство з його ірраціональністю, на щастя, робить маніпуляцію натовпом все менш можливою.

Відомий урбаніст Олександр Високовський вводить для позначення міської локалізації поняття вернокуляра. Це поняття передбачає, що кожен мешканець міста бачить своє місто по своєму, зі своєї власної точки зору і велика ймовірність, що він бачить тільки його частину, а саме ту частину

міста, де буває щодня і саме по ній судить і робить висновки про вигляд міста в цілому [24]. Цей дослідник – не єдиний, хто розділяє таку точку погляду на місто. Багато хто орієнтується саме на той чи інший спосіб «вдивляння у місто».

Існують також теорії, які передбачають той чи інший рівень впливу міського оточення на індивіда. У філософії такі погляди можна помітити у представників екзистенціалізму та теорії повсякденності (серед яких в першу чергу варто відзначити П. Бергера і Т. Лукмана). Йдеться як про вплив інших мешканців, так і про вплив «зверху», тобто вплив певних владних інтересів. Крім того, на індивіда впливають навіть оточуючі його будови та вулички. Згідно з відомою теорією «розбитих вікон» люди часто поведуться у різних місцях по різному в залежності від того, наскільки гарно виглядає саме це місце.

Складно переоцінити значимість досліджень міста, тому що в сучасному світі понад 50 відсотків всього світового населення проживає саме в містах. А багато хто з тих, хто проживає за межами міст ледь перейшли межу цивілізованих спільнот в принципі. Крім того, як показують дослідження, велика кількість тих, хто проживає в передмістях великих міст, приймають на себе правила міського життя, оскільки значну частину свого свідомого життя проводять саме в містах – навчаючись, працюючи і відпочиваючи.

Однак не варто вважати, що тільки місто має потенціал для формування світоглядних парадигм і життєвих сенсів індивідів. І відповідь на питання: місто для людей чи люди для міста не може бути дана чітко і однозначно. Проблема в наступному – побудувати і модернізувати можна будь-яке місто, але чи будуть в ньому жити і комфортно почувати себе люди? Для того щоб розуміти, яким має бути місто, потрібно звертатися не тільки до елементів містобудівної програми, а й до майбутнього міських мешканців. Не тільки місто змінює людей, а й мешканці міста, їх світогляд, ідентичність, взаємопов'язаність і баланс між згуртованістю і різноманітністю дозволяють

сформувати справжній образ міста. Зокрема, вже йшлося про провалені силами містян спроби утопічної побудови міських просторів.

Сутнісні характеристики кожного окремого міста, звичайно, виділяють його з ряду інших, проте безліч схожих рис реальних міст дозволяє сприймати і аналізувати місто як якусь ідею або конструкт. «Немає потреби довго вивчати сучасні міста, їх передмістя і зовсім нові споруди, щоб зрозуміти: всі вони схожі між собою. Розмежування, більш-менш суворе, між тим, що називається «архітектура», і тим, що називається «містобудування», іншими словами, між «мікро» і «макро» рівнями, між цими двома заняттями і двома професіями, не збільшує відмінності. Як це не сумно, але повтор перемиг над одиничністю, а штучність і витонченість над спонтанним і природним» [52, с. 86]. Звичайно ж, ця точка зору торкається в першу чергу саме міста як території, як нагромадження будівель та споруд, а не як певної спільності.

Варто відразу окреслити, чому в даному дослідженні йдеться в першу чергу саме про місто, а не про мегаполіс, як квінтесенцію міського життя. Справа в тому, що, незважаючи на велику знаковість та графічність, виразність мегаполісу, місто все-таки є більш загальним поняттям. Всякий мегаполіс – місто, але не кожне місто – мегаполіс. А потенціалом для впливу на мешканців, а також на переформатування власної внутрішньої суті володіють не тільки найбільші агломерації, але і дрібні міста, в тому випадку, якщо вони, наприклад, мають довгу історію або являють собою втілення індустріального суспільства.

Головна ознака тут – це наявність типової міської структури та пов'язаних з нею проблем, таких як велика напруженість дорожнього руху, анонімність та байдужість меж особових стосунків, велика швидкість руху всього. Якщо у місті виникають типові міські проблеми, воно має змогу називатися містом, незважаючи на кількість його населення. Так, наприклад, типово-міськими рисами володіють не тільки такі великі європейські столиці,

як Лондон, Мадрид і Париж, але і їх так звані міста-супутники: Кройдон, Гетаф і Нуї-ле-Гран [165].

Безліч концепцій, підходів, стилів вивчення міського простору існувало раніше і продовжує існувати досі. Однак кожен з них, як правило, бачить тільки одну зі сторін феномена міста. Урбаністика розглядає місто з декількох різних позицій (художня, планова, соціальна). Соціологія цікавиться в першу чергу або окремими спільнотами, або окремими містами. Історія займається містами в їх певному розвитку. Складно припустити, що існує настільки комплексний підхід, який зможе охопити всю суть міста відразу.

Вельми зручно для розуміння сутності міста буде звернутися до індивідів, що його населяють, зокрема, розмежувати їх за ступенем залученості в міську культуру. Для цього передбачається розмежування всіх, хто живе у місті на мешканців міста і містян.

Таким чином, можна помітити, що, незважаючи на досить тривале і всебічне вивчення міських просторів, тематизація міста ніколи не буде вичерпана. Місто постійно змінюється, зростає, трансформується і описати його повністю – непосильне завдання. Однак завдяки розумному компромісу між вивченням міста як архітектури та міста як спільноти можна вловити основні тенденції та отримати можливість робити ті чи інші прогнози, як по відношенню до окремих міст, так і по відношенню до міста в цілому.

### **2.1. Специфіка міста-спільноти та міста-території.**

У класичній урбаністиці місто розглядається з двох позицій – місто як територія або архітектурний ансамбль, і місто як спільнота містян. Ці дві характеристики міста нерозривно пов'язані. Звернувшись до особистості, варто пам'ятати про її оточення, про те місце – фактичне і символічне, яке вона займає в міському просторі. Деякі сучасні дослідники (С. Маккуайр [58], Л. С. Ахмедова [4]) також вносять третій елемент, а саме – інформаційну складову.

Однак її характеристики неоднозначні, тому що в сучасному світі потоки інформації не обмежуються навіть кордонами держав, не кажучи вже про межі міст, а доступ до цієї інформації завдяки супутникам можливий навіть з таких нетривіальних місць, як, наприклад, північний полюс. Крім того, різне ставлення передбачає деяку варіативність в підходах до вивчення. Деякі дослідники (К. Зітте і його послідовники) звертають більшу увагу на художній або естетичний вигляд міста, деякі (Р. Баумайстер і його послідовники) – на його технічну розвиненість/відсталість, а останні (І. Серда і його послідовники) – на ступінь зручності/незручності і доступності основних міських просторів для містян.

Ставлення до міста як пасивної матерії, за своїм значенням не зводиться до якогось соціально-економічного фону, на якому розгортається творча діяльність конкретних авторів, поширене в мистецтвознавстві. Образ міста в образотворчому мистецтві нерідко ототожнюється з міським пейзажем, який відрізняється від будь-якого іншого пейзажу за формальною – архітектурною – ознакою. (Лобанова Ю. В. [56])

Нерозуміння специфіки міста іноді призводить до сприйняття останнього як явища майже містичного, тоді як місто, якими б видатними не були історія його виникнення і роль в культурі будь-якого просторово-часового ареалу, – реальне поселення, воно має унікальну культуру і мистецтво, яке формується в ньому.

Крім цього існує кілька рівнів сприйняття міського простору і міста як закінченого конструкту. Умовно, користуючись вже існуючою термінологією, можна сказати, що комплексно можна сприймати вигляд, образ та бренд міста. Виглядом міста є те, що воно представляє само по собі – архітектурні ансамблі, переплетення вулиць і скверів, повноцінне втілення того, що може бути відображено планом на мапі. Крім цього, під визначення вигляду підходять архітектурні споруди, сквери, водойми. Можна сказати, що вигляд міста – це поле сприйняття архітектури, географії, урбаністики як такої.

Образ міста являє собою те, як бачать місто його жителі і гості, яким воно є в уявленнях людей. Це той самий «вернокуляр» О. Високовського. Сприйняття міста як засобу відсилає вже до фігури індивіда, через призму якого описуються ті чи інші міські особливості. К. Лінч наводить кілька рівнів сенсорного сприйняття міста містянами, починаючи від візуального сприйняття і закінчуючи повноцінним відчуттям, зв'язаним з прийняттям і розумінням міської суті [54].

Нерідко дослідники наполягають на тому, що саме це сприйняття формує так званий настрій міста. Південні міста, як правило, асоціюються з чимось святковим, легковажним. Північні, навпаки – з серйозністю, зібраністю, скупістю на емоції. Абсолютно окремою статтею в сприйнятті виступають курортні та туристичні міста, тому що їх сприйняття гостями і місцевими жителями як правило, кардинально різняться.

Слід зазначити, що саме на цьому, сенсорному рівні, а не на рівні раціонального осмислення відбувається визначення ступеня значимості міста для його жителів. Л. Вейл і С. Басс-Уорнер говорять навіть про те, що найчастіше сенсорне сприйняття міста може бути не пов'язане зі ступенем привабливості/потворності його реального вигляду, а тільки лише з тим, наскільки зовнішність того чи іншого міста відповідає на даний момент внутрішнім переживанням і очікуванням містянина [170].

І, нарешті, третім рівнем «погляду» на місто є спроби створити бренд кожного окремого міста. Бренд є те обличчя або образ, те уявлення про місто, які намагаються сформувані у всієї світової спільноти міська влада і ініціативна частина містян. Тут багато що зав'язане на символізмі, емблематичності, на тих історичних подіях або пам'ятках архітектури, які покликані втілювати в собі місто цілком (Ейфелева вежа, Статуя свободи, нині відсутня берлінська стіна і пов'язаний з нею комплекс історичних спогадів).

Однак варто зауважити, що найчастіше спроби сформувані бренд того чи іншого міста провалюються, тому що в тому випадку, якщо брендування

не сполучено з економічними інтересами держави і дозвільними очікуваннями людей, воно не отримує належного символічного навантаження. Так, скажімо, сприйняття Харкова як «першої столиці» є тільки лише порожньою емблемою, і на даному етапі не несе істотного символічного навантаження, практично ніяк не використовується в залученні містян і гостей міста до культурної спадщини. За цією емблемою не стоїть ніякої змістовної наповненості, відсутні архітектурні пам'ятники і пам'ятні місця, які б чітко і однозначно вказували на цю віху в історії міста, асоціювалися з нею. У той же час, Кам'янець-Подільський, який був столицею одного з тимчасових українських урядів всього півроку, проте, активно користується цим фактом для формування міського бренду, можливо, тому, що і без цього є туристичним центром.

Багато в чому саме вигляд, образ і бренд репрезентують просторову (і в невеликому ступені – часову) площину міста, однак одним чуттєвим сприйняттям місто не охопити. «Якщо території зацікавлені в залученні певного роду жителів, вони прагнуть створити і затвердити відповідні подання про себе (бренд). З іншого боку, самі люди в процесі конструювання власної ідентичності звертаються до образів, існуючих в культурі – в тому числі, до існуючих брендів, в даному випадку – територіальних» [65, с. 56].

Якщо підходити до міста символічно, або ж міфологічно, то його можна бачити не тільки в горизонтальному, але і в вертикальному вимірі. «Низ» міста символізує бруд, занепад, антисанітарні умови. У географічному форматі міським низом в сучасності виступають звалища, каналізаційні системи та інші інженерні мережі, підвали будинків і метро. Середня частина міста – уособлення всього земного, мирського. Міський «верх» в тій чи іншій мірі прагне вгору, до чистого і світлого неба. Вельми показово, до речі, що в сучасних містах найвище до неба кидаються не шпиль церкви, а дахи хмарочосів – торговельних і бізнес-центрів, готелів та іншого. І якщо для нових східних мегаполісів в цьому немає абсолютно нічого дивного, то в

Європі і США такий розклад може сприйматися як ще одна метафора «смерті Бога».

«В середні віки всі панівні суспільні інститути – і перш за все церква – прагнули будувати високі будівлі, щоб владно звернути на себе загальну увагу. Представники світської влади також намагалися не відставати, розташовуючи замки на високих місцях, але над міськими дахами все-таки підносилися шпилі соборів. Що ж відбувається зараз? У наш час домінуючим інститутом суспільства є бізнес» [64, с. 117].

Якщо спочатку місту приписувалося безліч позитивних функцій, в сучасності ситуація не така однозначна. Місто більше не виступає варіантом «Граду божого», міське співтовариство більш не прагне перетворити місце свого проживання в ідеал, в утопічну державу благоденства. Крім цього, ті міста, що стрімко розростаються, породжують нові форми урбанізації, такі як гіперурбанізація, де три-чотири мегаполіси, або навіть цілий регіон зливаються в гігантський простір суцільної забудови і де вже в принципі неможливо виділити центр і периферію.

У свій час в США була дуже популярна концепція Нового урбанізму, прихильником якої був, зокрема, А. Лефебр. Однак незважаючи на досить продумані, хоч і повні ентузіазму ідеї («сусідства», компактні райони житлової забудови, невеликі приватні будинки як основний житловий ресурс, спроби наблизитися на новому рівні до ідеї міста-саду Е. Говарда) вона так і не знайшла особливого реального втілення.

Багато людей в сучасному світі зовсім не мають певного «свого» міста. Трудові міграції і часті переїзди, відрядження роблять їх досить космополітичними для того, щоб відчувати себе комфортно в будь-якому місті. Як вже було сказано, багато міст схожі між собою структурно. Космополітичний містянин, в ідеалі, відчуває себе досить комфортно в будь-яких містах, в яких йому доводиться бути і навіть жити. Сама по собі міська ідентичність уже досить розвинена для подолання локальності і може оперувати даними про мешканців різних міст як загальним конструктом.

Природно, він цінує своє рідне місто, але, як правило, швидше з ностальгічної точки зору, як місце, куди хочеться повертатися знову і знову, що аж ніяк не зменшує зручності його знаходження в інших містах. Звичайно, завжди залишається варіант з трохи більшим ступенем самотності в новому місті і з невеликим терміном адаптації. Однак, як показує практика, при наявності карти нового міста, типовий містянин-космополіт просто фізично не зможе в ньому заблукати, навіть якщо потрапив в це місто вперше в житті.

У той же час, мешканець сільської місцевості може бути наляканий масштабами великого міста і страх заблукати, сенсорне перевантаження і вплив специфічних динамічних навантажень на вестибулярний апарат людини, можуть легко дезорієнтувати її. Можна сказати, що «міська» ідентичність на даному етапі розвитку суспільства стає все меншою мірою прив'язаною до конкретних, окремих містах.

Крім цього, все більша кількість молодих людей в сучасності не має не тільки свого міста, а й свого будинку. Багато в чому ті ідеї про успіх і престиж, які були популярні кілька десятиліть тому, втрачають актуальність. Прагнення наблизитися до «осілості» тобто знайти свій власний будинок раз і назавжди поступається прагненню до постійних подорожей, до переміщень з міста в місто, які можуть бути пов'язані як з професійними міграціями, так і з туризмом, який для багатьох вже встиг стати специфічним способом життя. Сучасні люди часто прагнуть отримувати від життя не матеріальні, а скоріше духовні блага – в формі цікавих вражень і накопиченого досвіду.

У світі, де зникла вкоріненість і догматизм всього, де навіть ідентичність стала ефемерною і рухомою, немає нічого дивного в тому, що багато людей вже не прагнуть прив'язатися до матеріальних речей, а тільки лише отримати якомога більше вражень і досвіду. Варто зауважити, що такий стиль життя найбільш характерний для тих індивідів, які прагнуть до свободи і незалежності, в тому числі, до свободи від речей, і тим самим віддаляються від модерного суспільства з його нормами і цінностями.

Як уже згадувалося, зв'язок архітектонічної структури міста і уявної спільноти містян нерозривний. У кризову епоху через деградацію першого відбувається занепад другого. Стандарти та еталони міського способу життя попередніх десятиліть знаходяться в стані перманентного руйнування і в сучасності, відповідно до вже змінених, зміщуються установки і ментальні прагнення міського мешканця, все складніше тепер визначити, хто такий містянин і які критерії розмежування. Для вивчення реакцій різних спільнот на стреси міського життя, спотворення сприйняття середовища, почуття неспокою і небезпеки, девіантної поведінки, вандалізму по відношенню до середовища проживання і іншого велике значення має вивчення картини світу суб'єктів міського життя.

Перша трудність може бути виражена в установці: «місто є все». Різні групи і їхні інтереси, структури влади, сліди діяльності людей, всі процеси і форми людської активності, характерні для сучасності як культурно-історичного і соціально-економічного простору, проектується в концепт міста. Для розмежування ідентичностей мешканців сільської місцевості та містян існує безліч напередзаданих принципів міського співіснування, характерних рис міського способу життя.

Здавалося б, місто являє собою якусь локальну замкненість, на якій розгортається весь універсум. Однак в сучасності не працює навіть така схема, тому що межі розмиті, фортечні стіни давно вже виконують чисто декоративну функцію і відокремити місто від передмістя практично неможливо. Крім цього, у всіх великих міст існують міста-супутники, зі своєю власною специфікою і окремою інфраструктурою, але при цьому вони являють собою частину великого цілого.

Процеси життя міста, також як і феномени зростання міст і урбанізованих регіонів осмислюються і описуються різними засобами, з різних позицій і точок зору. У різноманітті підходів і засобів опису немає нічого дивного; дивно те, що для кожної з названих позицій її специфічні засоби заміщають реальний світ і різноманіття міста. Місто підміняється

тими чи іншими професійними об'єктами, предметами знання і мислення, характерними для різних соціокультурних позицій.

Місто перетворюється на все-що-завгодно. Проблематизація утруднена, тому що місто в його багатогранності може бути онтологізоване лише формально, охопити всі сфери описово і навіть із застосуванням тих чи інших аналітичних засобів практично неможливо.

Крім цього не варто забувати і про такий специфічний рівень осмислення міста, як аналіз міських просторів в літературі. Тісно пов'язаною з темою натовпу виявляється тема самотності, ізоляції героя, що носить одночасно психологічний і соціальний характер. З того моменту, коли місто знаходить якісну визначеність, воно, поряд з відтворенням своєї матеріальної оболонки зі всім укладеним в ній різноманітним, безперервно мінливим змістом, починає відтворювати «другу реальність» – власний образ в мистецтві. Художній образ конкретного міста, таким чином, є результатом становлення міста як явища культури.

Психологічна відчуженість проходить стадії від кошмарного сну через зміну свідомості за допомогою опіуму або алкоголю до повного божевілля. Ще однією темою, характерною для мистецтва в описі міста, є нове розуміння «незбагненності» міста (зростання злочинності в міському середовищі тягне за собою виникнення у літературі фігури детектива). Розуміння міста як юрби, маси несе в собі нові можливості об'єднання, єдності (робітничого класу, революціонерів). І, нарешті, мистецтво підкреслює життєздатність, різноманітність і рухливість великого міста.

Однак виникає питання, яке поки що не знайшло належного висвітлення в теорії: як «міський» модерністський роман співвідноситься в плані образів міста з романом постмодернізму? Адже не секрет, що ініціатори постмодернізму і багато хто з його провідних практиків другої половини XX ст. мали особливу пристрасть до образів міста. Постмодернізм – мистецтво епохи біотехнічного міста, і перш за все потрібна настільки ж ретельна розробка культурної теорії сучасного мегаполісу, який вже істотно

відрізняється від мегаполісу індустріально-конвеєрної епохи. Та звичайно ж, дуже важко виділити критерії розмежування між описаними в літературі та реальними містами, незважаючи на те, що більшість авторів при описі бере за основу все ж таки вигляд і спосіб існування реальних міст.

Місто змінює своє обличчя, свою природу і суть в міру історичного розвитку і трансформації різних видів людської діяльності. Місто виявляється формою вирощування і створення ресурсу для розвитку на його основі тих вільних площ, «просторових локусів», «місць», де містяни отримують можливість з елементів існуючих типів розумової діяльності і життя сконструювати нові образи і зразки життя і мислення.

В античному полісі подібним ресурсом виступав громадянин, що володіє всією повнотою політичних прав і можливістю реалізовувати свої права на Агорі. У середньовічному місті подібним ресурсом виступали корпорації і цехи, які уособлювали собою і зразки нової економічної організації, і зразки нової науки, в міру користування правовими привілеями університетів і свободою торгівельного підприємництва.

В кожен епоху з того часу як виникли самі конструкції, які можна назвати містами, існувала своя специфічна точка фокусу. Проблема сучасності полягає в тому числі і в тому, що конкретна точка фокусу загублена. Міська самобутність може зростати, як завдяки окремим індивідам або групам людей, так і завдяки всьому громадянському суспільству. Іноді індивідуалізація міського простору відбувається завдяки зусиллям міської влади та згідно з міським правлінням, іноді – всупереч і попри їм.

Однак було б необачно представляти Місто тільки як якусь форму, яка містить в собі мережу сприятливих умов для розвитку і пошуку нових форм діяльності. «Місто є разом з тим поле конфліктів, простір, в якому розгортається конкуренція проектів та програм; місто є театр існуючих позицій і способів життя, що представляє собою трагічний театр історії»

[121, с. 207]. Місто є крім іншого простір відносин, який настільки ж реальний, як географічний простір.

Боротьба і конкуренція між керованими і керуючими системами призводить, з одного боку, до появи механізмів самоврядування і самоорганізації міських спільнот і анклавів міського розвитку; з іншого боку, до появи нових, більш тонких і рафінованих технологій організації, управління і політики. Ця дихотомія вже усталилася і не може бути подолана одним махом. В сучасності мало хто розмірковує над тим, щоб спроектувати місто і побудувати план його розгортання: життя міста вимагає інших методів, які в загальному вигляді можуть бути названі методами «адхократії» (так званими організаційними формами, підрозділами, що займаються новими питаннями і є, як правило, тимчасовими).

Одночасно з цим, диференціація і ускладнення керуючих систем призводять до природного виникнення дисфункцій, неузгодженостей і «зазорів» між ними. З точки зору вирішення конкретних завдань керівництва і організації, це усвідомлюється як розрив в діяльності і вимагає зміни і вдосконалення технік управління. З точки зору розвитку міста, це створює умови для появи все нових і нових вільних зон і вільних площ для розгортання пошукових форм думки і життя, для виникнення несподіваних паростків невідомого майбутнього.

Крім цього, з формальної точки зору, слід звернути увагу на архітектурне формування міського центру. Велика частина міських мешканців, як правило, досить консервативна і вкрай неохоче ставиться до переобладнання або перебудови того, що можна назвати міським історичним центром. Виняток становлять в основному так звані приїжджі, тобто не корінні мешканці міста, які раді більшості інновацій. Виходить, що якщо зв'язок між міськими керівниками і найбільш активною частиною міської громади сильний, всі трансформації і переобладнання на рівні історичних пам'яток, руйнування/реставрації культурних будівель обговорюються обома сторонами. У разі, якщо такий зв'язок слабкий або відсутній, перетворення

відбуваються виключно силами влади, без участі містян. Встановлення зв'язків між громадською та комерційною культурами впливає на процеси соціальної ідентифікації і громадського контролю. Боротьба за екологію образів часто вимагає спеціальних історичних знань, уважного і глибокого прочитання усталених практик соціальної дискримінації і фінансових спекуляцій через переформатування колективної пам'яті.

При такому збігу обставин є два виходи – якщо перетворення припало до смаку більшості містян, історично значиме місце знаходить «друге життя» і знову стає місцем перетину змістів і символічного капіталу. Якщо ж перетворення, з точки зору містян, спотворює вигляд міста, воно стає абсолютно порожнім місцем доти, поки нове покоління містян, не пов'язаних історичною пам'яттю не привнесе в це місце якийсь новий культурний сенс, найчастіше абсолютно не пов'язаний з тим, що був раніше. На жаль, деякі історично-значимі місця в низці перетворень зникають безслідно.

Крім цього, існує концепція Е. Г. Трубіної [104], згідно з якою вигляд центральної частини міста багато в чому залежить від того, який саме тип еліти проживає в міському центрі – або це еліта інтелектуальна, або ж еліта влади і грошей. Найчастіше за зовнішнім виглядом того чи іншого конкретного міста можна легко визначити цей факт. Так інтелектуальна еліта ратує за реставрацію і збереження історичних цінностей, в той час як еліта влади і грошей віддає перевагу зведенню нових форм для дозвілля та перегляду, що часто супроводжується руйнуванням старого.

Таким чином, виходить, що якщо організаційно-технічні типи розумової діяльності прагнуть весь час «опанувати» динаміку міського життя, підпорядкувати її, то вільна творчість індивідів і груп в усі часи прагне «викроїти» собі простір, що лежить поза зоною всякого впливу існуючих організаційних структур, або ж спробувати вдихнути в старі місця нові ідеї. І обидва ці процеси в рівній мірі реалізують сутність міста.

Місто, по суті своїй, є онтологічною ідеєю збирання людини в єдине ціле, ідеєю організації простору проживання, що включає як власне людську

тілесність, так і зовнішні, по відношенню до індивіда, форми середовища (житло, дороги, комунікації). Необачно було б припустити, що місто народжується/твориться лише як географічне місце, місце на карті.

Місто формується в першу чергу, як якийсь проект, як образ в людській свідомості і в людській душі. Простір міста, таким чином, далеко не завжди знаходиться географічно там, де розташовані розвинені магістралі та інфраструктури, залізничні роз'їзди і річкові канали в бетонних руслах. Як вже було сказано, для багатьох кордони міста рівні кордонам найбільш відвідуваних місць. Місто – щабель становлення людської культури, воно часто виявляється підтекстом і контекстом для розгортання в рамках нього дії. Культурна ідея міста кладеться в основу будь-якого проектування в якості вихідного, граничного задуму.

Так, наприклад, західне місто, в основі взаємодії якого з містянами лежать гуманізм, повага до індивідуальності, увага до формування міських спільнот – це ідеал людини бажання. Його втілення – мегаполіси, які стали формою експансії людини бажання. Свобода, яку знаходять містяни-бюргери в такому місті – це свобода людини бажання, яка увесь інший світ розглядає через призму споживання і використання, перетворення у власний ресурс. Люди за своєю природою вільні, але, очевидно, все ж не слід пропонувати їм свободу, як «кращий зі світів». Вибір, відповідальність, занепокоєння за себе і інших здаються декому занадто клопітними і вони вибирають «рабство». Зараз ця картина дещо змінилася. Індивіди шукають інших ідеалів від життя, і міста нерідко порожніють і старіють, тому що багато хто не може дозволити собі належний рівень комфорту, а багато хто з тих, хто можуть – не бажають.

Східні міста – спроба побудувати місто з нуля, досить вдала, тому що саме зараз відбувається активне освоєння сходом тих чи інших областей економічної, трудової та підприємницької діяльності. Не можна сказати, що в Дубаї, Джакарті та Гонконзі одна і та ж модель міського устрою, проте подібні риси цілком легко виділити – велика висота будівель, примхливість конструкцій, прагнення не забути про екологічні чинники. Єдине що, нажаль,

об'єднує велику кількість таких міст – це дещо тоталітарне відношення до громадян, які постійно проживають в цих містах, зокрема, до проблеми їх переселення зі старих будівель у нові, а також до спроб регламентувати їхнє дозвілля тим чи іншим чином.

Місто відображає в собі зміни в культурності та інтелектуальному рівні містян. Зі зміною особистісних характеристик основної маси містян змінюється і саме місто. Тільки в такій ситуації можна говорити про вибудовування культурного інтер і мета- суб'єктивного простору міста. На стику міста як каменю (архітектоніка) і міста як ідеї (метафізика) і народжується в свідомості людини культурна/інтерсуб'єктна форма. «Місто – цілісне, комплексне середовище, що є не тільки вітальним, а й особистісно-змістовим модусом існування людини. Містянин не просто живе в ньому, він до нього ставиться, він сприймає його на основі особистісних диспозицій та інтенцій» [64, с. 99].

Міські мешканці, сформовані середовищем існування, рано чи пізно пристосовуються до нього, саме так як інші існуючі в природі живі організми. Різниця полягає лише в тому, що процес пристосування рідко коли може тривати довше двох поколінь, але в той же час, можна кілька поколінь прожити в місті, але так і не пристосуватися до нього, відчуючи себе в ньому незатишно і некомфортно.

Якщо прийти до певних висновків, можна виділити кілька рис «типового міського мешканця», які, знову ж таки, не слід приймати за непорушний еталон. В першу чергу це справжня толерантність і пунктуальність, що виростають із уявлень про власну свободу і свободу Іншого. З прагнення до індивідуалізму виростають вихованість і солідарність, як спосіб налагодити контакт, не втручаючись в чужий особистий простір і не перегороджуючи шлях свого.

Свої обмеження на містянина накладає специфіка організації міського життя. Транспорт, інфраструктура, соціальна різноманітність людей, що знаходяться в одному потоці, пересування великих мас людей за умови

відсутності знайомства індивіда з більшою їх частиною викликають якийсь дискомфорт і примушують до дисциплінованості. Однак не варто вважати, що міська інфраструктура має виключно тоталітарну функцію. Вона дуже сприяє мобільності і, все тій же космополітичності. В окремих містах навіть нерідко можна побачити так зване «конвенційне порушення правил», тобто такий спосіб взаємодії містян, при якому всі знають про те, що певна норма міського життя не працює і погоджуються з цим, виконують цю норму певним нетиповим чином, або не виконують зовсім.

Таким чином, спільнота відіграє важливу роль в специфіці міського устрою та перебудови. Прийняття чи неприйняття тих чи інших міських просторів містянами, пошук «вільних зон», дозвільні міграції тим чи іншим чином трансформують міський вигляд, наповнюючи ті чи інші частини міста сенсом, або спустошуючи їх, позбавляючи самотності.

Що стосується самих архітектурних форм, то в двадцятому столітті «проекування» і «будівництво» виходять на новий рівень. У філософії в цей же час М. Гайдеггер і Л. Вітгенштейн займаються критикою усталених конструкцій. Зокрема, М. Гайдеггер цікавий своєю деструкцією і демонтажем звичної метафізики, а, як наслідок – і звичного світу. Хоча, звичайно, проекти Вітгенштейна і Гайдеггера поки ще залишаються «проектами» і майже не виходять за межі класичної метафізики. Проте деякі постулати того ж авангардизму в мистецтві, в тому числі, в архітектурі, припускають саме руйнування старих форм і зведення нового на руїнах.

Ситуація склалася так, що криза модерну виявила плюси і мінуси філософії, як будівлі «без основ», тієї що «не потребує ніяких основ». Стаючи парадигмою, архітектура приходить до розгляду всього універсуму як світо-устрою (хоча ця метафора ближче до кібернетики) і світо-будови. Виникає парадокс. З одного боку, філософія прагне пояснити архітектуру, як суспільне явище, описати принципи побудови міст і світу в цілому. З іншого боку, специфічні архітектурні терміни міцно входять в мовний апарат філософії. Крім цього, філософія активно користується архітектурною

лексикою для побудови метафор, які в тій чи іншій мірі описують універсум як такий.

Так в сучасності метафізика не відмовляється від архітектурної термінології, відбувається поступова трансформація архітектурного дискурсу, як в сфері філософії, що користується цими метафорами, так і в сфері архітектури як такої, як засобу організації міського простору. Наслідки деструкції і деконструкції дискурсу архітектури можна з легкістю побачити на практиці, втіленими в сучасних мегаполісах, в яких строгість і лаконічність поступаються місцем, хоч і ергономічним, але досить химерним спорудам, в основі яких лежать інші форми і інші принципи, ніж раніше.

Спроба змінити традицію опису і філософування призводить до зміни типу і засобу реалізації і репрезентації. У традиційному суспільстві в міру зміни різних архітектурних форм і вигляду міста в цілому, змінювалися і способи їх опису, в тому числі з позицій філософії. Але на сучасному етапі в світі вистачає «місця», «порожнього простору», на якому будується нова архітектура, в той час, як будівлі старої, також, як і старий дискурс, залишаються на своїх місцях, будучи своєрідним пам'ятником минулим епохам.

Репресивна функція класичної архітектури повністю нівелюється в сучасному міському просторі. Постсучасність – реакція на ідеологію сучасності з її вірою в те, що розум здатний забезпечити прогрес людини. Постсучасність характеризується не тільки невір'ям в ідеали епохи Просвітництва, а й розпадом всіх Великих оповідань взагалі, будь то історія християнства або комунізму. «Подібно до того, як в постмодерністській літературі автором тексту стає читач, в чиєму повному розпорядженні він знаходиться, законодавче слово в постмодерністській архітектурі переходить від проектувальника до того, хто мешкає, фланірує, використовує архітектуру» [20, с. 1].

Перебудова відбувається навіть в рамках окремо взятих невеликих локусів, таких як квартири, часто без згоди навіть зі здоровим глуздом, проте

цілком відображаючи сподівання і наміри мешканців даного простору. Нерідко буває так, що саме ініціатива спільноти містян призводить до руйнування, відтворення або реконструкції тих чи інших культурних спадщин. У той же час, несанкціоноване руйнування або модернізація культурної спадщини міською владою в обхід містян може викликати протести.

У сучасному світі, коли на думку деяких «Бог помер», архітектура не може безпосередньо служити репрезентацією трансцендентного на рівні іманентності. Кантівський «божественний проектувальник/архітектор» стає порожньою фігурою. Архітектура раптово виявляється мінливою, мобільною, відкритою, рухомою, розсувною. У той же час варто пам'ятати про те, що знеособленість архітектури, її одноманітність поступово відходять в минуле і, цілком приймаючи ідею брендингу міст, кожна окрема будівля, пам'ятник або сквер, описується з точки зору унікальності, інакшості, стають символом тієї чи іншої віхи в історії міста.

Незважаючи на щільність забудови, яка в деяких місцях виглядає просто жахаючою, місця для подібних «порожніх» споруд завжди залишаються. Природно, навряд чи можна зустріти щось подібне посеред житлового кварталу, проте в центрі парку або на місці знесених раніше складів і віджилих своє цехів подібні будівлі будуть цілком доречні. Варто зауважити, що часто роль «порожніх» просторів виконують занедбані, недобудовані, ті які відслужили своє будівлі. Чомусь саме ці місця часто залучають творчих індивідів як місця для реалізації своєї творчості в тій чи іншій формі.

У класично, ієрархічно, вивірено побудовані міста влилися нові будівлі і споруди, які не вписувалися в структуру. Середньовічне місто відрізнялося дуже вивіреною архітектонікою. Церква, ринок, ратуша, цехи й майстерні, склади, міські ворота, будинки бідних і багатих містян розташовувалися в строгому порядку і виконували свої особливі функції. Як показує літературна традиція опису середньовічних міст, в будь-якому місті, незважаючи на

заплутаність вулиць в деяких кварталах, завжди можна було зрозуміти, де знаходяться майстерні, ринки, будинки бідних і багатих містян.

Само по собі середньовічне місто завжди прагнуло до тієї чи іншої «ідеальної форми», як правило, містобудівники намагалися вписати місто в квадрат (причому так, щоб стіни відповідали сторонам світу), або в коло. Європа довгий час не могла відмовитися від спроб наблизити свої земні міста до Граду Небесного якщо не за змістом, то хоча б за формою. Згодом впорядкованість все більше розмивалася, робився акцент на кількох функціях, що виконувались однією і тією ж будівлею. Втративши фортечні стіни після винаходу нових видів озброєнь місто зробило перший крок на шляху до міської агломерації.

Уже в сучасному місті з'явилося безліч «порожніх» величезних мультифункціональних будівель, зроблених з легких матеріалів, з рухомими внутрішніми перегородками. У той же час популярність набув свого роду «музей під відкритим небом» – відреставровані і застигли в своєму безчассі площі і собори старих міст, призначені виключно для прогулянок і огляду туристами. «Повернення пішохода в центр міста стало найбільшим досягненням сучасної містоформуючої діяльності. Відбувається специфічне відродження класичних форм сценічної коробки: площа відновлюється в правах як простір дозвільного спілкування; вулиця відділяється від дороги і реабілітується. Зрозуміло, в нинішньому місті, насиченому транспортними потоками, таке відшарування просторів від функції комунікаційних вузлів і магістралей можливе лише в спеціально організованих «локусах» [29].

Нове застосування ще в двадцяті роки двадцятого століття набули пасажі, про які говорить В. Беньямін. Спочатку побудовані як склади для текстильної промисловості, вони стали «порожньою формою» для магазинів, вернісажів та іншого, тобто вони стали готові прийняти на себе будь-яку функцію. Таке відбувалося досить часто, що якісь споруди, які замислювалися для певного і конкретного утилітарного призначення, не виконували своїх функцій і пристосовувалися тим чи іншим чином під

містян, щоб не бути знесеними. Крім цього, за деякими будівлями настільки закріплювався зв'язок форми і функції, не напередзаданий спочатку, що наступні будівлі, для яких передбачалася та сама функціональність, будувалися за тією ж схемою, що і оригінал. Деякі ж будівлі, як уже було сказано, отримували нове життя лише формально, поступово старіючи і стаючи притулком міських маргіналів всіх мастей. «Коли будують зразкові міста, створюють зразкові функції, зразкові штучні ансамблі, все інше перетворюється як би в залишки, в покидьки, в марну спадщину минулого. Будуючи автостраду, супермаркет, супермісто, ви автоматично перетворюєте все, що їх оточує, в пустелю. Створюючи автономні мережі надшвидкісного, програмованого пересування, ви тут же перетворюєте звичайний, традиційний простір взаємоспілкування в пустельну зону» [11, с. 1].

Деконструктивістська архітектура передбачала варіант деякої рефлексії над різноманіттям і комплексністю міської спільноти. Архітектори намагалися показати, що, незважаючи на ієрархічність і дефіцит місця, завжди знайдеться можливість побудувати щось, що не вписується в ієрархію і вражає відвідувачів уявною легкістю і ажурністю конструкцій і порожнечою форм.

Швидкоплинність сучасного життя, динамізм, ефемерність створюють відчуття, що немає і не може бути нічого постійного і довготривалого. Ідеальні уявлення про скоєний в сучасності архітектурний проект такі, що проект завжди не завершений, він фрагментарний і складається з численних повторень, спотворень і нашарувань, він «не повинен означати нічого» і наповнюється сенсом тільки за фактом його використання. Як правило, за формою будівлі немає ні найменшого натяку на те, чим вона є. Сучасна церква, концертний зал, музей можуть бути схожі один на одного і не схожі ні на що одночасно.

Постмодерна архітектура володіє, на відміну від модерної, низкою характерних рис. Для культури постмодерну характерні плюралізм, множинність, децентрація, невизначеність, фрагментарність,

переривчастість, мінливість, відсутність бінарних опозицій, еклектизм, мозаїчність. Тут немає ні ядра культури, ні периферійних шарів. Крім цього, постмодерна культура часто вже не артикулює себе на тлі культурних змістів інших епох.

Відбиток краху структури, викривлення і зміщення лежить в основі такої архітектоніки, яка, в свою чергу, змушена спиратися на світобудову що безперервно трощиться. Тут працює метафора полум'я і займання як відкритості до будь-яких змін. Місто розсовує свої кордони і втрачає форму, воно втрачає навіть власний єдиний центр (у більшості сучасних міст як мінімум два окремих центри – діловий та історичний/дозвільний, які можуть перебувати в абсолютно різних частинах міста). Живучи в місті люди також часто діють за принципом атомів, які збираються в різні групки-молекули під впливом різних умов і обставин.

Архітектори постмодерну прагнули розірвати зв'язок форми та функції. Така стратегія архітектури виходить за межі логіки загального, сама її суть полягає у взаємному переплетенні та зчепленості форм, у проміжних зонах зі змішаними функціями, в оборотності зовнішнього і внутрішнього. «Ауратичність» будівель відходить від модерного уявлення Бен'яміна.

Завдяки тому, що тиражування всього унеможливорює класичний спосіб споглядання, доводиться шукати і знаходити «ауру» в спрощених формах, в тому числі і в архітектурі. П. Айзман (архітектор, що перейнявся ідеями Ж. Дерріда) розуміє під аурую не віддаленість і дистанцію, але ауру «присутності», «справжнього», «тут і зараз». Трансгресія, начерк, ексцес відкривають глядача для сприйняття нового типу архітектури. Нестабільність, передислокація виконують відтепер функцію «істини» в архітектурі, так само, як і в багатьох інших видах мистецтва.

Деякі дослідники [53, 120] вважають, що сучасне місто (принаймні, велика його частина) призначені вже не стільки для піших прогулянок, скільки для швидкої їзди в автомобілі. Яскраві, великі вивіски, провокаційна реклама на гігантських білбордах потрібні саме для того, щоб їх помічали ті,

хто проноситься мимо на величезних швидкостях. Для тих же цілей служить нічна ілюмінація. А якщо придивитися до типового «туристичного» центру, призначеного для неспішного ходіння, в ньому не буде великої кількості гігантських вивісок і реклам. Власники місцевих розважальних закладів будуть намагатися залучити відвідувачів іншим – флером старовини, затишком, приглушеним світлом, приємною музикою.

Гонка не за функціональністю, а за витонченістю і примхливістю форм стає цілком звичайною справою. Так само, як і в інших сферах, пов'язаних з виробництвом товарів масового споживання, мультифункціональність тут є наріжним каменем. Архітектор в сучасності втрачає привілеї, він вписується в контекст «смерті автора», тобто втрачає свою організуючу авторитетну функцію, яка дозволяє використовувати будівлю так, а не інакше. Він може тільки давати поради, але вибір все одно залишається за тим, хто планує якось використати наданий простір. Архітектура Модерну ще не відходила від ієрархічності, хоча в ній замість ідеї Божественного порядку виступала ідея Розуму і прогресу. Однак сучасна архітектура, на думку представників новаторських шкіл, повинна бути чимось принципово іншим. Незважаючи на заявлену революційність модерну, він тільки лише «перевидає» класику, але не йде від неї в сферу чогось принципово іншого.

Ідеальні уявлення про довершений сучасний архітектурний проект такі, що проект завжди не завершений, він фрагментарний і складається з численних повторень, спотворень і нашарувань, він «не повинен означати нічого» і наповнюється сенсом тільки за фактом його використання. Внутрішні стіни будівель зроблені з таких матеріалів, які легко зламати, трансформувати, перемістити.

Поряд з пасажем і люфт-будівлею актуалізується така архітектурна форма, як бункер. З приводу того, що Земля стає чимось нестійким і ненадійним, згубним, аморфним, з'являється необхідність в «місці для виживання». Простір гомогенізується в ситуації детерриторіаризації. «Бункер – це гомогенна архітектура, що мімікрує під гомогенну середу, в ньому

проникнення одна в одну структур до того протилежних реалізується останнім зрівнюванням живого і не живого. Бункер позбавлений божественної геометрії класичної архітектури, навпаки, він прагне уподібнитися морфології природних геологічних форм, тварин, покривів і панцирів. Його якість визначається не стійкістю фундаменту, що не є індивідуальною формою, а виключно міцним панциром, здатністю самовважати себе «тут і зараз» в мінливому соціальному ландшафті не через протиставлення, а через мімікрію. Бункер – не є архітектурою майбутнього, Бункер – це архітектура виживання «тут і зараз», в постійно мінливому світі» [21, с. 1].

Крім цього, зооморфізм став надзвичайно популярним і при побудові звичайних будівель – житлових будинків і ділових центрів. Стурбовані екологічними проблемами, сучасні урбаністи прагнуть будувати нові міста якщо і не екологічно чистими, то як мінімум втілюють ідею екологічності і природності в своїх формах. Навіть класичні бетонні коробки зусиллями дизайнерів і архітекторів обзаводяться трав'яним килимом з сукулентів на дахах, як це відбувається, наприклад, на дахах будівель машинобудівного заводу в Детройті. Саме завдяки турботі про навколишнє середовище деякі сучасні будівлі зроблені з незвичайних матеріалів (вуглепластик) або відрізняються химерними формами (проект підземного готелю в Шанхаї).

Італійський філософ Поль Віріліо [22] в своїх дослідженнях архітектури кінця двадцятого століття багато в чому спирається на концепцію «пасажів» В. Беньяміна. Периферія великих міст і більшість малих міст, а також міста-новобудови, які виростають на очах у азійських країнах, наповнюються супермаркетами, виставковими та ігровими центрами, майданчиками, павільйонами, сценічними підмостками та іншим, що дуже легко демонтуються. Це будівлі з пластика, легких металів і скла, на монтаж і демонтаж яких йде кілька днів. Про фундаменти не може бути й мови, ці споруди нагадують намети кочівників, що встановлюють локальну

інфраструктуру на короткий проміжок часу, до наступного переміщення, до наступного «струшування буття».

Для суб'єкта-номади, про якого вже було сказано, таке середовище проживання стає найбільш звичним і комфортним. Подібна архітектурна форма пасажу в її новій і новітній редакції все менше геометризується жорстким урбаністичним периметром, втрачаючи канони класичних геометричних фігур і запозичуючи принципи споруди з зооморфних форм скелетів тварин, хітинових покривів, будови рослин та інших морфологічних утворень. Єдине, у що вона змушена «вбудовуватися» – дефіцит місця, простору в міських даун-таунах. У цій ситуації химерні форми сучасної архітектури змушені «спрямовуватись угору», досягаючи рівня модерних хмарочосів, але не втрачаючи своєї варіативності і химерності.

Крім цього, завдяки справжньому буму автомобільної промисловості багато споруд стають мобільними вже в прямому сенсі – це кафе, бари, дослідні станції і навіть дома на колесах, які не прив'язані взагалі ні до якого місця і можуть розташуватися на будь-якій порожній ділянці міського простору. Найбільш знаковим представником такого типу мобільності є луна-парк, який можна, звичайно, порівняти із середньовічним ярмарком, проте відмінності все ж помітні – якщо ярмарок був явищем тимчасовим і під час свого проведення все ж займав заздалегідь визначені місця, луна-парк тим чи іншим чином присутній в місті завжди, в будь-який час року, але займає кожен раз новий простір.

Незалежно від архітектурної практики постмодернізму в середовищі будь-якого історично сформованого міста назріває необхідність застосовувати інтерпретацію, близьку до естетики постмодерну. Місто, по суті, являє собою колаж зі старої архітектури і нових будівельних рішень, з пам'ятників життя минулих епох і ультрафункціональних сучасних споруд. У ньому неминуче змішання будівельних стандартів і стилів, а при переході з одного хронотопу в інший людина потрапляє в іншу ауру життєвого сенсу,

може змінювати деякі аспекти власної ідентичності, в залежності від специфіки навколишнього просторово-часового потоку.

Сучасний зодчий повинен знати всі передбачувані очікування споживача, а також мати можливість їх здійснення. В даний час стало ясно, що завдання вибудовування міського простору вимагає знання принципів міста і вміння їх узгоджувати. Це ж необхідно і для створення соціальної, психологічної, комунікативної спільності суб'єктів, що населяють місто. До міських просторів пред'являються вимоги відкритості, доступності та комфорту. Принцип свободи повинен гармонійно поєднуватися з принципом відокремленості (замкнутості).

Що стосується безпосередньо окремих локальних міст, то тут ситуація подвійна і більш суперечлива, ніж в маніфестаціях сучасної архітектури в цілому. Можна помітити, що вироблені людством механізми проектування і дослідження, методи управління, які не зжили себе на рівні офіційних структур, не адекватні ситуацій, що склалися в великих містах і урбанізованих регіонах. Застосування звичних форм побудови, експлуатації, також як звичних форм мислення і діяльності, провокує те, що в ситуації сучасності називається «проблемами міста».

Змінюється не тільки темп і напрямок життя в містах, але і сама система цінностей, в рамках якої здійснюються спроби обговорювати міське життя. Чим чіткіше проявляється своєрідність того чи іншого міста, тим яскравіше проглядається його образ, а отже, це означає, що тим більш специфічним виявляється стан проблеми. Міста відрізняються один від одного в першу чергу завдяки зусиллям тих індивідів, які їх населяють або відвідують їх.

Приватні будинки містян, які хочуть перебратися ближче до передмістя, вишиковуються уздовж основних магістралей, а не навколо міста як такого, роль відіграє розташування ринків, лікарень, шкіл, проте не завжди приватна забудова проводиться кварталами, як це передбачалося в початкових планах. Крім цього нерідко виходить на перший план проблема

міських пробок, пов'язана з нераціональністю забудови і випадковим розташуванням основних міських магістралей, затверджених раз і назавжди таким собі міським планом, що не вдається в специфіку життєдіяльності реальних містян.

Так, наприклад, існує теорія про те, що сучасні міста повинні будуватися з тим розрахунком, щоб забезпечити для жителів не лише звичний і вже традиційний комфорт, але і невловиме «щастя» і «щасливе життя». Психолог М. Аргайл навіть наводить список тверджень щасливої людини. Однак з філософської точки зору було б дивно вписувати всю багатогранність цього поняття в якій би то не було умовний лист [53].

Простим прикладом неспроможності підходу до проектування міст з точки зору забезпечення щасливого життя може послужити китайське місто-фортеця Коулун, на даний момент вже не існуюче. Цей аванпост став закритим анклавом в сімдесятих роках двадцятого століття. Чисельність населення зростала неймовірними темпами і до початку 1980-х років становила понад 30 тисяч осіб. На початку 1990-х років ця цифра вже зросла до 50 тисяч осіб, і це при його площі трохи менше 0,03 квадратних кілометрів, таким чином, щільність населення тут становила 2 млн. людей на 1 квадратний кілометр.

Тут була велика кількість різних закладів: магазини, закусочні, борделі, наркопритони і навіть медичні кабінети. До речі, особливо він славився дантистами, яких тут налічувалося майже 100 чоловік, які звичайно не мали ніяких ліцензій і професійних інструментів. Магазинів було близько 150. Загалом, в Коулуні було все необхідне для життя, місця, мабуть, тільки на всіх не вистачало, тому доводилося жити по 10 чоловік в одному маленькому приміщенні. Діти грали, в основному, на дахах, тому що тут було набагато більше місця, ніж в вуличках між будинками, які служили місцевим жителям в основному для того, щоб викидати сміття, яке могло лежати там тижнями і навіть місяцями. Найцікавішим є те, що в 1993 році, коли було прийнято рішення про розселення Коулуна, багато його жителів відчайдушно чинили

опір даного кроку, тому що були цілком щасливі в своєму маленькому замкненому світі, незважаючи на антисанітарію і моторошну перенаселеність.

У той же час цікавим видається таке знакове місце, як місто Прип'ять. Воно було побудоване цілком і повністю згідно з генеральним планом. У місті був відсутній найменший натяк на приватні будинки. Судячи з так і не реалізованого до кінця плану забудови місто передбачалося досить таки великим. У ньому було передбачено все, призначене для «щасливого життя» – школи, дитячі садки, лікарні, парки, атракціони, будинок культури. Чи були його жителі щасливі? Складно судити. Цілком ймовірно, що навіть були. Однак навряд чи їх можна було б назвати вільними, тому що в нині застиглому як пам'ятник безповоротно минулої епохи місті складно виявити які б то не було сліди самобутності і вільної творчості містян. Остаточну відповідь на питання, чи можливо «щастя для всіх даром, і щоб ніхто не пішов скривдженим», сумісне з достатнім ступенем свободи в рамках будь-якого конкретного окремо взятого міста так і не дано досі.

І, нарешті, максимально сучасний приклад, південно-корейське місто Сонгдо, яке на даному етапі ще знаходиться в стадії забудови. Це так зване «розумне місто», тобто при його забудові було приділено увагу найсучаснішим конструктивним рішенням та комп'ютерним технологіям. Місто розташовано компактно, не потребує великої транспортної напруги, вулиці, будинки і будь-які вільні площини у ньому «зелені». Продумано майже все – переробка сміття, енергоефективність, циркуляція води. Різноманітні сенсори, які прив'язані до кожного мешканця міста через його комп'ютер та телефон з одного боку, дозволяють йому максимально ефективно планувати свій час, економити енергію і таке інше. А з іншого боку, по-перше, таке місто розраховано на мешканців з різноманітними «гаджетами», по-друге, такий тотальний контроль за життям кожного може в майбутньому привести до зловживання владою своїми повноваженнями. На сьогодні населення міста – 90 тисяч осіб і вже через декілька років можна

буде судити, чи робить їх щасливими або, принаймні, більш щасливими проживання у такому гарному і сучасному місті.

Міські простори цікавим чином впливають на ідентичність містян. В першу чергу, в містах все ще існує градація багатих і бідних районів. Г. Бридж говорить про те, що ймовірність нарватися на неприйняття будь-яких маргінальних, аномальних рис індивіда в бідному районі набагато вище, ніж в багатому [132]. Крім цього, на думку міських мешканців певним чином впливає не тільки місце проживання, а й ті місця, де вони бувають найчастіше.

І нарешті, існують знакові, символічні та порожні простори, які в рівній мірі можуть спровокувати у мешканців міста прагнення до свободи і взаємну консолідацію. «Перш за все освічені містяни хочуть мати в своєму розпорядженні місця, які виражають автентичність міста – старі будівлі, художні галереї, маленькі магазинчики, етнічні ресторани, старі сімейні магазини і таке інше. Для них важливо, щоб міські простори були маркерами їх персональної ідентичності» [65, с. 55].

Одна частина міських мешканців більшою мірою схильна до консолідації. Найчастіше ці люди живуть в бідних районах, де ще спрацьовує близький до сільського способу життя принцип сусідства. Це не означає, що так відбувається завжди, але такий розклад зустрічається частіше, ніж інші. Крім цього, ці ж індивіди більшою мірою схильні консолідуватися навколо так званих місць пам'яті – тобто історичних пам'яток або масштабних подій в місті. Саме це дозволяє їм хоча б незначною мірою відчувати свою причетність до міського життя.

Друга частина міських мешканців більшою мірою схильна до автономії. У разі, якщо такий індивід проживає всередині сусідства, він може виявитися для оточуючих в ролі білої ворони, може цуратися близьких контактів з оточуючими, тому що понад усе цінує особистий простір і своє приватне життя. Набагато комфортніше такі індивіди відчують себе або в

багатих районах, за високими парканами, або в районах компактної забудови, де нікому немає справи до сусідів.

Що стосується взаємодії з простором, то такі індивіди найчастіше намагаються уникнути знакових місць як місць скупчення людей. У натовпі вони можуть відчувати себе кілька некомфортно і сприймають його скоріше як неминуче зло, ніж як привід радити причетності. У той же час ці індивіди здатні наділяти сенсом порожні простори. Як показує практика, різні спільноти всередині суспільства можуть дистанціюватися завдяки тому, що приписують одному і тому ж простору різні культурні змісти. А відповідно, навіть знаходження поруч представників різних ідентичностей ні в якій мірі не гарантує їх взаємодії.

Звільнення тут присутнє у формі багатовимірності і відриву від авторитетності, в формі вивільнення відмінностей і загострення уваги на локальних типах раціональності. Такий стан речей не передбачає досконалої відмови від правил, тому що деяка структурність зберігається. Однак локальність не призводить до чіткості кордонів і відмінностей, а, скоріше, до ефекту розгубленості, яким супроводжується процес ідентифікації себе і своєї частини культури.

Міське співтовариство і міський простір тісно взаємопов'язані і переплетені. Неможливо чітко розмежувати ці два вектори погляду на місто. Зі сприйняття одного з них незмінно впливає сприйняття другого.

З роздумів про місто можна зробити кілька основних висновків. По-перше, неможливо розуміти місто односторонньо, тільки як нагромадження архітектурних форм, або тільки як спільноту містян, що населяють певний простір. Місто виникає на стику архітектоніки і метафізики, і не може бути зведено до чогось одного. Уявлення людей і зміна їх культурних орієнтирів впливає на зміну архітектурного стилю міста. Але і сам новий стиль змінює сприйняття людьми їх місця проживання.

По-друге, місто виникає як поняття, і лише потім переходить від символічної форми до фізичної. І, нарешті, по-третє, що найбільш важливо

для подальшого дослідження, неможливо назвати всіх мешканців міста містянами. Містянами стає меншість, більшу частину мешканців міста можна ідентифікувати як прикордонну форму. Тільки видатні представники, часто маргінальні і не прийняті своїми співвітчизниками найбільш повно наближаються до «чистої форми» містянина.

Від міст звичайних, від стародавніх поселень і античних полісів, до сучасних міських агломерацій, мега і мегало полісів пройшов шлях свого розвитку той містянин, який виявився хоч і дещо маргінальним, але, тим не менше, найбільш типовим представником міського простору. І він поряд з усіма іншими мешканцями міста вимагає для себе опису не тільки в якості того, хто географічно мешкає в місті, живе в одному з його будинків, але і в якості того, хто є видатним представником символічної міської спільноти.

## **2.2. Мешканець міста та містянин у хронотопі сучасного міста.**

Говорячи про сучасне міське співтовариство, конструктивніше за все розрізняти мешканців міста та містян, як носіїв різних груп ідентичностей. Як буде показано в подальшому, таке розмежування цілком доречно. Друга група знаходиться у меншості, однак саме ця меншість має потенціал для зміни і трансформації вигляду міста і міського способу життя. Звичайно ж, ці величини не абсолютні, і навіть за пілотними дослідженням психологів і соціологів, які проводилися в окремих містах, можна зробити висновок, що «чистих» типів надзвичайно мало, більшість займає проміжну позицію, тяжіючи до того чи іншого типу ідентичності [9]. Зокрема, велику увагу взаємодії індивідів в місті і відмінностям в їх поведінкових установах приділяв С. Милграм. [62]

Відразу варто зробити невелику обмовку щодо вживання тут терміна «ідентичність». У класичних вченнях простежуються дві тенденції. *Idem*-ідентичність або тотожність не спрацьовує в міському просторі, тому що вона є тільки первинною і не може повністю охопити весь спектр самототожності індивіда. *Ipse*-ідентичність або самість в набагато більшій

мірі обумовлена соціальним оточенням. Однак одне неможливе без іншого і слід говорити про змішування цих двох типів, які П. Рікер називає наративною ідентичністю. Саме в цьому ключі представлена ідентичність містянина. Міська ідентичність в першу чергу передбачає наближення індивіда до *Homo Urbanus*, (квінтесенція міського мешканця, що одночасно прийняв на себе кращі характерні риси як мешканця міста, так і містянина) як того, хто найбільш повно втілює собою типові риси міського способу життя.

Також важливо прояснити поняття хронотоп. Якщо місто як якесь нагромадження архітектурних форм існує в першу чергу в просторі, то спільнота містян існує в першу чергу в часі. У чималому ступені, звичайно, грає роль наявність декількох поколінь, однак у більшій частині містян є властивості, що дозволяють всім їм, незалежно від віку існувати «на одній хвилі».

На думку Б. Андерсона, при розсинхронізації часових потоків спільноти, особливо уявлені спільноти, об'єднані здебільшого спільною ідеєю, автоматично руйнуються. У той же час, одне велике співтовариство, розкидане по світу, незважаючи на синхронність у часі і наявність сучасних засобів зв'язку, таких як Інтернет, все ж залишається розділеним кордонами держав і міст, менталітетом, мовним бар'єром і іншими подібними факторами.

Виходячи з цього, не дивлячись на те, що поняття хронотоп спочатку використовувалося виключно по відношенню до літератури, воно як не можна краще підходить до даної ситуації, тому що дозволяє охопити не тільки просторовий, а й часовий зріз сучасного міста навіть в такій дрібниці, як поділ містян на представників минулої та сучасної культури, модерного та постмодерного суспільства.

Крім цього, незважаючи на всю позірну рухливість, місто виявляється в деякому роді «застиглою формою», його будівлі, побудовані з різними цілями в різні епохи дозволяють якщо не вивчити, то принаймні відчути

історію міста. Також з соціально-психологічної точки зору хронотопом можна вважати саму ситуацію типово-міських взаємодій між індивідами, які підпорядковуються певним просторово-часовим закономірностям.

При спробі поділу індивідів на містян і мешканців міста як тих, хто проживає на міській території, але з тих чи інших причин не приймає або не повністю приймає на себе зобов'язання слідувати основним принципам міського співіснування можуть виникнути проблеми. Безліч індивідів в тій чи іншій мірі перебувають посередині цих двох полюсів. Протиставлення цих форм неможливо через наявність в самому місті різних, в тому числі і змішаних форм топографічної ідентичності. Складно визначити, якою є ідентичність людини, що живе в передмісті, але працює в місті і проводить там більшу частину свого дозвілля.

Крім цього, деяку складність становить те, що ті дослідники, які в тій чи іншій мірі займаються проблемою співіснування та взаємодії індивідів в містах, визнають наявність декількох різних світоглядних парадигм у міських мешканців [49, 98, 130]. Не потребує доказів та даність, що ними сприймається наявність в місті двох типів індивідів – тих, хто приймає міський спосіб життя і легко вбудовується в міський простір і тих, хто приймає його дуже вибірково і, поряд з сільським жителем, здебільшого залишається в лоні традиції. Однак ці автори (Е. Ларіонова, П. Степанцов, Г. Бридж) не позначають співвіднесеність міських мешканців з тією чи іншою групою чіткими й однозначними термінами. Саме тому тут пропонується формальний поділ тих, хто живе у місті на містян (перший тип) і мешканців міста (другий тип) для зручності розуміння взаємодії різних груп індивідів з міським простором.

Одразу потрібно сказати, що містяни і мешканці міста ніяк не пов'язані з тим, як і коли вони опинилися у місті. Містянином легко може стати колишній мешканець сільської місцевості, який тільки нещодавно переїхав у місто, але легко зміг вловити його специфіку і пристосуватись до неї. У той самий час, мешканцем міста може бути навіть той індивід, декілька поколінь

якого вже проживають у місті – але спадкоємність та ієрархічність виявились для нього більш вагомими критеріями комфортного існування у місті.

Мешканець міста – будь-яка людина, що проживає на території міста, але лише частково приймає або не приймає зовсім правила міської взаємодії. Представників одного з підвидів даного типу Г. Ганц називає «міськими сільськими жителями» («urban villagers»). [145] Містянин це той, хто приймає на себе обов'язок жити відповідно до історично сформованого міського способу життя, який передбачає дотримання правил, неминучих для великих скупчень населення на порівняно невеликій території. Варто відзначити, що головним чином тут йде мова про міську культуру. У разі, коли культура індивіда тим чи іншим чином суперечить загальноприйнятим правилам міської поведінки, інші користуються цим фактором для консолідації і усвідомлення себе як спільноти містян.

Мешканець міста, за замовчуванням, мало чим відрізняється від мешканця сільської місцевості (за характером, не за походженням). Він вважає за краще сімейно-кланові або громадські відносини, чітку установку на диференціацію своїх і чужих. Він цінує патріархальну владу вищестоящого, раз і назавжди займає в місті свою невелику нішу, не намагаючись підвищити свій статус (наприклад, це може бути залучення нового члена сім'ї в сімейний бізнес, або династична спадкоємність професій батьків і дітей), пере-міститися в міській ієрархії (оскаржити своє право на вибір сфери діяльності на власний смак, а не за наполяганням сім'ї або структури, яка її замінює). Як правило, перебуваючи на території міста, вищезгаданий індивідуум шукає спільноти собі подібних і примикає до них, розчиняючи власні цілі та інтереси на користь широкому колу. Якщо людина не задоволена своїм становищем, але не робить спроб що-небудь змінити, вона так і залишиться мешканцем міста, без домагань на статус містянина.

Ідеальний містянин ніколи не завершений соціально-психологічно і знаходиться в перманентному пошуку себе. Звичайно ж, ідеал – це усього лише на всього якась структурна модель, проте не дарма

постструктуралістське вчення представляє новий тип суб'єктивності в формі суб'єкта-номади, кочівника, вимушеного проводити життя в нескінченних пошуках нової ідентичності, того, хто постійно змінює власні топоси і локуси в децентрованому місті і в децентрованому світі. «Дослідники відзначають, що для великого міста характерний певний соціально-психологічний тип мешканця, який відрізняється раціональністю, рухливістю поведінки, готовністю до постійних змін життєвих обставин, умінням поєднувати власні інтереси з інтересами інших людей, тип особистості, здатний справлятися зі складністю міського середовища» [155].

В першу чергу варто зауважити, що поділ на містян і мешканців міста є в деякому роді модель. Не варто забувати про те, що такий поділ пов'язаний з цілою низкою умовностей. Можна сказати, що це «ідеальні» або «чисті» форми. Реальні мешканці міських просторів, як правило, знаходяться між цими двома радикальними полюсами, хоча і схиляються у користь одного з них. Очевидно, що мешканець міста ближче до модерного типу культури (модерне місто), в той час як містянин виходить за її межі прилученням до культури постмодерну (постмодерне місто) з усією її специфікою.

Мешканець міста, як модерна людина, глибоко інкорпорований в свою соціальну роль, і його суспільне становище ніяк не розходиться з його уявленнями про самого себе. Це пов'язано з тим, що в світі все ще існують досить ясні метафізичні та релігійні картини світу, які гарантують людині його ідентичність: вона знає, хто вона, що вона робить в цьому світі і яке її призначення. Містянин, як людина постмодерна, при становленні тим, хто він є, переживає безліч криз ідентичності. Він не отримує своє місце в світі автоматично, його інкорпорованість в систему рано чи пізно дає збій. Ідентичність його роздроблена і збирання роздробленої картини світу – одна з побічних цілей становлення містянином.

Криза ідентичності завжди обумовлювалася розщепленням цілісності уявлень про власне «Я». Слід згадати про декілька етапів формування ідентичності. На першому етапі, де формується самість, свій власний

унікальний образ «Я», людина шукає витоки ідентичності в індивідуалізмі і активно транслює їх назовні. На хвилі егоцентризму останніх десятиліть не дивна популярність такого явища, як соціальні мережі, де люди намагаються виставити напоказ буквально кожен мить свого життя.

Другий етап – формування тотожності, відбувається як би двома шляхами. Перший шлях передбачає тимчасове залучення індивіда до тих чи інших соціальних ролей: батька, пасажера, покупця, представника тієї чи іншої професії. Цей шлях залишає людині деяке почуття неповноцінності, тому що всі подібні ролі, незважаючи на їх позірну непорушність, минуці і швидкоплинні. Крім того, професійна ідентичність в сучасних умовах зазнає неабияких трансформацій, тому що рух в бік все більш вузької спеціалізації призводить до того, що для деяких «колегами» по-справжньому є тільки десять чоловік в світі, які займаються тією ж вузькоспеціалізованою практикою або тією ж проблематикою.

Ще один шлях передбачає залучення індивіда до тієї чи іншої форми «уявних спільнот» – нації, релігійної громади і таке інше. Це – небезпечний шлях для формування ідентичності. Підігріті політичним впливом, догматичні або фундаменталістські ідеї тієї чи іншої подібної спільноти можуть повністю нівелювати всю унікальність особистості, перетворивши її на слухняний рупор, інструмент впливу, органічний гвинтик механізму. Крім цього, нерідким для таких груп є нав'язування тих чи інших соціальних ролей і особистісних ідентифікацій.

В ситуації кризи ідентичності, коли жоден із запропонованих суспільством варіантів, за уявленням індивіда, не може охопити його «Я» цілком і повністю, у індивіда залишається два основні виходи. Перший вихід – занурення в усі ті ж релігійні, національні та інші спільноти, в яких особистість поступово розчиняється і починає сприймати весь світ дуалістично, ділячи його на «своїх» і «чужих», «правильних» і «неправильних», «добрих» і «злих». Як показує практика, найчастіше втеча в

лоно «своїх» знижує здатність індивіда до досягнення взаєморозуміння. Гомогенність середовища може викликати страх перед Іншим.

Другий вихід полягає в постійному шуканні, в безперервних спробах зібрати з розколотої і роздробленої ідентичності хоча б деяку подобу власного «Я». Складність полягає в тому, що такі характерні риси великого міста, як самотність, байдужість, анонімність, високі швидкості руху всього, переповненість або зайва порожнеча тих чи інших міських просторів робить пошук ідентичності ще більш складним і заплутаним.

Цілком закономірно, що далеко не кожен готовий проміняти спокійне традиційне існування всередині тієї чи іншої локальної замкненої спільноти на нескінченні спроби збирання себе в єдине ціле. Не можна сказати, що поступовий перехід до ідентичності містянина – це самоціль. Однак як показує практика саме цей шлях, незважаючи на всі його недоліки і всю роздробленість такої ідентичності, дозволяє максимально адаптуватися до існування в міському просторі. Якщо індивід залишається на рівні мешканця міста, його існування буде ускладнено низкою чинників, пов'язаних зі специфікою міського життя. Звичайно, цілком ймовірно, що він буде повністю комфортно почувати себе в місті, перебуваючи в колі своїх. Однак вихід у великий світ для такого індивіда може супроводжуватися стресом в тій чи іншій формі. Як показує практика «містяни стикаються з такою кількістю людей і подій, що для того, щоб жити далі, вони просто зобов'язані ігнорувати величезну кількість інформаційних повідомлень, що надходять із зовнішнього світу» [59, с. 16].

Для того щоб зрозуміти умови існування і функціонування містян і мешканців міста, слід трохи повернутися до міста як такого. Існує безліч філософських дискусій про природу міста. Найчастіше такі дискусії апелюють до однієї з існуючих категорій, таких як «організм», «система», «влада». Це – великий крок у розгляді проблеми сучасного міста, який, хоч і не дозволяє піднятися до рівня онтологічного осмислення міста, проте,

дозволяє сконструювати таке розуміння міста, через яке в подальшому, іншими мислителями, може визначатися метафізична суть цього феномена.

На жаль, багато дослідників міста як цілісної структури, схиляються в сторону або «органіцизму», або «техніцизму», тобто уявлення до міста або як якогось організму, або як машини чи механізму. В обох випадках можна помітити однаковий недолік: припущення про те, що дрібна вада або поломка приведуть до зламу всього організму/механізму. У той час, в дійсності для порушення функціонування міста знадобилися б куди більш серйозні підстави.

Точно так, як і безліч інших концептуально описаних реальностей, місто змінює своє обличчя, свою природу і суть в міру історичного розвитку і трансформації різних видів людської діяльності. «У міру втамування голоду в первинних потребах «людини міської», у крові над головою, сама гострота, здавалося б, ірраціональної реакції на оточення недвозначно оголює марноту техніцистського раціоналізму стосовно міського середовища. Будучи піддана осмисленню, емоційна реакція відторгнення сама собою переростає в певне зведення якостей «справжнього» міста: людяність, складність, неоднорідність, своєрідність» [29, с. 113].

Стандарти та типи міського способу життя останнім часом знаходяться в стані перманентного руйнування і в сучасності, відповідно до вже змінених, зміщуються установки і ментальні устремління людини, все складніше тепер визначити, хто ж такий містянин і які критерії розмежування. Ще двадцяте століття буває пишним цвітом людської суперечливості і непізнаваності. З цим не так важко погодитися.

З мешканця міста неможливо перетворитися в містянина як учасника історичного театру розвитку одним махом. Перехід до нового типу сприйняття утруднений багатьма факторами, серед яких не останню роль відіграють стандарти і стереотипи, що перетворюють людей в маси, що підкорюються покликам моди, реклами і громадській думці. Крім цього варто зауважити, що такий перехід в принципі не є обов'язковим. Ніхто не

стане заперечувати, що життя мешканця міста набагато спокійніше і розміреніше, в той час як містянин змушений постійно знову і знову актуалізувати своє «Я», завдяки тому що будь-яка ідентифікація і обмеження можуть викликати у нього почуття неповноцінності.

Серед характерних рис міського способу життя, які дозволяють індивіду більшою мірою долучитися до становлення містянином, варто відзначити наступні. В першу чергу, це терпимість до будь-яких проявів інакшості, пунктуальність, ввічливість (в тому числі до незнайомих), допомога тим, кому це дійсно необхідно, тобто, відстоювання власної свободи в сукупності з визнанням і прийняттям свободи інших. Мешканцю міста більшою мірою властивий колективізм, консолідація з групою однодумців, де всі, хто знаходиться за межами, автоматично потрапляють в категорію чужинців. Також дуже частим фактором розрізнення служить дотримання або букви (мешканець міста) або духу (містянин) закону. Для одного буття містянином рівнозначно відчуттю свободи, для іншого – знаходженню всередині спільноти та локальної традиції, що не уникає при цьому утилітарних переваг міського життя.

Іноді може навіть виникнути відчуття, що мешканець міста насправді більш ввічливий і доброзичливий, ніж містянин. Це відбувається через те, що мешканець міста сприймає все те, що закріплено в законах і в традиціях як установку до беззаперечного виконання. У той же час містянин часто буває занадто критичним, щоб виконувати щоденні ритуали, які здаються йому дурними або застарілими. Тобто, якщо в тій чи іншій культурі щось «прийнято» ймовірність дотримання цього набагато вище у мешканця міста, ніж у містянина.

Найпростіший приклад – галантність чоловіків по відношенню до жінок. Якщо подати руку при виході з транспорту представниці модерної культури – вона сприйме це як належне. Якщо ж такий фокус повернути з дівчиною, яка вважає себе максимально сучасною, реакція може бути непередбачуваною. Зокрема, реакцією може виявитися гнів на чоловіка, який

вважає дівчину настільки слабкою, що вона нездатна самотійно покинути транспортний засіб. Так що чоловік містянин подумає про характер своєї супутниці, перш ніж пропонувати або не пропонувати руку, в той час, як мешканець міста подасть руку просто завдяки тому, що так прийнято в суспільстві. «Повага до права інших людей на емоційне і соціальне усамітнення є законом міського життя – можливо, з тієї причини, що фізичного усамітнення домогтися дуже важко. А в ситуаціях, для яких правила допускають неоднозначне тлумачення, набагато складніше зрозуміти, чи буде активна участь непроханим втручанням або правильною реакцією на критичну ситуацію» [62, с. 36].

Мешканець міста як людина модерної культури в більшій мірі схильний до громадської думки і нездатний оцінювати свої власні вчинки з точки зору шкоди або користі для суспільства, якщо у нього немає чітко прописаних правил і приписів. У той же час, містянин оцінює власні вчинки по-кантівськи, виходячи з власних внутрішніх уявлень як про власну свободу, так і про свободу інших. Ідентичність містянина заснована в першу чергу на егоїзмі і індивідуалізмі, які передбачають бачити в будь-якому Іншому індивіда, що володіє тими ж правами і обов'язками, що і «Я». Важко судити, який спосіб взаємодії видається «кращім». Тут не можна виносити оціночні судження, можна лише констатувати, що така ситуація є актуальною і в залежності від конкретних обставин може спрацьовувати і як негативна, і як позитивна.

Сучасна людина має можливість не винаходити цілком і повністю свій світогляд, вона може запозичити приклади і скористатися порадами тисячолітньої історії філософської думки. Користуючись здатністю до критики і аргументації, людина відкине застарілі форми і в результаті те уявлення про Істину, Добро і Красу, що сформувалося у неї виявиться цілком сучасним. В історії філософії також розглядався варіант такого собі «виходу за межі себе», звернення до «справжнього» буття шляхом саморефлексії або через ненавмисне влучення в якусь прикордонну ситуацію. Однак варто

пам'ятати про те, що прикордонна ситуація не гарантує людині зустріч з людською сутністю, з самою собою, якщо вона сама не прагне до неї, не відкрита трансцендентному.

Серед переваг міського способу життя, властивого містянам, можна виділити відразу декілька. Однією з них є толерантність, причому не в тому показному форматі, в якому вона присутня в законах про дискримінацію, а в насправді людському відношенні, яке передбачає рівний ступінь свободи і відповідальності для всіх розсудливих людей незалежно від статі, раси, сексуальної орієнтації, віросповідання та іншого. Таке ставлення не вимагає боротьби за ущемлені права, а вимагає лише терпимості по відношенню до чужого (іншого) типу світосприйняття.

Ще кількома плюсами міської культури, звичної поведінки для містян є помірність, акуратність, вихованість і солідарність, як характеристики цивілізованої людини. Не дарма латинське слово «urbanus» крім основного значення – «міський», може мати і інші переклади, як то: культурний, освічений, привітний, чемний, дотепний etc. «Немає ніякого парадоксу в тому, що саме індивідуаліст більше поважає чужі особисті інтереси і чужі переконання. В умовах міської скупченості і соціальної різноманітності, яка має небезпеку конфліктами, вигідно прислухатися до інакше мислячого і живого, навіть до конкурента, вигідно в разі потреби і допомогти йому, щоб він також поважав твої погляди, а в разі потреби допоміг тобі» [123, с. 64].

Цікавим в даному контексті є те, що ідентичність містянина має шанс сформуватися і у мешканця сільської місцевості, проте для повноцінного розкриття на позаміський території їй не вистачатиме специфічно-міських ресурсів для реалізації: розгалуженої інфраструктури, яка передбачає можливість швидкого і легкого доступу до будь-яких ресурсів, ініціативних груп, що володіють реальними повноваженнями для змін навколишнього простору, живої комунікації, яку складно підмінити дистанційним спілкуванням, та іншого. Інтернет згладжує ці недоліки, проте він поки ще не

може надати для сільського мешканця доступ до будь-яких необхідних для розвитку ресурсів.

На даному етапі розвитку суспільства взаємодія між реальністю і віртуальністю представляється надзвичайно багатовимірною. Однак деякі ознаки віртуального життя і віртуального спілкування, що не дозволяють зрівнювати їх з реальними, цілком можна сформулювати. Серед характерних рис: анонімність, інтерактивність, необмежена доступність контактів, письмова мова як основний інструмент спілкування. Занурення в віртуальність при мінімальній включеності суб'єкта в реальне спілкування певним чином впливає на самоідентифікацію. Серед негативних наслідків можна виділити в першу чергу множинність особистості, обмежене сенсорне переживання, розмивання просторових і часових меж, відсутність соціальних обмежень. А результатом подібних впливів гіпотетично можуть виявитися розмитість свого Я, безвідповідальність, обмежене стереотипічне сприйняття (засноване на власному досвіді, без урахування інформації ззовні), поверхнєве переживання емоцій і надалі беземоційність, нездатність до послідовного мислення, просторову й часову дезорієнтацію [37]. Таким чином, можна помітити, що Інтернет може не зіграти свою роль в становленні містянином мешканця сільської місцевості.

Крім цього, як вже було сказано, неабиякий вплив на мешканця сільської місцевості або навіть на мешканця міста має його оточення. Звичайно, у великих містах відсутні як факт так звані сусідства (neighbourhoods), тобто спільноти тих людей, які мешкають близько, які обмінюються побутовими та іншими новинами за регулярними вечірніми посиденьками. Іноді буває так, що мешканець великого міста знає своїх сусідів виключно в обличчя, не знаючи при цьому навіть їхніх імен. Однак навіть в таких умовах представник модерного типу культури має можливість знайти ілюзію або сурогат сусідства або навіть сім'ї і з радістю знаходить.

Головним недоліком міського життя в порівнянні з сільським способом життя є тіснота, напруженість, чітка організація ландшафту, стерильність і

відсутність природи. У місті немає можливості для роздолля і привілля. Ще одним мінусом є деформація сімейно-кланових відносин і, як наслідок, особистісна самотність індивіда. Містянин передбачає, що може розраховувати тільки на себе, в той час як мешканець міста завжди діє з оглядкою на сім'ю або ту патріархально-кланову структуру, яка грає для нього роль сім'ї (його відділ на роботі, його спортивна команда, тоталітарна секта). І тут знову ж таки можна побачити виразний мінус буття містянином. Наявність певної сімейної структури, що стоїть за індивідом, може забезпечити йому почуття захищеності, свого роду «надійний тил», в той час, як безперервна самотність може привести до різних нервових розладів.

Звичайно, мало хто з реальних людей надзвичайно залежний від сім'ї або навпаки – надзвичайно самотній. Однак багато в чому сама ситуація сприяє самотності. «Колишні відносини, які розвинулись завдяки джерелам людської соціябільності, кровні і сусідські зв'язки, які протягом стількох століть служили опорою і робили привабливим суспільне життя, нехай вельми двояко і обмежено, але потужно, руйнуються. І ніщо їх не замінює» [51, с. 23].

Крім цього, не можна назвати містянина втіленням всіх позитивних рис індивіда. У нього, як і у будь-кого іншого, є свої характерні недоліки. Багато дослідників говорять про «людину граючу» і «суспільство спектаклю». Мешканець міста, як вже було сказано, глибоко інкорпорований в свою соціальну роль і змінюється з великими труднощами. У той же час містянин, як людина з мобільною і рухомою ідентичністю, легко грає різні соціальні ролі, змінює обличчя і маски.

Проблема полягає в тому, що, як і у всякій грі, в цій грі може бракувати правдивості. На жаль, ніяка, навіть сама бездоганна ввічливість, не передбачає автоматично емоційну залученість суб'єкта. У той же час емоційного спектра мешканця міста вистачає на співпереживання багатьом з його оточення, навіть якщо вони не є близькими знайомими. Але з іншого боку негативні почуття, такі як гнів, також можуть бути яскравіше виражені

у мешканця міста, ніж у містянина. Ослаблення емоцій пов'язано зі способом життя, характерним для постсучасних товариств – фрагментованим життям.

Новий світ, світ повсюдних міст, здавалося б, відкриває нові можливості для самореалізації. Однак просторова близькість, легкість взаємодії і взаємообміну, доступність інформації не гарантують нічого. Втім, часто ці «бонуси» сприяють лише загальній байдужості і замішанню – самотності і односторонній комунікації, за якими може послідувати відмова від соціальних зв'язків як таких [11].

Існує припущення, що недостатня емоційна залученість містян в масштабні події міського життя призводить до того, що організатори цих подій прагнуть зробити їх якомога більш істеричними, надривними, невротичними, щоб викликати хоча б мінімальний відгук серед не залучених безпосередньо в процес містян. «Прагнення до «розігріву» міського середовища, до нагнітання істерики безперервного свята, необмеженого росту споживання і так далі – все це стимулюється стисненням міста. Чим вище щільність забудови, тим інтенсивніше взаємодія між людьми, тим швидше обертаються в місті гроші та інші інформаційні сутності, тим яскравіше і цікавіше життя. Навпаки, розпушення і розповзання тканини міста викликає «охолодження», зростання питомої ваги рівномірного, спокійного і задумливого життя «ближче до землі» [53, с. 42].

Серед недоліків міського способу життя також варто наголосити на необхідності підкорятися точному ритму, пунктуальності. Строгий порядок, необхідність дисципліни, життя за розкладом і за розпорядком були і залишаються суворою необхідністю міста, тому що будь-яке порушення, будь-який затор моментально паралізує течію міського життя. Дуже характерним прикладом того, що буває з містом в разі недотримання розпорядку життя, є невелике оповідання-антиутопія Х. Еллісона, де міська влада суворо судять бунтаря, що порушує часові установки [125].

Однак все це є неминучою платою за ті блага і свободи, які здатне надати мешканцеві міське життя. «З одного боку, потужне пригнічення

міською цивілізацією свободи окремого індивіда заради блага суспільства в цілому, з іншого боку, міська культура виробляє компенсаційні механізми, що дозволяють нейтралізувати наслідки її ж репресії, і надає можливості розвитку людини, посилюючи її раціональність і винахідливість» [31, с. 26].

Беручи, принаймні, умовно, поділ тих, хто живе у місті на мешканців міста і містян можна сказати, що в історії міст реальних містян було не так багато. Вони ставали для основної маси міських мешканців чимось маргінальним, незрозумілим, чужим. На жаль, це не перестало бути актуальним і в сучасності. З одного боку, зменшується вплив владних структур, які не встигають контролювати різноманіття міста, яке розширюється екстенсивно, і залишає безліч «вільного простору», що дозволяє містянам відчувати себе відносно вільно.

З іншого боку, більшість тих, хто живе у місті, максимально близьких у своїй ідентичності до мешканців міста, які залишилися «в минулому», в лоні традиції, не дозволяють інакомислячим з їх точки зору розвиватися і виявляти себе відкрито і публічно. Крім цього, в тих ситуаціях, коли доступ до свободи виявляється ближче всього, більшість індивідів воліють консолідацію навколо тієї чи іншої ідеї свободи або ж навколо певних рішень. Це аж ніяк не погано і саме така консолідація є першим кроком на шляху до формування громадянського суспільства. Однак в таких консолідованих групах вкрай рідкісною буває рівноправність – практично завжди головною віссю консолідації стає лідер або група лідерів. І це може призвести до всіх тих негативних наслідків, які пов'язані зі зловживанням владою і насадженням тоталітаристських ідей під егідою свободи.

Було б абсолютно неправильно бачити місто виключно як шаблон або форму, в якій немає нічого, крім напередзаданих умов для існування конкретних типів думки, життя і діяльності. Місту не вдається дистанціюватися від різного роду непорозумінь, недостатнього розуміння і конфліктів. «Як можна було б, вирушаючи від справжньої форми ідентифікації, говорити про яку-небудь модель, не прийнявши відразу ж

гіпотезу, згідно з якою зображення «я» через «іншого» може стати справжнім засобом для саморозкриття «я», і конституювати самого себе означає, по суті, зробитися тим, ким є?» [74, с. 1].

У зв'язку з цим варто звернути увагу на деякі способи взаємодії між містянами і мешканцями міста. Як вже було зазначено раніше, містянин більш відкритий для нового, для різних зовнішніх впливів. Мешканець міста, як правило, замкнутий на свій невелике коло спілкування, на спільноту «своїх». Він ідентифікує містян як «ворожих Інших», які не служать для формування його власної наративної ідентичності, в силу фактичної неможливості рівноправної комунікації.

Нудьга і монотонність міського життя провокують мешканців міста шукати розваг в ненависті до Іншого (як форма сублімації ненависті до власних слабкостей). Містянин, як Інший, приймає різні обличчя і образи в залежності від способу вливання в міську спільність, вбудовування в міське середовище. Залежно від ступеня відчуженості між мешканцем міста і містянином, можна виділити кілька ступенів настороженості. Для більш артикульованого розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином пропонується метафоричне надання містянину рис Двійника, Мандрівника і Чужинця, в залежності від того, наскільки можливий його конструктивний діалог з мешканцем міста.

У тому випадку, якщо комунікація досить активна, якщо сам містянин добре чутливий до співрозмовника – мешканця міста, а мешканець міста, в свою чергу, в належній мірі відкритий новому досвіду, містянин виявляється по відношенню до мешканця міста Двійником (своїм або ближнім Іншим). Він – не-Я, і його способи взаємодії з навколишнім світом інші, проте ставлення до деяких аспектів світу схоже, повноцінна комунікація можлива, ступінь довіри висока.

Головна проблема тут полягає в тому, що далеко не кожен готовий визнати за радикально нетотожним йому Іншим право на повноцінне існування, навіть не дивлячись на те, що Двійник здається схожим, але по

суті своїй він є метафора допельгангера – двійника людини, що з'являється як темна сторона особистості або антитеза ангела-хранителя. У творах деяких авторів персонаж не відкидає тіні і не відбивається в дзеркалі. Його поява часто віщує смерть героя. Ймовірно, іноді в ситуації взаємодії спрацьовує принцип дзеркального відображення: Двійник при всій зовнішній схожості викликає відчуття повної протилежності. При уявній спільності тем для розмови і уявній рівності соціального становища рано чи пізно обидва співрозмовники замовкають.

У другому випадку спрацьовує принцип непомітності. Ставлення мешканця міста до містянина можна охарактеризувати як байдужість. Шляхи фактично не перетинаються, комунікація тільки поверхнева, без глибини, здійснюється за принципом: ти – мені, я – тобі. У цьому сенсі містянин виявляється Мандрівником (варіації: незнайомець або гість). Його вже не приймають, як свого, деяка частка настороженості залишається, і в разі, коли мешканцю міста потрібно буде вибирати між інтересами «своїх» і інтересами Мандрівника, вибір завжди буде зроблений на користь своїх, навіть якщо вибір на користь незнайомця міг би принести велику вигоду.

Ступінь довіри варіативна, цілком залежить від конкретної мовної ситуації (як правило, сильніше прив'язаної до цілераціональної дії). Мандрівник – мандрівна людина, яка подорожує, яка не має певної мети своєї подорожі. В переформатуванні на міський простір – індивід, який не має певного «свого» місця, варіант космополіта, якому однаково комфортно перебувати в будь-яких містах.

В сучасності Мандрівник викликає більшою мірою негативну реакцію. Він – замкнутий сам на себе і це лякає інших, готових відкритися першому зустрічному, але таких, що вимагають від інших такої ж відкритості. Найбільш близькою до нього фігурою є «Сторонній» Камю. Незважаючи на всі спроби вписатися в співтовариство, він терпить крах і стикається із загальним нерозумінням. Можна легко помітити, що тут мова йде про людину, що знаходиться всередині певного співтовариства, і в той же час

максимально є далекою від принципів і ідеалів, що сформували це співтовариство. Слід зазначити, що такий тип взаємин найбільш популярний. Безбарвність і байдужість течії міського життя в цілому зробили навіть ненависть байдужою і амбівалентною до об'єкта додання цієї ненависті. Індивіди стають до певної міри асоціальними, тому що типовими характеристиками їх взаємодії з навколишніми стають байдужість, відстороненість, замкнутість, поверховість і частковість.

Третій варіант уособлює собою радикально-негативне ставлення мешканця міста до містянина. Тут він виявляється Чужинцем (ворогом). Комунікація в сенсі взаєморозуміння тут неможлива. Серед принципів ставлення мешканців міста до Чужинців: ігнорування, боротьба проти, сегрегація, остракізм. Цікаво зауважити, що в класичних містах чужинцями ставали певні досить великі прошарки населення. Повноцінним мешканцем міста, як правило, опинявся білий чоловік середнього зросту, середнього віку і середнього достатку, який сповідує державну релігію [123]. В різні епохи жінки, іновірці, іноземці, «кольорові» та інші, які не вписуються в уявлення мешканця міста про «нормальність» виявлялися в ролі Чужинців. Чужинець – сторонній, стороння людина, чужий будь-якому середовищу або будь-кому по духу.

Чужинці можуть бути двох типів: бувають чужинці, які не знайомі індивіду, але він приблизно уявляє, чого від них очікувати. Це люди, які мають такий же культурний код, які живуть приблизно в тій же системі цінностей і правил, і власне відсутність особистого знайомства не створює якоїсь напруги, тому що індивід все одно більш-менш знає, чого від них очікувати. А другий тип чужинців – це реальні чужинці. Це ті люди, які володіють іншою системою цінностей, іншим культурним кодом, які прийшли з інших світів. Таким чином, чого від них очікувати – незрозуміло.

Однак в сучасності, завдяки експансії політики толерантності та мультикультуралізму, ці суворі критерії розмиваються. Звичайно, деякий відсоток шовіністів присутній в будь-якому місті будь-якої країни, проте

критерії становлення містянина Чужинцем стали більш розмиті. Інший в його гендерній, етнічній, расовій якості розчиняється в сучасному міському середовищі.

У сучасному суспільстві з більшою ймовірністю можливі прояви ненависті до більш успішної людини однієї статі, віку, кольору шкіри з індивідом, ніж ненависть до когось далекого і несхожого. «Смерть» суб'єкта, який в традиційній культурі здавався центром світу, і наступна за нею спроба його відродження призводять до того, що суб'єкт втрачає своє місце. Він більше не може похвалитися тим, що він цілком, повністю і завжди є те, що він є. Якщо він і не відчужується сам від себе, від свого публічного образу, він часто стає чужим для інших.

Варто також зауважити, що деякі дослідники [167] ставляться скептично до мультикультуралізму, який, на їхню думку, здатний виключно «рівняти всіх під одну гребінку», не враховуючи індивідуальних особливостей. Дані автори вважають за краще використовувати для позначення вищеназваного феномена термін «космополітанізм». Саме цей вимір спільноти, на їхню думку, має не тільки емансипуючу функцію, але також є першим кроком на шляху до індивідуалізму кожного, з досить умовною оглядкою на історично сформовані спільноти.

Космополітична антропологія працює як визвольної проект: він звільняє людину від колективного та категоріального («мусульманин» або «атеїст», «капауку» або «корейці», «західники», «жінки», «представники робочого класу») як запропонованих ролей. Навіть якщо основні ідентичності локально задумані не в окремих термінах, а через групове членство, індивідуальність надана як глобальна, моральна першість; це так як якщо індивіди, які відносять себе до колективних спільнот – і, можливо, (пере)призначають себе різноманітно. Онтологічно і морально-політично, співмірна громадська риторика уявлених і організованих спільнот з індивідуальних можливостей, може існувати як в, так і поза таких громад. Космополітична антропологія цінує категоріальну різницю в якості

досягнення, добровільної прихильності, визнаючи виконання онтологічної різниці – індивідуальність без всяких належностей – як життєздатний життєвий проект сам по собі [167, с. 227].

Можна сказати, що ставлення мешканця міста до містянина вкрай рідко здійснюються відповідно до буберівської формули: «Я-Ти» і ближче (особливо в разі моделі Чужинця) до відносин «Я-Воно». Сам Бубер говорить про все більший занепад відносин Я-Ти і переважання в суспільстві інструментальних відносин Я-Воно [15]. Навіть в тому випадку, якщо мешканець міста сприймається містянином як якийсь «Ти», зворотний зв'язок спрацьовує не завжди.

Номо urbanus-а складно назвати в класичному розумінні більш розумним, ніж попередній йому міський або навіть сільський житель. Він мудріший, добріший, справедливий, провидящий, але менш «розумний», тому що схильний піддаватися емоціям, не помічає парадоксів і абсурду, а вістря його розумної діяльності – наука – зближується з індустрією розваг, гуманітаризується, трансформується в хаос пізнавальних проектів. У певному сенсі розумність підміняється «раціональністю». Номо urbanus спритно відхиляється від оціночних суджень, він не є кращим представником міських мешканців, він є лише їх квінтесенцією – найсучаснішим, найновішим і найбільш пристосованим до змін, але не найкращим. «Новий образ світу вибудовується на раціональних підставах і раціональними способами, але призводить до парадоксального вибуху ірраціональності, що дозволяє говорити про нерозумність технічного товариства в цілому» [66, с. 165].

Однак зміна міської парадигми не повинна залежати від чисто технократського розуму: чималу роль відіграє ця сама мудрість і справедливість, уміння налагодити комунікацію, розвинена уява і гостра сприйнятливості до всіх «подразників» міського середовища. Складно переоцінити значення діалогізма в сучасному суспільстві. І в тих ситуаціях,

коли він спрацьовує, взаємодія між містянами і мешканцями міста, як правило, більш повноцінна і продуктивна.

### *Висновки до розділу 2*

З усього вищесказаного можна зробити кілька основних висновків. По-перше, неможливо розуміти місто однобічно, тільки як нагромадження архітектурних форм (місто-територія), або тільки як спільноту містян (місто-спільнота), що населяють певний простір. Уявлення людей і зміна їх культурних орієнтирів впливає на зміну архітектурного стилю міста. Але і сам новий стиль змінює сприйняття людьми їх місця проживання. Сучасне місто, з його прискореним ритмом все сильніше піддається змінам і зрушенням, точно так, як і його населення. Іноді трапляються навіть мовчазні бунти, коли спільнота містян (місто-спільнота), не сприймає або тим чи іншим чином ігнорує спроби влади радикально реорганізувати міський простір (місто-територію). У той же час, часто народна творчість окремих ініціативних містян сприймається сприятливо, а деякі «знакові» місця, що функціонують як той чи інший варіант вільного простору, обростають своєю власною історією.

По-друге, існує певна градація міських мешканців, яка вже не залежить від їх гендерного, расового, національного, релігійного статусу. Критерії розмежування залежать виключно від ступеня прийняття людиною міських правил і міського способу життя. У той же самий час, містянин, як індивід, що володіє певним потенціалом, здатний змінювати «правила» міського життя, в сторону все більшої свободи дій всіх, в той же, час, так щоб не порушувати свободу дій кожного.

На жаль, поряд з прихильністю до свободи, в специфіці буття містянином присутнє також бажання всіма силами зберегти свій особистий простір. А, отже, незважаючи на значущість кожного окремого містянина для міських перетворень, їх повноцінна взаємодія і співробітництво може спрацювати далеко не завжди. Звичайно, професійні навички і здатність до

комунікації містян не залишають сумнівів, проте професійна діяльність містян як правило не супроводжується глибокою емоційною залученістю і в емоційному плані може являти собою один з варіантів гри на публіку.

І, нарешті, по-третє, можна зробити висновок, що місто має чималий потенціал для вироблення все нових і нових типів ідентичності, і як наслідок, може на тлі власної роздробленості і розколотості все ж сформувати певний комплекс, який може бути названий міською ідентичністю або ж ідентичністю містянина. Мешканець міста, на жаль чи на щастя, здебільшого залишається в минулому і основне завдання полягає в тому, щоб зрозуміти, який він – новий містянин, в чому його переваги і недоліки в порівнянні з попередніми типами і які інструменти дозволять найбільш повно і адекватно описати цю нову ідентичність.

Варто пам'ятати, що саме місто в особі його видатних представників, які безсумнівно уособлюють собою ідентичність містянина, в більшості випадків є продуцентом всіх нових ідей, думок і перетворень в світі. А в сучасному світі, в зв'язку з його рухливістю і плинністю, значення міста для формування особистості і значення особистості для формування міста тільки посилюється. Незважаючи на те, що модерний вимір міста не викоренений, все більша кількість людей приходять до сучасного міського способу життя. Поки що вся специфіка буття містянином, всі нюанси того «підвішеного стану» вічного пошуку себе, який все ж ґрунтується на певній культурній базі, ще не розкрита остаточно. Однак багато дослідників вже підійшли до розуміння того, хто такий Homo Urbanus і якими наслідками для міста обернеться його поява.

**Основні положення цього розділу викладено у публікаціях автора [76; 83; 84]**

### **РОЗДІЛ 3. НОМО URBANUS – ФОРМУВАННЯ НОВОГО ТИПУ ІДЕНТИЧНОСТІ.**

#### **3.1. Труднощі у визначенні міської ідентичності**

Ідентичність в сучасності – поняття багатовимірне і залежне від безлічі факторів. Найбільш поширеним є розуміння ідентичності як деякою мірою соціального буття і психічного життя людини – відповідно до контекстів наук про людину: психології, антропології, етнології. Перший тип вивчення ідентичності передбачає її суб'єктивний початок, тобто визначення того, як особистість співвідносить себе з різними зразками соціального і культурного буття. (В. Гьосле). Друга концепція бачить ідентичність чимось есенціальним, об'єктивно даним, таким, що не дуже підлягає змінам та трансформаціям (Е. Еріксон).

Третя концепція наполягає на тому, що ідентичність – цілісне поняття, що передбачає самототожність як внутрішню, так і зовнішню. «У системі соціального буття (і соціально-гуманітарних знань) за категорією ідентичність виявляються смислові світи і знаково-символічні форми ментально-психічного, культурного і соціального буття людини, що відрізняються крайньою неоднозначністю, принциповою відкритістю і спонтанною мінливістю» [109, с.16]. Схожу на цю точку зору підтримує, наприклад, П. Рікер.

З одного боку, прагнення до набуття особистої ідентичності в сучасному світі може говорити про індивідуальну безвідповідальність і просту спробу тим чи іншим чином вбудуватися в суспільство споживання. Також ідеологія ідентичності легко може привести до тотальної роз'єднаності, релятивізму культур, і навіть привести до конфліктів. Деякі спроби здобуття ідентичності в громадській або професійній сфері можуть призвести до самовідчуження. «Я самостверджуюсь, приймаючи ту форму поведінки, яку суспільство чекає від мене. Намагаючись догодити іншим, я

сам починаю вважати подібний спосіб життя своєї справжньої ідентичністю» [159, с. 201].

У той же самий час, пошук власної ідентичності дозволяє, навпаки, дистанціюватися від нав'язаних колективних цінностей, знайти якусь внутрішню своєрідність і тим самим наблизитися до власної свободи. Крім цього, деякі спільноти формуються саме під впливом спільних інтересів, які в подальшому можуть переформатуватись і в певну колективну ідентичність.

Звичайно ж, складно бути одинаком і діяти абсолютно без оглядки на інших, але, як показує практика, ідентичність індивіда формується не тільки під впливом спільності. Досить часто ідентичності формуються завдяки взаємодії організму, індивідуальної свідомості і соціальної структури. Як показують дослідження, взаємодія між суспільством, історією і людською ідентичністю є не лінійною, а взаємоінвертною. «Тому не варто дивуватися, що, хоча місто – це загальний простір, ми все більше стурбовані самотою. Після важкого робочого дня приємно побути вдома, залишивши місто зовні. Хоча ми постійно користуємося містом в повсякденному житті, ми з недовірою ставимося до громадських просторів: майдан часто перетинаємо мало не бігом, опустивши голову, а не сприймаємо його як місце, де можна сидіти і тим більше цілуватися. Часто ми не розуміємо, кому належать ці місця і для чого вони призначені» [118, с. 161].

Крім цього, велика кількість індивідів не вважають пошук ідентичності своїм обов'язком – для них досить мати просто певний «стиль життя». Деякі дослідники наполягають на розмежуванні і чіткій диференціації понять «стиль життя» і «спосіб життя», в тому числі і в перекладенні на міський простір. Так перше являє собою щось зовнішнє, показне, покликане представити індивіда перед іншими в певному світлі, воно виступає певним брендом, що презентує особистість. У той час, як друге передбачає внутрішні підстави і принципи для взаємодії між індивідом і простором його проживання в найширшому сенсі. «По-перше, в сучасних інформаційних просторах домінують, скоріше, комплекси привабливо поданих символів і

знаків «нині модної» персональної (особистої) ідентичності всіляких кумирів, ніж багате різноманіття глибоких і оригінальних сенсів буття. <...> По-друге, роль нині існуючих інформаційних потоків, (безпрецедентних за насиченістю та різноманіттям) і інформаційних технологій у формуванні особистої (персональної) ідентичності явно амбівалентна – ці потоки можуть як розмивати ідентичність людини, формуючи «аберуючу особистість», позбавлену принципів і переконань, так і спрацьовувати на формування унікальної ідентичності освіченої та критично мислячої людини. Тут все залежить від особистих зусиль і ціннісних позицій індивіда» [109, с. 23].

Членування ідентичності на окремі сегменти не завжди виправдано і часто може викликати деякі труднощі. Так класифікація ідентичності за територіальною ознакою надзвичайно ускладнена. З одного боку, все ще існують нації і більш дрібні спільноти, що володіють в тій чи іншій мірі груповою консолідацією. З іншого боку, окремі індивіди далеко не завжди встигають адаптуватися до стрімкої урбанізації. Середня тривалість життя становить 50-80 років. Середній час побудови нового міста становить 15-20 років [155].

Велика кількість тих, хто прожив півжиття в умовах сільської місцевості, не можуть остаточно адаптуватися навіть до просторових горизонтів. У той же самий час, представники більш молодого покоління мимовільних переселенців із сільської місцевості в місто, як правило, адаптуються досить швидко і легко вбудовуються в міську ієрархію. Така розбіжність може підігрівати суперечки і навіть конфлікти між різними поколіннями.

Житель сільської місцевості звик до широких відкритих горизонтів і неспішності. Знаходження в просторі, де горизонт не видно завдяки безлічі вертикалей, і в стрімкому потоці часу може діяти на нього гнітюче. Звичайно, при бажанні він може знайти для себе в місті зручне місце для життя. Однак взаємодіяти з середовищем йому доведеться все в тих же некомфортних для

нього умовах. Для когось «міські горизонти» (city skyline) стають символом відкритості та успіху, але для інших вони стають лякаючою перспективою.

Що стосується різних міграційних процесів, ситуація тут багато в чому залежить від типу міграції і від конкретного міського простору. Так, наприклад, багато урбаністів, соціологів і філософів сходяться в думці про те, що ідентичність москвичів – поняття дуже спірне і далеко не всеосяжне, тому що багато хто з тих, хто регулярно їздить працювати в Москву з передмістя, так само як і тих, хто вже живе в Москві, сприймають це місто виключно як гігантський діловий центр, а не як щось консолідуюче, як таку собі річ-в-собі [18].

У індивідів відсутній в сприйнятті образ цього міста. Схожа доля в сучасності склалася у багатьох великих міст, велику частку населення яких складають приїжджі. Досить показово, що існують жарти про жителів Москви, які не уявляють собі як існують та живуть інші люди за її межами.

Ще один цікавий феномен – найбільші міста в США. Доля багатьох з них була досить складною, повною злетів і падінь. Деякі, як сумнозвісний Детройт, так і не оговталися від потрясінь минулого. Але мова в даному випадку йде про те, що залучені інформаційною різноманітністю, наявністю робочих місць і іншими міськими ресурсами, в ці міста протягом тривалого часу стикалися переселенці з усього світу.

Завдяки тому, що адаптуватися в новому середовищі нелегко, переселенці створювали свої замкнуті райони, конгломерати, засновані, як правило, на спільності тієї чи іншої нації. Однак з плином часу ці «національні спільності» в мініатюрі настільки далеко йшли в своєму культурному розвитку від тієї донорської нації, яка їх породила, що часто вже не могли зрозуміти новоприбулих, хоча, здавалося б, говорили все ще на одній мові. Якщо запитати представника будь-якої національної меншини в другому поколінні в одному з великих міст США про те, до якої нації він належить, більшість зарахує себе до американців і вже в наступну чергу згадає про свої корені. Виняток становить лише вкрай замкнутий китайський

конгломерат, представники якого рідко вступають в шлюбні зв'язки з представниками інших етносів і часто не виходять за межі свого кварталу через мовний бар'єр. Здебільшого тільки молодь, так чи інакше, виходить в «великий світ».

Схожа схема відсутності адаптації трапляється і з деякими громадами вихідців з арабського сходу вже не тільки в Америці, але й в інших країнах, тому що населення тамтешніх держав здебільшого мусульманське і в чужих країнах намагається жити швидше за релігійними законами ісламу, ніж за світськими законами тієї держави, де вони на даний момент мешкають. Звичайно, деякі закони шаріату категорично нездійсненні в демократичних умовах багатьох західних держав, проте адаптація тут досить поверхнева. Для них релігійна спільність найчастіше куди важливіше фактичного місця проживання.

Такі держави, як, наприклад, Англія та Франція, доволі довго забезпечували дуже гарну міграційну політику для мешканців своїх колишніх домініонів і це сприяло тому, що в ці країни переїжджало багато мандрівників, що не мали досить високої культури і тим самим руйнували певні культурні паттерни на місцях. Звичайно, у цього явища були і позитивні наслідки, але і в сучасності проблема міграцій з країн третього світу стоїть досить гостро.

Якщо з національними спільнотами все більш менш зрозуміло – велика їх частина, так чи інакше, адаптується до умов, що змінюються і до нових місць проживання, вбудовується в міську структуру, відштовхуючись від власної національної ідентичності і переформатуючи її, то з тими, хто вже не може відштовхуватися від приналежності до якоїсь конкретної нації через змішання крові, або ж не хоче мати нічого спільного з представниками своєї нації (і вибирає імміграцію в якості виходу) все набагато складніше.

Друга категорія населення, для якої не все легко з вибором формату ідентичності це так звана домінуюча нація. У випадку з містом під той же критерій потрапляють корінні жителі. Спільність занадто велика, критерії

занадто розмиті. Національна ідея в даному випадку може повністю задовольнити виключно тих чи інших «борців за чистоту нації». Для інших існує занадто мало точок дотику – їм немає потреби зберігати і оберігати свою культуру і мову, більшості просто немає до цього діла. Пошук ідентичності відразу йде в інший напрямок – професійну сферу, сферу релігії, однак результати цих пошуків також далеко не завжди бувають задовільними.

Крім цього, тут працює аксіологічний момент. Багато хто не цінує ті міста, де вони народилися і відповідно, не відчують ніякої потреби у формуванні у себе позитивного образу міста. Незважаючи на виховання у дітях любові не тільки до своєї сім'ї, але і до місця народження вона проявляється не завжди. Відповідно, їх ідентифікація ускладнюється за рахунок того, що вони вважають за краще дистанціюватися як від свого міста, так і від міського простору в цілому.

Третя категорія людей – найскладніша. Її представників можна охарактеризувати як мандрівників або волоцюг. Як правило, це люди, чий єдиний «власний» будинок – це кімната в будинку батьків. Більшу частину свого життя вони переміщуються з місця на місце, міняючи знімні квартири і номери в готелях. Важко зрозуміти, який критерій ідентичності вибрати в даному випадку – національна ідея спрацьовує далеко не завжди. А назвати таку людину жителем якогось конкретного міста або навіть держави досить складно, тому що влітку її адреса постійного проживання наприклад: Москва, РФ, а взимку: Бангкок, Таїланд.

І це ще не найгірший випадок, тому що такі «непосиди» можуть по роботі або з особистих переваг переміщатися в непередбачуваних напрямках буквально кожен місяць. Вільний доступ до Інтернету майже будь-де надає їм можливість працювати в будь-якій країні та місцевості, і деякі примудряються навіть здійснювати навколосвітню подорож, не відриваючись від роботи.

Але все не настільки погано. Для багатьох місто все ще може служити чинником для формування певної частки ідентичності: «Територіальна ідентичність як умова формування спільноти, здатної до колективної дії, а також ідентичність, що дає можливість індивіду визначити своє місце в соціальній системі, близькі до «групової ідентичності» Г. Таджфела (на противагу виключно внутрішньому, психологічному, індивідуальному пошуку себе). Він зазначає, що розуміння власного Я для індивіда складається зі сприйняття себе як члена різних соціальних груп, в які він включений. І оскільки індивіди прагнуть до позитивного образу себе, вони намагаються бути включеними в ті групи, належність до яких зробить їх більш привабливими. І навпаки – від груп з рисами, які індивід оцінює як негативні, він постарается дистанціюватися» [120, с. 96].

Якщо говорити про релігійну ідентичність, складності також виникають. Існують так звані «світові релігії», до представників яких в тій чи іншій мірі відносить себе досить великий відсоток населення Землі. Однак крім цього існують різні течії і напрямки всередині цих релігій. Шиїти і суніти вважають один одного чи не більшими ворогами, ніж християн та іудеїв.

Також цілком закономірно існує безліч дрібних релігійних громад, які, з одного боку, ніби-то входять в лоно тієї чи іншої церкви, а з іншого боку – всіляко підкреслюють свою унікальність і самобутність. Різні секти дають людям чітку, але обмежену ідентичність, в якій немає шансу на розвиток. Не варто також забувати про наявність в будь-якому суспільстві і в будь-якому місті різного роду атеїстів, агностиків і скептиків, для яких в принципі неможлива релігійна самоідентифікація в тому форматі, в якому вона передбачає зарахування себе до якоїсь спільноти.

Крім цього, існує ще різна ступінь залученості в ту чи іншу релігію. Звичайно, є ті, для кого їх релігія є єдиною і незмінною світоглядною парадигмою. Однак їх відсоток в сучасних містах не дуже великий. Більшість тих, хто вважає себе представником тієї чи іншої релігійної конфесії,

відносить себе до неї лише формально. Ці люди можуть вважати себе представниками тієї чи іншої релігійної конфесії, не дотримуючись заповідей своєї релігії і не відвідуючи церкву, як би дивно і парадоксально це не звучало. Відповідно, ідентифікація за релігійним принципом тут теж дуже поверхнева.

Що стосується різних варіантів гендерної ідентифікації, то тут основна проблема полягає в тому, що спільнота «своїх» надзвичайно велика. Якщо ти, скажімо, жінка, досить складно персоналізувати і робити узагальнення, тому що під це визначення підпадає половина земної кулі, причому це люди різного віку, соціального стану, виховані в лоні абсолютно різних традицій – від жінок з Німеччини і Франції, що ставляться до всього феміністично, до суто релігійних і «традиційних» жінок близького сходу.

Якщо ж говорити про сексуальні меншини, більшість їх представників, звичайно, відносить себе до тієї чи іншої групи, проте, по-перше, сексуальні меншини різних держав і різних міст розрізняються ступенем свободи і взаємної консолідації, а по-друге, далеко не всі готові виставляти своє особисте життя напоказ, а тому не беруть участі в більшості тематичних заходів. Індивід може визнавати за собою та іншими право на відміну від загальноприйнятої норми, однак це не означає його автоматичну залученість в коло однодумців.

Таким чином, проблема ідентичності, а, особливо, проблема самоідентифікації в сучасному світі стоїть досить гостро. «Індивід, людина в собі, що існує в кожному з нас, страждає від розриву, що відчувається їм в результаті розпаду як його життєвого досвіду, так і інституційного порядку, самого цього світу, нарешті. Ми більше не знаємо, хто ми є. Наша основна проблема викликана тим моторошним гнітом, якому піддали нас заборони і закон; ми страждаємо від патології, породженої неможливістю формування нашого Я незалежно від того, загрузло воно в масовій культурі або знаходиться під впливом авторитарних спільнот» [103, с. 1].

Необхідно розібратися, як вбудовуються в міську структуру представники різних культур і спільнот, а також горезвісні одинаки «без роду і племені», жінки, люди нетрадиційної орієнтації. Також слід зрозуміти, чи є така ідентичність істотним критерієм або необхідно все ж шукати інші підстави для роз'єднання і консолідації.

На думку деяких дослідників, в сучасності під кризою ідентичності варто розуміти вже не неможливість знайти своє Я, а неможливість пристосуватися до постійно мінливих умов життя. Нестійкий соціально-ідентифікаційний стан індивідів вже встиг стати нормальним [130]. І не залишається нічого іншого, окрім як прийняти цю ситуацію як даність і усвідомити, що в сучасності ідентифікація ніколи не може бути завершена. І саме її безперервність і нескінченність можуть бути названі характерними рисами сучасної ідентичності. «Тенденцією історичного процесу є зменшення впливу суспільства на ідентичність – на визначення того, ким людина є. Якщо раніше ідентичність приписувалася індивіду практично без його власної участі в процесі ідентифікації, то сучасний етап розвитку суспільства не тільки проблематизує ідентичність, а й висуває людині вимогу самовизначення – вибору власної ідентичності. У сучасному суспільстві ідентичність виступає рефлексивним проектом і вимагає конструювання самим індивідом» [65, с. 52].

Не можна навіть стверджувати зі стовідсотковою впевненістю, хто ж ближче до образу Homo Urbanus – містянин або мешканець міста, тому що, як би там не було і в тому, і в іншому випадку індивід приймає на себе певні правила міського життя. Ідентичність не завершена, вона мерехтить, а значить, в разі відходу від суворих визначень і обмежень всі мешканці міського простору можуть претендувати на міську ідентичність.

### **3.2. Проблема самоідентифікації в сучасному місті.**

Як вже було неодноразово сказано, самоідентифікація особистості проходить кілька етапів і може варіюватися в залежності від умов її

повсякденного існування. Багато в чому самоідентифікація залежить від соціалізації – первинної та вторинної, однак це не основний критерій. Обставини, в яких відбувається самоідентифікація, безпосередньо впливають на сам процес і його результат.

Умови формування ідентичності можна поділити на три основні групи: просторово-часові, соціально-ієрархічні і культурні. Місто ж служить тим полотном, на якому, так чи інакше, формується особистість. І саме через людей, їх життя і вчинки ми пізнаємо міську суть. «Найзручніший спосіб познайомитися з містом – це спробувати дізнатися, як тут працюють, як тут люблять і як тут вмирають» [43, с. 2].

Що стосується впливу на ідентичність просторово-часових характеристик, то тут можна виділити два формати. Першим форматом є взаємодія між індивідом і міським хронотопом. Незважаючи на те, що спочатку М. Бахтін планував використовувати цей термін виключно для опису літературних сюжетів, він цілком підходить і для життєвих реалій. І якщо в первісному вигляді хронотоп був закономірною взаємодією простору і часу, то в сучасному місті нерідко можна спостерігати розсинхронізацію просторово-часових потоків, як на рівні архітектури, так і на рівні індивідів.

У місті є місця, які нібито навіки застигли в минулому, в якійсь певній епосі і не бажають йти в ногу з часом. А є й такі місця, у яких нібито немає справжнього, вони весь час спрямовані в майбутнє, їх структура хитка, рухлива і текуча, а призначення тих чи інших приміщень змінюється в залежності від миттєвості. Є місця, які являють собою щось середнє між цими двома типами. Деякі дослідники [50, 62] називають це міським темпоритмом, який, на їхню думку можна відстежувати навіть за швидкістю руху перехожих з тієї чи іншої частини міста.

Схожим чином справа йде і з людьми. Темпи життя людей різняться в залежності від умов народження і виховання, від професії і багатьох інших факторів. «Неспішні» люди відчують себе максимально комфортно в тих

місцях, де час застиг, а в суєті і всеосяжній рухливості міського губляться і відчують свою недоречність.

У той же самий час активні і рухливі люди будуть прекрасно почувати себе в низці постійних змін, а в «застиглому часі» зможуть відпочивати лише дуже нетривалий час, рано чи пізно починаючи відчувати нудьгу і спрагу дії. Хоча, звичайно ж, велика частина міських мешканців знаходиться десь між цими двома полюсами, і змінює своє сприйняття часу і його течії в різних частинах міста в залежності від власного настрою і інших соціально-психологічних умов.

Другий формат взаємодії індивіда і просторово-часових характеристик може бути добре описаний терміном «гетеротопія» в тому сенсі, в якому його розумів Фуко. М. Фуко в своїй невеликій роботі «Інші простори: утопії та гетеротопії» робить спробу класифікувати весь спектр міських просторів, які тим чи іншим чином вибивалися із загальної міської картини, або ж мали обмежений доступ.

Два основних типи, які виділяються автором, це «гетеротопії кризи» і «гетеротопії девіації». Перший тип мав місце в першу чергу в доіндустріальну епоху, Фуко вважає закінченням існування подібних локусів середину дев'ятнадцятого століття. Такими місцями ставали ті привілейовані, священні або заборонені місця, в яких людина опинялася в стані кризи з повагою до середовища свого звичайного проживання (люди похилого віку, підлітки). Другий тип мав місце в індустріальну епоху і, до певної міри, його не викорінено і до цих пір. Його завданням є виключення девіантів з нормального, стандартного перебігу життя. До таких гетеротопій Фуко відносить психіатричні клініки, в'язниці і таке інше. Будинки для літніх людей, вважає він, лежать на кордоні між гетеротопіями кризи і девіації [143].

Варто зауважити, що Фуко ніде не дає чіткого визначення, що ж таке гетеротопія, і в подальших прикладах підводить під цю концепцію безліч абсолютно різних місць. Спочатку термін «гетеротопія» з'явився в медицині,

де означав появу нормальної, не ракової тканини в не призначеному для неї місці. Якщо розглядати цей термін у філософському контексті як якусь метафору, можна сказати, що гетеротопія – це ті місця, нормальні всередині самих себе, які вклинюються в міський простір таким чином, що виявляються чужими для оточуючого їх простору і для тих індивідів, які так чи інакше стикаються з ними.

Третій тип гетеротопій, який не артикульований так чітко, як перші два, Фуко називає «гетеротопією ілюзії» або «гетеротопією компенсації» [143]. Цей тип є характерною рисою кінця індустріальної епохи і неодмінним атрибутом постіндустріального суспільства. До нього відносять всі ті місця, в яких *homo faber* поступається дорогою *homo ludens*, а саме театри, музеї, кінотеатри, розважальні центри (в першу чергу так звані *city-malls*) і багато іншого.

Як вже було сказано, з початку XX ст. відбувається істотна «розвилка» в розвитку урбаністики. Варто зауважити, що до сьогодення дня урбаністика стає все більш науковою, підрозділяючись на гілки і течії. Вона йде від чисто практичного підходу в вивченні міст. Одна її гілка, спираючись на історію міста, в першу чергу акцентує увагу на зовнішній формі міста, на варіантах його композиційної структури і образного ладу (послідовники К. Зітте). Інша гілка зосереджує увагу на проблемах міської інфраструктури, включаючи транспортні мережі, на питаннях економіки міста та управління його розвитком (послідовники Р. Баумайстера). Нарешті, третя акцентує увагу на проблемах соціального життя міста і на те, як і наскільки міське планування впливає на це соціальне життя, включаючи те, наскільки і яким чином до цього процесу залучені містяни (послідовники І. Серда). Створення гетеротопій відбувається, як правило, нібито поза волею архітекторів, проте вони не можуть виникати з нічого.

Виходячи з цієї потрібності відбувається певний вплив, як архітекторів, так і владних структур на плани забудови і передбачувані принципи взаємодії містян. Однак варто зауважити, що, незважаючи на всі попередні

плани, місто, як правило, не набуває утопічних рис. Спроби побудови міст, які були б гарні і гармонійні при погляді на них з висоти пташиного польоту, не призводять ні до чого. Частина плану не вдається реалізувати через технічні причини – через брак бюджету або особливості рельєфу. Частина плану провалюється, тому що задумане призначення якогось простору бойкотується самими його жителями.

Крім того, сучасне місто більше не скуто ніякими кордонами і часто можна побачити картину гігантських агломерацій, в яких то там, то тут розкидані острівці впорядкованої забудови, перемежені промзонами, транспортними розв'язками і котеджними острівцями міста-саду. У містах з історією ця феєрія перемежовується також острівцями «культурних пам'яток» та «історичних місць», які нерідко можуть бути дуже далекі від ділового центру міста. Класичні «місця пам'яті» пов'язані в першу чергу з духовної спільністю містян, а значить можуть займати абсолютно довільний простір. «Коли планувальник віддає собі звіт в цінності такого роду вкоріненості міських місць в історії, він неодмінно турбуватиметься тим, щоб зберегти в цих місцях предметні свідчення їх історії. Можна не сумніватися в тому, що в рішенні такого завдання йому нададуть сприяння і фахівці, і старожили. Коли планувальник і забудовник це ігнорують, бачачи лише стару забудову, яку зручніше знести цілком і замінити новою, безперервність міської історії починає згасати разом зі зміною поколінь» [30, с. 420]. Недарма деякі дослідники стверджують, що саме архітектура є в першу чергу простором взаємодії між мерією та вулицею.

Ще на початку двадцятого століття зміцнення централізованих держав і бурхливе розростання найбільших міст, перш за все столиць, породили проблеми, масштаб яких перевершував власні ресурси міст, що призвело до втручання державної машини в міське життя. Відомий архітектор-мрійник Ле Корбюзьє хотів від міст однаковості і впорядкованої структури, більш того, хотів раціональної побудови міст, що означало – побудова не вшир, а вгору, плюс максимально чотирикутну форму будівель. Він голосував за жорстку,

непорушну, гармонійну і навіть дещо утопічну структуру міського простору, що представляє собою «єдиний простір єдиної волі» [153, с 211]. Він навіть проголошував кілька принципів архітектури, яким, на його думку, повинні були слідувати все.

Пізніше послідовники Ле Корбюзьє, модерністи з різних країн, відомі в світі як Група Десяти, повстали проти дуже чітких, але жорстких планувальних структур, яку проповідував їхній вчитель. Програмною метою стало створення вільної структури, що розвивається в часі. В їхніх програмах вперше у відношенні міста прозвучало слово «органічне».

В сучасності, з урахуванням перебудови і використання будівель не під ті потреби, для яких вони замислювалися спочатку, дуже складно встановити взаємозв'язок між видимою формою міста і справжньою структурою міської спільноти. Якщо врахувати ще й різні швидкості руху і життя, як самої архітектури, так і містян, виникають деякі додаткові складності.

Незважаючи на те, що гетеротопії девіації не зжиті остаточно, цілі міста повсюдно набувають рис гетеротопий ілюзії. Масова індустрія розваг, міцно пов'язана з економікою будь-якого міста, породила раніше небачені форми міського простору. Відбувається масова переорієнтація міських символів. Сучасне місто стає містом погляду замість міста руху, як це було у Беньяміна з його пасажами.

Звичайно, рух і плинність нікуди не зникають, і зараз спостерігається реабілітація парків і пішохідних зон. Однак основна маса міського простору призначена для людей, які «швидко проносяться мимо» на транспорті. Рекламні щити і білборди, вивіски магазинів, показчики призначені в першу чергу для тих, хто встигне помітити яскраву картинку, але не встигне прочитати довгий текст. Парадні фасади будинків або набувають псевдоісторичний блиск, або виявляються виконаними в стилі хай-тек, вражаючи химерністю, «органічністю» форм.

Звичайно, як правило, житлові масиви залишаються прихильниками класичного модерну, проте навіть в глибині панельних кварталів знаходиться

місце для гетеротопій ілюзії – луна-парк, ярмарок, кінотеатр. Сучасні технології спростили обробку інформації і доступ до неї, що для багатьох відкрило додаткову кількість вільного часу. На жаль, мало хто згоден присвятити цей час саморозвитку. Тому різних розважально-масових місць стає все більше.

До того ж, Інтернет і комп'ютерні технології стають варіантом доповненої реальності, в більшості своїй призначеної, знову ж таки, для розваги. Ці спостереження не випадкові, простір гри шириться практично у всіх сферах людської діяльності і вже став як такий об'єктом уваги багатьох дослідників, починаючи ще з Хейзінги. Ігри як такі, в різних формах, перестали бути атрибутом дитячого віку. Вельми показовими в цьому форматі деякі з сучасних комп'ютерних ігор, не призначені для людей молодше 18 років. К. Керн і К. Орлар називають торгово-розважальні центри (city-malls), що прийшли з Америки і поширилися на даний момент по всьому світу, «lifestyle centers», тобто центрами життєвого стилю, а М. Дехайн і Л. Де Коте говорять про «діснеефікацію» життєвого світу, тобто про тематично-святкове життя окремо-узятих кварталів або навіть цілих міст [148].

Не останню роль як гетеротопій ілюзії відіграє те, що Бодрійяр називає симулякрами, тобто безліч спрощених копій, іноді – без оригіналу, тематичних, знаменитих на весь світ будівель і споруд, на зразок Ейфелевої вежі в мініатюрі або самотньої зменшеної копії піраміди Хеопса. Безліч місць на землі існує і функціонує виключно за рахунок свого «стану вічного свята».

Можливо, частково така карнавальність обумовлюється спробами міської влади надати своєму місту якийсь живчик, сформувати певний міський бренд. Однак можна помітити, що місця для «ходіння і перегляду» в обов'язковому порядку присутні навіть в тих містах, які ніколи не претендували на звання туристичних центрів, і призначені вони в першу чергу для самих містян, а вже потім – для гостей міста. «Відтепер місто обзавелося безліччю величезних вертикальних дзеркал, які, до того ж,

нерідко виявилися поставлені одне проти одного, що створює фантасмагорію, розриваючи давню солідність міських вулиць. <...> У колишніх будівлях банківських мереж все частіше розміщуються кафетерії «Старбакс», оскільки всі користуються банкоматами, які зустрічаєш в кожному магазині і на кожному розі. Вчорашні фабричні будівлі перетворюються в житлові комплекси, художні галереї та майстерні, і навіть знаменитий комплекс туринського Фіата, на даху якого була влаштована випробувальна траса для автомобілів, перетворюється в торгово-розважальний комплекс» [30, с 312]. Гра, масове дозвілля, принцип видовищності в ім'я видовища починають все яскравіше проступати в архітектурних рішеннях сучасного міста.

У Харкові момент такої гри на даному етапі носить як правило, не архітектурні, а скоріше соціальні форми. Він проявляється в різних фестивалях, марафонах, велопробігах, соціальних акціях з вільним доступом, покликаних залучити якомога більшу кількість містян. Але все ж таки деякі місця отримують новий сенс. Так наприклад, в одному з вже непрацюючих корпусів заводу імені Малишева нещодавно відкрито арт-центр, який також працює як музичний клуб.

Краса і театральність місця, його здатність дивувати і шокувати публіку, виграють у більш функціонального простору. Доходить навіть до того, що при вільному виборі місця проживання більш красиві міста виграють у міст з найкращим кліматом і високою якістю середовища.

Хоча, на щастя для світу, в тій же мірі виграють міста з першокласними університетами і відмінною атмосферою в утвореному суспільстві, тому що в такому співтоваристві, як правило, присутня широка терпимість і доступно максимальне розмаїття подій, можливостей і вражень. Багато в чому ідентичність в сучасності обумовлена вже не конкретним простором, а опорою на соціальні міфи про особливі якості місцезнаходження. Міф в принципі став вагомим способом впливу на масову свідомість.

Дозвілля стає важливим елементом життя будь-якого містянина, а тому гетеротопії ілюзії або гетеротопії компенсації в тих чи інших формах набувають все більшої популярності і отримують все більш широке поширення. Постмодернізм розв'язав руки як архітекторам і планувальникам, так і звичайним жителям, які завдяки старанням забудовників або всупереч їм отримують саме той простір, який хотіли б бачити і використовувати таким чи іншим чином.

Місто починає у всіх сенсах виходити за власні межі. Звичайнісінький принцип попиту і пропозиції працює тут. І якщо поруч абсолютно мирно співіснують два гігантських торгово-розважальних центри, значить, потреба містян в дозвіллі і розвагах дійсно надзвичайно висока. Крім цього, дозвільні центри, як можна зрозуміти з назви, виконують компенсаторну функцію, сублімуючи загальну невротичність постійного проживання в місті. Індивіди стають з одного боку більш уразливими до цієї атмосфери безперервного свята. Вони готові в будь-який вільний момент стати учасником того чи іншого театрального дійства. А з іншого боку, в силу тих же самих умов містяни стають байдужими.

Велика кількість варіантів дозвілля робить їх вимоги до видовищності і цікавості події більш високими, і вони просто ігнорують все те, що здається їм таким, що не заслуговує їхньої уваги. В якійсь мірі це навіть погано – доленосні для міста події, якісь катаклізми і в цілому не дуже радісні заходи в рамках міського простору залишають більшість містян байдужими, якщо вони недостатньо надривні, недостатньо яскраво прикрашені.

Говорячи про гетеротопії, слід також сказати кілька слів про те, як з часів традиційного суспільства змінилися критерії девіантності. У давнину ознаки девіантності для більшості проявляв практично будь-який інакомислячий: іноземці, жінки, діти, будь-які не-громадяни підпадали під цей критерій. З приходом індустріалізації, що збіглася за часом з різними визвольними рухами і боротьбою за права пригноблених класів девіантність в очах обивателів стала долею злочинців і душевнохворих.

Постмодерне ж суспільство, з його прагненням навіть людей з хворобою Дауна називати альтернативно-мислячими індивідами, втратило критерії девіації як такі. Але завдяки тому що в будь-якому великому суспільстві і навіть в дрібних спільнотах залишилася психологічна необхідність в протистоянні тому чи іншому чужинцю, то девіація в сучасності формується в свідомості мас під впливом мас-медіа, і характерні риси та особливості девиантів залежать від поточного політичного, економічного курсу і інших подібних факторів.

Припустимо, що якийсь представник консервативної партії в США, стаючи мером невеликого містечка в «біблійному поясі» активно ратує в своїй передвиборчій програмі за сімейні цінності. Природно, першими ж кандидатами на девіантність тут стають люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, які зображуються розбещеними та легковажними.

Точно таким же чином, якщо держава, незважаючи на те, що згідно з конституцією є світською, на ділі залежить в першу чергу від домінуючої релігії, це досить значно відбивається на представниках інших конфесій, які проживають або просто тимчасово перебувають на території даної країни. Так, наприклад, Мальдівські острови, будучи популярним курортом, в той же час залишаються ісламською державою. На території островів всюди, крім готелів діє «сухий закон», а також на островах заборонено тримати собак, і навіть для туристів привіз в країну цих тварин категорично заборонений.

Можна навести ще безліч подібних прикладів, проте всі вони будуть зводитися до одного: девіантність в сучасному світі конструюється і руйнується так само легко, як і архітектурні споруди з легких матеріалів. Досить лише на якийсь час забути про той чи інший аспект толерантності, як ненависть, що підігрівається ЗМІ, роздратування або ігнорування обрешуються на ні в чому не винний в більшій своїй масі шар населення.

Таким чином, можна помітити досить таки суперечливу взаємодію ідентичності з просторово-часовим континуумом. У традиційному суспільстві виразними метафорами ідентифікації індивіда в часі служили

годинник, а в просторі – дзеркало. Він завжди міг з упевненістю сказати, хто він, де і коли. У цей контекст ще цілком вписується популярна серед філософів-екзистенціалістів концепція занедбаності. Людина була вільна вибирати тільки деякі аспекти свого «Я» і не мала ніякої можливості абстрагуватися від усього іншого.

В сучасності ідентичність поступово втрачає просторовий зріз. Буття кимось по праву народження або проживання в певному просторі стає порожнім звуком. Прискорення динаміки ідентичності нівелює чітку залежність від часу. Людина перетворюється на «бентежну істоту», «соціологічний організм, який рухається за розкладом крізь гомогенний порожній час» [1, с 142, 211].

«Сучасне суспільство продукує два типа міської ідентичності, які можуть бути умовно названі «космополітичною» і «локальною» ідентичностями. Перша співвідноситься з (екстериторіальною) «елітою» інформаційного суспільства, яка продукує уявлення про міський спосіб життя як відповідаючий сучасності, успішності, мобільності і таке інше, і виражаються в певному стилі споживання («urban style»). Друга апелює до локальності і специфіки місця і висловлює прагнення до набуття стійкості та/або переваг в інформаційному світі. Обидва ці типи ідентичності цілком можуть співіснувати і навіть поєднуватися один з одним» [64, с 72].

Що стосується соціально-ієрархічних рамок формування ідентичності, то вони більшою мірою залежать від оточення індивіда в ранньому віці і від тієї соціальної ніші, яку він займає за фактом народження. Також важливим фактором виявляється середовище, в тому числі ті самі речі, які, на думку Бодріяра, багато в чому зумовлюють функціональність і емоційність сучасної людини [12].

У роботі Ж. Бодріяра абстрактне ставлення індивіда до речей може з легкістю переформатуватися в абстрактну взаємодію з іншими. Життя в певному «середовищі» служить ще одним фактором руйнування сімейності. Бодрійяр говорить про неминучість індивідуалізації і атомізованості в

сучасному суспільстві, оперуючи такими поняттями, як «примус стати особистістю» і «персоналізація для всіх». Звичайно, подібні припущення кілька ідеалістичні, однак вони чітко вказують на тенденцію, яка в тій чи іншій формі проявляється в суспільстві.

Одним з тих мислителів, який справив значний вплив на поняття про соціальні форми конструювання ідентичності можна назвати П. Рікера. Його концепція унікальна вже завдяки одному тому факту, що він не приймає «смерть» і «розщеплення» суб'єкта, проте в той же час від відходить від класичного картезіанського розуміння. Його концепція ідентичності передбачає, що, з одного боку, людина завжди діє з оглядкою на універсум, з іншого боку – у неї все-таки є деякі напередзадані властивості та функції. Автор концепції не передбачає, що внутрішня суть людини незмінна і в цьому його суттєва відмінність від класиків. Самість формується протягом усього життя людини і навіть деякі глобальні наративи, складові картини світу того чи іншого суб'єкта можуть змінюватися на протилежні [78, 79]. Важливим для Рікера є поняття «контексту», який включає в себе як просторово-часовий зріз, так і наявність Інших і специфіку взаємин з ними. На відміну від М. Бубера П. Рікер передбачає, що відношення Я-Ти не завжди можливо як рівноцінна взаємодія.

Що стосується сучасності, то тут ситуація ще складніша. Неможливо з упевненістю сказати, чи помер суб'єкт, однак досить легко помітити, що часто той Інший, з яким взаємодіє Я виявляється вже не суб'єктом, а лише певною соціальною роллю. І якщо за часів Рікера такі ролі могла приміряти на себе тільки лише малознайома людина, що виконує в нашому житті лише одну невелику функцію і розкривається нам саме з боку своєї функціональності – листоноша, водій автобуса, то зараз навіть дружба намагається представити себе виключно як функцію з напередзаданим набором характеристик.

Якщо говорити про місто і містян, можна помітити таку тенденцію. Первинна «природність» людини небагато значить в плані формування

ідентичності індивіда. Серед великої кількості варіантів світогляду і самоідентифікації, для яких відкриває простір сучасне місто, людина вільна вибрати будь-які варіанти і будь-які комбінації. Темперамент, точно так, як і сімейне виховання, звичайно, є важливим фактором, але на індивіда впливає занадто багато різних випадковостей. Тут досить гостро стоїть проблема розмежування між «мешканцями міста» і «містянами».

Мешканець міста більшою мірою живе з оглядкою на соціальне оточення, але ця оглядка лише формальна. Він формує свою думку ґрунтуючись скоріше не на формі, а на функції. Незважаючи на ревну відданість «своїм», його вбудовування в спільноту може бути досить поверховим, тому що в першу чергу він прагне продемонструвати свою прихильність тим чи іншим ідеалам, свою тотожність з тією чи іншою групою. У той же самий час його самість, якийсь внутрішній стрижень, може бути або не розвинений, або розвинений досить добре, але буде прихованим від суспільства, як якась ганебна таємниця, особливо якщо він у чомусь не відповідає прийнятим в суспільстві (або в спільноті) критеріям нормальності.

На жаль, така позиція нерідко може бути обумовлена первинним сімейним вихованням та спілкуванням з також точно вихованими однолітками. В цьому випадку доросла вже людина може представляти із себе класичний варіант суперечливого в самому собі індивіда, який думає одне, говорить інше, а робить третє, доставляючи цим незручність як собі, так і оточуючим. Часто існування таких індивідів може бути піддано різного роду невротичним пригніченням тих чи інших якостей особистості, різним тривожним розладам і таке інше.

Для кращого розуміння тієї ситуації, в якій може опинитися мешканець міста, цілком доречно скористатися термінологією Е. Фромма, а конкретно його терміном «аномія». Це поняття характеризує «стан суспільства, в якому розкладання, дезінтеграція і розпад певної системи усталених цінностей і норм, що підтримують традиційний громадський порядок, відтепер викликає

їх невідповідність новим сформульованим і прийнятим державою ідеалам» [109, с. 29]. Необхідна умова виникнення аномії в суспільстві – розбіжність між потребами та інтересами частини його членів з одного боку і можливостями їх задоволення – з іншого, що дуже прозоро вказує в тому числі на ситуацію в сучасних містах.

Містянин схиляється більшою мірою до тих проявів ідентичності, які обумовлені самістю. Його відносини з іншими багато в чому продиктовані уявленнями про рівність і свободу інших. Однак сам він, як правило, не прагне відповідати яким би то не було ідеалам. Фокус його суспільної поведінки полягає в тому, щоб доставляти суспільству якомога менше незручностей. При цьому для нього важливі виключно моральні почуття оточуючих індивідів, але не, скажімо, їх естетичні почуття.

Містянин може «ображати» своїм зовнішнім виглядом мешканців міста, але у нього не виникне навіть думки щось змінювати в своєму зовнішньому вигляді, поведінці або способі життя, тому що такі дрібниці, вважає він, не повинні стосуватися нікого крім нього самого. Він зрозуміє чужу образу тільки в тому випадку, якщо вона буде обумовлена об'єктивними факторами, а не чиймись суб'єктивними уявленнями. Суспільна думка в класичному розумінні мало його цікавить і він, як правило, враховує тільки ті зауваження, які відносяться до доречності його зовнішнього вигляду тій чи іншій ситуації, а не до його відповідності чиймось естетичним смаковим уподобанням.

У той же час, містянин не звертатиме істотної уваги на чужу інакшість, принаймні, до тих пір, поки вона не прийме якісь агресивні форми по відношенню до нього самого. При цьому від містянина набагато важче домогтися щирості. Багато з типових цінностей міського способу життя, таких як професіоналізм, справедливість, чесність, порядність можуть служити як об'єднуючим, так і роз'єднуючим фактором для індивідів.

В очах громадськості містянин може здатися прекрасним представником людства: ввічливим, щедрим, привітним, попереджувальним.

Однак крім самого індивіда тільки найбільш проникливі люди зможуть зрозуміти, які з цих почуттів – справжні, а які демонструються остільки, оскільки є неодмінним атрибутом тієї чи іншої соціальної ролі. Звичайно ж, у містянина можуть бути близькі люди, в компанії яких він скидає маску і легко може побути самим собою. Але, як правило, коло цих близьких людей досить вузьке. У той час, як мешканець міста розраховує на щире співчуття навіть з боку випадкових попутників.

Для деяких дослідників набагато важливішим є не те, які саме соціальні ролі і звички зумовлюють варіанти дії індивіда в різних ситуаціях, а джерело цих самих ролей і звичок. Тут відкривається давню суперечку між примордіалістами та конструктивістами. Примордіалісти припускають, що дії індивіда всередині певної спільності в більшій мірі обумовлені самою цією спільністю, її первинними характеристиками [94].

Конструктивісти вважають, що спільності досить умовні і багато в чому саме їхнє існування обумовлено конструюванням через ЗМІ та відтворення традицій. Звичайно, обидва підходи можуть здатися дещо застарілими, проте принципи як примордіалізму, так і конструктивізму часто використовуються політичними діячами для маніпулювання суспільною свідомістю і штучного насадження тієї чи іншої ідентичності.

Багато характерних рис соціальної складової людської ідентичності обумовлені також тим, що міська громада і суспільство в цілому сприймається як мережеве. Завдяки наявності мережевих комунікацій відбуваються глибинні зміни в способах сприйняття світу. В мережевому суспільстві важливою стає сама мережа, а не її осередки. Цим багато в чому обумовлена сучасна криза ідентичності. Індивід не відчуває себе чимось окремим і унікальним. Його унікальність не важлива для функціонування всієї системи.

Звичайно, є винятки – знамениті вчені і люди творчості, чії індивідуальні заслуги істотно змінюють світ в цілому, однак, по-перше, їх одиниці, і далеко не у кожного є шанс виділитися з числа собі подібних

таким способом, по-друге, історія неодноразово вказувала на випадковість важливих відкриттів, на скороминушість і непередзаданість майбутніх шедеврів мистецтва.

У своїй роботі «Влада ідентичності» [136] відомий дослідник сучасного інформаційного суспільства М. Кастельс виділяє три основних вектора ідентичності: узаконюючу ідентичність, ідентичність опору і проектну ідентичність. В цілому для нього прихильність до ідентичності як такої є незмінним фактором протистояння мережевому характеру суспільства. Що стосується конкретних типів, то узаконююча ідентичність є формуючим апаратом владних структур, які прагнуть легітимізувати через ідентифікацію громадян свою домінуючу функцію в суспільстві. Ідентичність опору спрямована в першу чергу проти глобалізації. І, звичайно ж, найбільший інтерес тут представляє проектна ідентичність, тому що саме вона служить фундаментом для конструювання на її основі нових типів ідентичності. Для М. Кастельса основою для формування ідентичності в сучасному суспільстві, на відміну від минулого служить не легітимація, а протест. Саме протестний характер найактивніше спрямований на формування нового громадянського суспільства [136].

Можна чітко уявити подвійність взаємодії між ідентичністю індивіда і соціально-ієрархічним порядком. З одного боку, соціальні інститути і влада обмежують свободу індивіда і, як наслідок, провокують поглиблення його особистої ідентифікації на користь колективній ідентичності. «Ми продовжуємо залишатися під впливом уявлення про суспільство як про закінчену систему, всі частини якої взаємозалежні і яка має кінцеву мету. Цей образ прийняв сьогодні дві основні форми: одна відображає здатність суспільства до інтеграції і його адаптацію до змін; інша являє собою мізансцену в соціальній організації, влаштовану владою, щоб замаскувати придушення особистості» [108, с. 1].

У разі, коли міський мешканець, що населяє міський простір, відчуває себе недостатньо комфортно, його прагнення спрямовані в першу чергу на

колективність і групову взаємодію, засновані не тільки на професійних, а й на особистих якостях. Чим менше він упевнений у своєму «Я» і непорушності власного світогляду, тим більше він схильний до того, що М. Кастельс називає узаконюючою ідентичністю, тим більше в ньому прагнення до тієї частини ідентичності, яка пов'язана з тотожністю. Колективну ідентичність членів суспільства конструює здебільшого соціальний міф.

Якщо індивід відчуває себе досить комфортно, не потребуючи громадської думки як такої, вектор його взаємодії з іншими буде спрямований на визнання інших рівними з урахуванням всіх відмінностей. Такий індивід зможе цілком закономірно стати одним з представників нового громадянського суспільства, він буде в достатній мірі направляти свою енергію на власне звільнення від інтересів влади і корпорацій, щоб його прагнення не зачіпали свободу та інтереси інших.

Ідентифікація такого індивіда буде заснована в першу чергу на самоті. І, звичайно ж, незалежно від ступеня відкритості/закритості індивіда по відношенню до міста, суспільства і світа в цілому, йому не вдасться уникнути деякої обумовленості його світогляду вихованням і середовищем.

Що стосується культурних передумов формування ідентичності, то тут варто звернути увагу на специфіку сучасної культури як такої, а також на засоби споживання індивідом цієї культури. Однією з основних небезпек сучасного суспільства для індивіда стала так звана фрагментація культурного досвіду. Велика кількість і масова доступність інформації зробили практично неможливим для індивіда комплексне осягнення світу і таке ж комплексне засвоєння світових цінностей. Важливу роль в такій фрагментації зіграло також повсюдне поширення підробок, імітацій і симуляцій тих чи інших об'єктів культури.

Ж. Бодрійяр у «Системі речей» [12] для кращого розуміння ситуації використовує чудову метафору. Так для нього сприйняття культури індивідом в традиційному і модерному суспільстві було мону-ментальним,

тобто передбачало прихильність до тієї чи іншої єдиної, конкретної ментальності. В сучасності ж монументальність поступається місцем фрагментації та мініатюризації об'єктів культури, що відповідним чином позначається і на ментальності індивіда. На зміну мону-ментальності приходить мо-ментальність.

Говорячи про конкретну взаємодію, варто почати з тієї галузі культури, яка впливає на містян і жителів міста безпосереднім чином, а саме – з архітектури, яка уособлювала собою середовище проживання. Навіть така дрібниця, як планування міських кварталів, може певним чином вплинути на ментальні устремління і ідентичність індивідів. Дослідники виділяють три основних форми міського планування – сітчасту, радіальну і змішану. «Сітчасте планування міста полегшує впорядкування його підземних комунікацій – водопроводу, стоків, колекторів, електричних кабелів, газопроводів і метрополітену, що не менш важливо для міської влади. Доставка пошти, збір податків, проведення перепису, переміщення припасів і людей в місто і з міста, придушення повстань і заворушень, риття каналів і труб для колекторних мереж, розшук злочинців або призовників, що ухиляються від служби (якщо вони прописані за вказаною адресою), планування громадського транспорту, водопостачання і прибирання сміття – все спрощується завдяки такій сітчастій логіці» [89, с. 102].

Як можна помітити, сітчаста структура сприяє прямоті, очевидності, лінійності, демократичності. З одного боку, вона уособлює відкритість ментальних устремлінь містян, з іншого ж боку, широта та відкритість вулиць, прагнення позбутися від нетрів і задвірок служить для викорінення розсадників маргінальності і вогнищ протесту в тій чи іншій формі.

Не дарма багато дослідників звертаються до опису містобудівних перетворень в Парижі в середині XIX-го століття, створених під керівництвом барона Османа, коли розширення і випрямлення вулиць, викорінення бідних кварталів поволі сприяло зниженню соціальної напруженості в суспільстві.

Другий тип міського планування – радіальний, є законним дітищем середньовічних міст, з круглими або квадратними фортечними стінами, кількома воротами, до яких вели довгі прямі вулиці з переплетенням вулиць, вуличок і провулків між ними. Звичайно, є і більш пізні міста, побудовані за радіальною схемою, проте в них куди більше прямих вулиць і однозначних рішень. Що стосується старих радіальних міст, їх центр був і багато в чому являє досі химерне переплетення вузьких вулиць – середньовічна *medina*. Раніше характерними ознаками подібних місць були злидні і антисанітарія.

В сучасності положення виправилася, проте той факт, що вузькі вулиці і заплутана мережа провулків може більшою мірою виступати вогнищами протесту, вкривати містян від пильного ока владних структур, цілком допустимо. Так італійський Неаполь, рівень злочинності в якому за сучасними мірками досить високий, багато в чому має цей рівень завдяки заплутаності своїх вулиць, в яких, при належній навичці легко сховатися від пильного ока владних структур і піти від переслідування.

Ще одним цікавим фактом можна вважати те, що містянин з легкістю зорієнтується в будь-якому місті, побудованому за принципом *castra* – прямолінійного римського табору з напередзаданністю місць та функцій. У той же час *medina* з її неоднозначністю і заплутаністю може вплинути як на орієнтацію індивіда в місті, так і на його власні життєві орієнтири.

Змішаний же тип міського планування відкриває воістину нескінченну перспективу для самоідентифікації індивіда, тому що може надати (хоча це часто залежить від конкретних міст) абсолютно будь-який простір – як «пустий», так і наповнений тим чи іншим життєвим змістом. Такий тип передбачає більше свободи, більше варіантів вибору себе. З одного боку, він пропонує якусь строгість, самодисципліну, відповідність між формою і функцією, з іншого ж боку – допускає дипломатичність, гнучкість життєвих принципів.

Харків структурований здебільшого радіально. Сітчаста структура присутня в ньому виключно в малих формах – невеликих кварталах

порівняно нових житлових масивах. І тут повторюваність і шаблонність настільки велика, що якби не прагнення містян облагородити і урізноманітнити своє конкретне місце проживання, організувати певні типи дозвілля, ці квартали виглядали б абсолютно однаково. На щастя, місто поступово перебудовується, з'являються нові будинки і споруди, що урізноманітнюють монотонність кварталів. Щодо характерних ознак «радіального» міста, серед яких прямі вулиці, які йдуть до «воріт», на плані Харкова можна чітко побачити, що найбільш знакові міські «артерії», які прямують крізь місто і виходять за межі міста у формі доріг у різних напрямках, сходяться разом і перетинаються на одному з центральних майданів.

Що стосується взаємин індивіда з іншими галузями культури в сучасності, тут потрібно пам'ятати про самокритичність мистецтва в собі і про деякі аспекти «смерті автора». Культура «кришиться» на мало залежні або зовсім незалежні один від одного стилі, форми, способи життя, субкультури. Колишня «висока культура» набуває субкультурний статус.

У різних диференційованих субкультурах виникають власні автономні ієрархії. Поділ культур і товариств на примітивні, традиційні і розвинені можливо тільки тоді, коли є єдиний критерій, цей критерій представляла універсальна еволюціоністська лінійна парадигма. Зміна парадигм, перехід на точку зору культурного плюралізму руйнує основу класифікації і всю систему стратифікації суспільства в глобальному масштабі.

З тотальним інформаційним бумом масовість творів мистецтва і культури доведена до абсурду. Будь-яка людина може знайти будь-яку інформацію і ознайомитися з нею. Під масовістю мається на увазі шаблонність і повторюваність. Люди хочуть долучитися до нового, а замість нього отримують старе, подане в іншій упаковці. Світ стає схожий на текст, розбитий на глави, що читаються в довільному порядку. Медіа-простір загострює ситуацію, веде культуру все далі від модернізму.

Якщо в модерній культурі зразки елітарного (високого) мистецтва частіше залишалися просто невідомими більшості, то сучасна масова культура стикається з ними в ЗМІ та сфері освіти, однак цього зіткнення недостатньо для досягнення загальної високої художньої грамотності. У тій мірі, в якій свідомість окремого індивіда підпорядкована масовим стереотипам і смакам, мистецтво зводиться для нього до деяких популяризованих культових зразків, які можуть як відкривати, так і закривати доступ до серйозного розуміння.

Інтерпретація елітарної культури в масовій сфері поєднує розуміння «іншої» свідомості з деякою часткою її неприйняття і нерозуміння. Серйозні твори профануються, позбавляються вихідних смислів і редукуються до жменьки загальноприйнятих штампів. Тут очевидне протиріччя, розмивання самого поняття елітарної культури, згідно з яким вона потребує контексту масової культури тільки для відштовхування від загальноприйнятих цінностей і норм.

Масова культура повинна свідомо і послідовно протистояти культурі більшості (і включати в себе такі форми як: пародіювання, іронія, гротеск, полеміка, критика, спростування). Кількість «обраних» представників еліти працює на неї, її духовне згуртування супроводжується її якісним ростом (в інтелектуальному, естетичному, релігійному, етичному та інших сенсах), а отже, індивідуалізацією норм, цінностей, нерідко принципів і форм поведінки членів елітарного співтовариства, що стають тим самим унікальними.

У цих умовах новий статус набувають засоби масової інформації. Культурна індустрія, яка ще недавно розглядалася в якості виробника непрестижної, дешевої, «масової» культурної продукції, набуває нову функцію – виробника життєвих форм і життєвих стилів. Шоу-бізнес став не тільки процвітаючою сферою виробництва, яку цілком можна порівняти зі сферою матеріального виробництва, але сферою, в якій виробляються

матриці, моделі, патерни життєвих форм, задаються траєкторії життєвих стратегій. Постмодерн здійснюється в культурі і через культуру.

Традиція в постмодерній культурі і мистецтві більш не відкидається, але стає закономірною частиною загального. У той же час, постмодерна культура намагається піти від бінарних опозицій, вона усереднює різні творчі прояви. Більше немає поділу на високу і низьку культуру, а, відповідно, мода на ті чи інші твори мистецтва ніяк не ранжує споживачів цього мистецтва. В епоху загального копіювання стало надзвичайно складно відрізнити справжній витвір мистецтва від копій і підробок. Насолода шедеврами перестала бути привілеєм вищих класів суспільства. Деякі сучасні «шедеври» мистецтва мало що можуть сказати про майстерність художників.

Купуючи картину чи, скульптуру чи, сучасний індивід набуває лише ілюзію елітарності, тому що навіть фахівці далеко не завжди можуть відрізнити картину сучасного брендового художника від малюнка маленької дитини. Книги з відсутнім сюжетом, схожі на сюрреалістичний потік свідомості, на думку критиків приховують в собі глибинні незвідані смисли. Однак на ділі глибина часто-густо підміняється площиною. Спроби зробити зображення тривимірним вже не рятують ситуацію. Гіперреальність двомірна, незважаючи на всю її горезвісну яскравість і чіткість.

Сучасні індивіди купують не мистецтво як таке, а тільки лише знаки і симулякри, які служать для уособлення ефемерного статусу. З текстів йдуть лапки, посилання змінюються на відсилання. У театрі і кіно на перший план виходить фігура режисера, яка в той же час досить ефемерна для того, щоб тільки лише як флюгер реагувати на рух і градус глядацького інтересу. Та ж ситуація з художніми творами.

Бестселери та касове кіно зовсім не обов'язково мають глибокий зміст. Яскравість картинки, гучність звуків, навмисність, грубість, видовище в ім'я видовища – є їх незмінними атрибутами. Що ж до незначних залишків елітарного мистецтва, то в них можна углядіти швидше деяку іронію авторів даних творів. Це кітч в чистому вигляді, помножений на насмішку автора над

споживачами тих чи інших творів мистецтва, які є не більш ніж вінегретом зі старих сюжетів і нових форм.

Можна сміливо говорити про дегуманізацію культури і мистецтва в сучасності. Індивіди тут є не більше ніж учасниками певних товарно-грошових відносин. Їх соціальність ставитися до культури дуже опосередковано. На думку деяких дослідників відбувається музеєфікація світу – не тільки культурних пам'яток, а й спільнот, міст, окремих індивідів [30].

Але для розвитку міської культури потрібні певні зразки і фактори. Саме культурне життя міста повинно служити для об'єднання індивідів з різних шарів. Однак як показує практика, такий варіант спрацьовує далеко не завжди. Багато хто просто не прагне приймати або міську культуру як таку, або культурну спадщину окремих міст. Це може привести до ще більшої роз'єднаності індивідів в міському просторі. Це накладає свій відбиток. Індивід повинен в тій чи іншій мірі уособлювати свою власну ідентичність. Інакше він буде сприйматися ще більш маргінальним, ніж він є насправді. Так, наприклад, для молодого жителя Таїланду не буде занадто дивним мати довге волосся і носити жіноче вбрання. Для молодого європейця, особливо в консервативному місті, подібний вид буде служити приводом якщо не для громадського осуду, то як мінімум для здивування.

Людина постмодерну не відчуває себе самовдоволеною і самодостатньою: у неї немає вже опори в сьогоденні. У неї немає також підстав довіряти майбутньому, бо її «завтра» стало непередбачуваним, загрозливим, небезпечним. Вона не може більше спиратися на минуле, весь минулий досвід людства в новій ситуації «шеляга ламаного не варто», бо не містить рецептів порятунку.

Людина постмодерну залишилася один на один з Небуттям. Вперше вся життєва ситуація (людини і людства) постала у вигляді відкритої системи, яка застигла в точці біфуркації. Людина постмодерну – це людина «стурбована» проблемою виживання, що не відає, що її чекає. Постмодерна

людина орієнтується не на майбутнє, а на сьогоднішній час – час, в якому вона їсть, споживає, насолоджується. Виникає новий культ чуттєвості і тіла. Постмодерне світовідчуття стикається з божевіллям, пов'язаним з тривогою або песимізмом.

Орієнтування на сьогоднішній час, нерозбірливість в споживанні культурних змістів, масова доступність інформації безпосередньо впливають на плюралізацію ідентичності індивіда в сучасності. Міські ж простори з їх відмінностями в архітектурних стилях впливають на ступінь прихильності тих чи інших міських районів до традиції, а також на ступінь відкритості та загальної доступності міських просторів. Крім цього, прихильність мешканців міста і містян до різних типів і верств культури призводить до відсутності спільних позицій між ними. І позбавлені простору для діалогу, вони все далі віддаляються один від одного.

В цілому можна прийти до висновку про те, що сучасна культура занадто різноманітна для того, щоб чітко впливати на формування конкретних аспектів ідентичності індивідів. У той же час деякі її аспекти служать до певної міри задля шаблонності та стереотипізації. Навіть ті об'єкти культури, які претендують на оригінальність, виглядають занадто іронічно для того, щоб служити критерієм унікальності індивіда. Парадоксально те, що чим менше культурно освіченим є індивід, тим більш серйозно він буде сприймати сучасне елітарне мистецтво, тоді як більш освічений індивід з легкістю вловить глум автора над самим собою, над споживачем мистецтва і над світом в цілому.

Таким чином, можна зробити висновок, що в сучасності чітко змінюється вектор і градус впливу різних умов на формування ідентичності індивіда. Просторово-часові рамки більше не стримують індивідів в спілкуванні з іншими і в пізнанні світу. Ієрархія часто порушується через те, що в різних областях соціуму один і той же індивід займає різні ніші. Крім цього, існує безліч індивідів, які в принципі не вписуються ні в який ієрархічний порядок.

Багатьом з тих, хто зараховує себе до містян, в принципі немає діла до власного становища в суспільстві і думки оточуючих, і основний їх пункт взаємодії з суспільством полягає лише в тому, щоб не доставляти відчутної незручності. Що ж стосується культури, то основним напрямком індивідуалізації є прагнення з одного боку не допустити уніфікованості і стандартизованості, а з іншого боку, прагнення не пишатися власною унікальністю і елітарністю (адже все елітарне іронічно) і не виявлятися в очах оточуючих в ситуації «голого короля».

### **3.3. Умови виникнення та характерні риси Homo Urbanus.**

Сучасність з її прагненням дистанціювати все від усього, розсинхронізувати часові потоки, все сильніше наближає людину до деперсоналізації. Людина не знає, хто вона, розмиваючись і розчиняючись в потоці ідентичностей. Замість людини починає говорити безособовий текст.

Свобода волі і прагнення до свободи як такої є невід'ємними атрибутами людської суті, вони є свого роду реакцією на утиск і приборкання польоту людської думки. Однак весь фокус полягає в тому, що сучасні люди масово прагнуть потрапити в міста, а місто в первісній своїй суті зовсім не сприяє свободі, а навпаки – всіляко її обмежує, як мінімум методами обліку та контролю. Місто прагне зробити людину частиною натовпу, щоб управління було легше здійснити. З одного боку є присутньою доступність свободи, з іншого – дистанціювання від неї.

І все ж саме міський спосіб мислення дозволяє індивіду як мінімум задуматися про можливість свободи. Як показують різні соціопитування, для багатьох мешканців сільської місцевості, а також для мешканців міста, котрі ще не прийняли цілком всю своєрідність міської культури, стабільність і впевненість у завтрашньому дні означають набагато більше ніж наявність можливостей для здійснення вільного вибору.

Конфлікт міста і людини ніколи не може бути вирішено остаточно, можливі лише проміжні консенсуси. Хоча, звичайно ж, не варто вдаватися до

узагальнень, тому що так чи інакше будь-який індивід в місті може знайти риси Homo Urbanus-a. «У мегаполісі представлені всі елементи соціальності, вони зібрані тут в ідеальний комплекс: просторова близькість, легкість взаємодії і взаємообміну, доступність інформації в будь-який час. Але ось що відбувається: прискорення і інтенсифікація всіх цих процесів породжує в індивідах байдужість і напади замішання. Моделлю цього вторинного стану, коли в атмосфері загальної байдужості кожен обертається на своїй орбіті, немов супутник, може послужити транспортна розв'язка: шляхи руху тут ніколи не перетинаються, ви більше ні з ким не зустрічаєтеся, бо у всіх один і той же напрямок руху; так, на екрані визначника швидкості видно лише тих, хто рухається в одну і ту ж сторону. Може, в цьому і полягає суть комунікації? – Одностороннє співіснування. За його фасадом криється все зростаюча байдужість і відмова від будь-яких соціальних зв'язків» [139, с. 19].

Міста ростуть, ритм прискорюється, інфраструктура ускладнюється. Однак найчастіше взаємодія між містянами і владними структурами здійснюється лише на рівні прямого контролю, в той час, коли шляхів взаємодії на ділі набагато більше. Ключова проблема тут полягає в тому, що міста модернізуються, будуються абсолютно нові міста – все більш висотні, швидкісні, переповнені інформаційними подразниками. Однак люди, як правило, не здатні до настільки швидкого оновлення.

Homo Urbanus – це самий виразний представник міської культури, тому що він ввібрав з неї все найсучасніше, однак мало хто з реальних людей на даному етапі настільки повно вбудувався в міську структуру. При цьому ідентичність як така в достатній мірі «розмита» для того, щоб багато міських мешканців вбудовувалися в неї в якості органічного елемента. Зміни відбуваються вже досить давно. І, незважаючи на те, що модерні відносини поки що не втратили своєї актуальності, все більше людей приходять до принципово нового, міського типу ідентичності.

Умов для виникнення подібного типу ідентичності безліч. Перш за все, відбувається розширення особистого простору. Якщо не в геометричному, то, як мінімум в ментальному вимірі. Широка автономія працівників, можливість приходити на роботу і йти з неї в зручний час, можливість працювати прямо з дому, в чималому ступені сприяють демократизації особистого простору індивіда. Крім цього, важливу роль відіграє психологічний фактор. Багато в чому новий стиль типової міської поведінки обумовлений адаптацією індивіда до надзвичайних інформаційних перевантажень.

Мешканець міста – більшою мірою формальне визначення для тих, хто, постійно проживаючи на міській території, проте, за складом своєї ментальності недалеко пішов від мешканця сільської місцевості. Його ціннісні установки здебільшого орієнтовані на минуле, він більш консолідований у співтовариство і в більшій мірі відчуває тривогу і занепокоєння, перебуваючи в тій чи іншій формі ізоляваності від звичного.

При досить різкій заміні одних суспільних ідеалів іншими певні соціальні групи перестають відчувати свою причетність до даного суспільства, відбувається природне їх відчуження, нові соціальні норми і цінності не встигають засвоюватися членами цих груп і позиціонуються вже замість колись конвенціональних і рівних засобів для досягнення колишніх індивідуальних або суспільних цілей як власні.

З одного боку, це може призвести до того, що мешканець міста може опинитися за межами норми, стане злочинцем в тій чи іншій формі. З іншого боку, такий стан речей може спровокувати мешканця міста до більш швидкої адаптації, а значить, до наближення до статусу містянина.

У діалогічній перспективі взаємин між містом і міськими мешканцями виникає діалог між різними спільнотами і субкультурами. Цей діалог реалізується в нескінченному різноманітті діалогів великих і малих: від дискусії в стінах парламенту до перепалки в родині, яка об'єднує представників різних субкультур, етносів, носіїв різних способів життя.

Багато в чому його характер – чи є він повноцінної комунікацією або мовним впливом, впливає на ступінь свободи містян. Можна сказати, що в тому випадку, коли діалог підміняється монологом, це свідчить про меншу міру свободи того чи тих, хто сприймає інформацію.

Більшість дослідників сходяться на думці про те, що місто має певний негативний вплив на індивіда – відчуження особистості, морально-психологічна порожнеча міжособистісних контактів, деіндивідуалізація та інше. Однак представники однієї з нових течій в соціальних науках, які самі вони називають «мікроурбанізмом» не згодні з таким трактуванням. На думку даних дослідників, існує безліч суто позитивних впливів міста на індивідів: турбота про безпеку, люб'язність, зручність і доступність будь-яких видів комунікацій [61].

Насправді ідея про те, що існує якийсь суто міський спосіб життя досить давня. Першим, хто звернув на неї увагу, був Л. Вірт [23]. Звичайно, багато його ідей встигли застаріти, проте основні постулати досить корисні з точки зору напередзаданості міської ідентичності міським способом життя. Можна відзначити кілька характерних рис. На думку Вірта містяни схильні нехтувати інформацією, яка не є першочерговою.

При певних соціальних операціях проводиться перерозподіл обов'язків таким чином, щоб перевантажена система могла перекласти частину навантаження на другого учасника взаємодії. Система інформаційного захисту містян блокує доступ інформації вже на самому вході. Між індивідом і тим, що надходить із зовнішнього середовища інформації ставляться соціальні засоби захисту і відбору. Створюються спеціальні організації для прийому вхідної інформації, яка інакше захлеснула б індивіда [23]. Це особливо корисно в сучасних умовах, коли потік інформації став нескінченним і всеосяжним.

У сучасному суспільстві будь-яка інформація так чи інакше опосередкована. Навіть той діалог, про який говорилося вище, далеко не завжди відбувається безпосередньо. Звичайно, зараз завдяки поширенню

Інтернету цензура і блокування відіграють все меншу роль, однак через велику кількість вторинної, другорядної інформації все складніше буває іноді вловити суть того, що відбувається. А якщо враховувати те, що різні владні структури і ЗМІ прагнуть якщо не заблокувати частину інформації, то як мінімум спотворити її, скориставшись підміною даних або підміною понять, ситуація ускладнюється ще сильніше.

На думку С. Мілграма [62] психологічні рівні адаптації до інформаційного буму можна поділити на кілька етапів в залежності від форми і ступеня впливу на повсякденне життя. Серед інших варто відзначити виконання ролей (про яке вже було сказано раніше), еволюцію соціальних норм, яка часто може бути надзвичайно стрімкою і носити революційний характер, когнітивне функціонування і використання технічних засобів для опосередкування комунікації.

У місті вже не спрацьовують модерні етичні норми. У містянина, на відміну від мешканця міста є свої переваги, проте не так уже й мало і недоліків, в першу чергу заснованих на відчуженні та байдужості. По-перше, містяни в куди більшій мірі схильні взаємодіяти з іншими функціонально, чисто механічно. Складно сказати, чим саме це обумовлено – можливо, прагненням захистити особисту свободу і не допустити проникнення в особистий простір.

Крім цього, байдужість, знеособленість і відчуженість стають просто ще одним варіантом норми. Пов'язане з цим обмеження залучення індивідів в міське життя може проявлятися в таких формах, як відмова проявити участь до потреб іншого індивіда або небажання надати послугу, відсутність деяких проявів ввічливості.

Граничним випадком адаптації до перевантаженого соціального середовища є повна зневага до потреб, інтересів і вимог тих людей, яких людина не вважає безпосередньо пов'язаними з задовільненням її особистих потреб. Можливо, тут спрацьовує відомий в психології «ефект очевидця»,

коли одна людина надасть постраждалому допомогу з куди більшою ймовірністю, ніж безліч людей.

Потреба в наданні тієї чи іншої допомоги стала настільки частою, що неучасть і бездіяльність виявляються нормальною реакцією. Крім цього, багато в чому цей ефект обумовлений тим, що в занадто великому потоці інформації людська свідомість відфільтровує всю ту інформацію, яка не стосується її безпосередньо. Особливо це помітно в поспіху і цілеспрямованості загального міського руху.

Крім цього, часто спрацьовує принцип, за яким катастрофа виявляється досить кривавою і драматичною, щоб служити ще одним варіантом видовища, що автоматично заперечує будь-яке залучення сторонніх осіб. Володарі минулого прекрасно усвідомлювали психологічні особливості великих скупчень індивідів і публічні страти нерідко виступали святковою розвагою для натовпу. Крім того, містяни, як правило, мислять досить критично для того, щоб наосліп приймати суспільні норми і підвалини, особливо якщо вони необґрунтовані і суперечливі. А завдяки тому що сформовані в спільнотах норми часто не ідеальні, кожен окремий містянин формує власні принципи взаємодії з іншими на етичних підставах. З точки зору організації міського життя і міського управління це самовільство може обернутися справжньою катастрофою.

Так що така полярність між близькими стосунками, взаємовиручкою і турботою в колі своїх і цілковитою байдужістю і анонімністю, коли мова йде про чужинців, є цілком характерною поведінковою парадигмою для містянина і може показати його не з кращого боку. Мешканець міста з куди більшою ймовірністю втрутиться в дію, яка не стосується його безпосередньо.

Місто – без сумніву мережева структура. Не можна грубо редукувати міський простір до метафори базару або джунглів, організму або механізму. Однак певні вузли, точки дотику цілком виразно простежуються в міській структурі. І найчастіше важливість цих вузлів і взаємозв'язків між ними куди

вище, ніж важливість індивідів всередині цієї мережі, що також певним чином впливає на їх світогляд.

Крім цього, місто має чималий потенціал, як щодо окультурення власних просторів, так і щодо окультурення містян. У місті присутні дві протилежні тенденції – воно одночасно інтегрує і дистанціює носіїв міської культури. Сучасне місто – це транзит між модерном і постмодерном, носій рис як індустріального, так і постіндустріального суспільства. Це накладає свій відбиток на людей, що живуть і діють в ньому.

Ситуація постмодерну володіє специфічним способом взаємодії на індивідів в містах. Люди опинилися вже не серед людських істот, як це було в минулому, а серед різноманіття об'єктів. Важко заперечувати здебільшого ілюзорний і штучний характер нової реальності.

Відбувається вже не взаємодія між людьми, а тільки лише функціональний, передбачений Ж. Бодріаром, статистичний процес обміну товарами і повідомленнями: починаючи зі складної організації будинку з великою кількістю техніки і різних гаджетів, і закінчуючи містами з їх комунікаційною та професійною активністю і вічним буйством реклами в повсякденних повідомленнях засобів масової інформації.

Сучасні інформаційні технології вже зараз стирають межу між відправниками та одержувачами повідомлень. В інформаційному полі немає суб'єктів, існує тільки певний код і його броунівський рух між споживачами цього коду.

Таким чином, нові технології, незважаючи на справжній бум самопрезентації в формі тих же соціальних мереж найчастіше тільки підкреслюють загальну знеособленість. Варто зауважити, що мешканці міст набагато частіше схильні до поклику різними інтернет-спільнотами і прагнуть виплеснути туди все своє життя, в той час, як мешканці інших просторів, якщо і користуються подібними благами цивілізації, то як правило – чисто формально, лише для ділового спілкування.

У стані плинності, мінливості, різноманіття соціокультурного середовища, все більше зростає значення рефлексивності соціальних діячів. Ніщо не дано і не визначено остаточно, ніщо не має характеру самоочевидності. Кожен індивідуум змушений сам вносити визначеність в навколишнє буття, знаючи заздалегідь, що жодна точка зору не може бути визнана абсолютною. Постмодерне середовище є фактично безперервний потік рефлексивності. А це означає, що в онтологічному полі, так само як і в етичному, більше немає норми і еталона, більше немає істини, тому що зникли строгі і непорушні критерії.

Навіть реальне життя як цінність втрачає своє значення. Досить часто це відбувається тому, що в діяльності і взаєминах людей бере участь все більше посередників, які носять символічний характер. Комп'ютер, планшет, мобільний телефон створюють лише ілюзію розмови віч-на-віч, в той час, як дистанція зберігається. Крім того, будь-яка опосередкованість може викликати у індивідів параноїдальний страх прозорості суспільства і тотального контролю, за винятком тих випадків, коли опосередкованість пов'язана з анонімністю.

Ідеал свободи тепер видається не досягненням деякої особистісної цілісності, а приходом до множинності, реальності, що хитається, і, загалом, руйнуванням самого «принципу реальності». Звільнення тут присутнє у формі багатовимірності і відриву від авторитетності, в формі вивільнення відмінностей і загостренні уваги на локальних типах раціональності. Такий стан речей не передбачає досконалої відмови від правил, тому що деяка структурність зберігається. Однак локальність не призводить до чіткості кордонів і відмінностей, а, скоріше, до ефекту розгубленості, яким супроводжується процес ідентифікації себе і своєї частини культури.

Речі перетворюються лише на знак, на симулякр, велике число різних інформаційних посередників. В сучасності речі стають занадто тендітними, можна побачити народження, зростання і смерть речей, в той час, як в попередніх суспільствах речі переживали людей. У чудовому романі-

антиутопії О. Хакслі присутня ідея про те, що краще купувати нові речі раніше, ніж старі речі остаточно зіпсуються.

Багато утопістів і антиутопістів минулого так само підкреслюють скороминущість матеріального і воцаріння загального споживання. Ця ідея не настільки утопічна, як може здатися на перший погляд. Недовговічність речей, поклик моди, спрощення виробництва і, як наслідок – все більші його обсяги, призводять до справжнього буму споживання. При цьому багато індивідів, що знаходяться всередині цього самого суспільства споживання, прагнуть якомога сильніше дистанціюватися від нього.

Соціальною спільністю, яка багато в чому визначила шлях до нового поки ще незвіданого типу цивілізації є місто. Цілком очевидно, що в черговий раз воно об'єктивно є потужним фактором трансформації, навіть якщо воно в своєму майбутньому, історично новому стані буде грати зовсім іншу роль.

Акумулюючи інтелектуальний, енергетичний потенціал суспільства, місто постійно створює нові «проекти», реальні надміські компоненти і інтегральні форми організації відносин, що руйнують структури і системи відносин, які породили його. Але одночасно воно по-новому вписується в соціальну тканину формованого історично нового стану соціуму, визначаючи важливі особливості організації останнього. Крім цього, місто все-таки має потенціал по вирощуванню і вихованню нового типу людей.

Ідентичність знаходиться в постійній динаміці формування, пов'язаній зі змінами соціальних практик індивіда, змінами життєвих обставин, формуванням та зміною установок, отриманням інформації та інше – з одного боку, і з динамікою зміни самого міста як об'єкта для співвіднесення – з іншого. Навряд чи можна нав'язати ідентичність сучасній людині, тільки якщо вона зовсім вже далека від усвідомлення своєї унікальності.

Чисто теоретично можливо запропонувати привабливу ідентичність, максимально можливо узгоджену і несуперечливу, визначально ясний образ (цінності, якості, набір поведінкових установок), однак прийняття або

відхилення тих чи інших установок міського способу життя цілком залежить від людей. Так що навіть про міську ідентичність вже неможливо говорити як про щось непорушне.

Криза знання і моралі ставить наш світ під загрозу перетворення в запорошений гримуар, про який ніхто не пам'ятає і в зміст якого ніхто не вірить. *Homo Urbanus* – не еталон, він – скоріше набір характеристик, часто рухливих, різнобічних і іноді досить таки суперечливих. А це означає, що знак рівності між цим типом і містянином ставити не можна, з усією плинністю і рухливістю мешканець міста може в тій же мірі претендувати на цей статус.

Основна різниця тут полягає в іншому. Включеність в життя міста, ідентичність містянина, протиставлена байдужості до міста з боку мешканців міста. Вона є умовою формування спільноти, здатної до прояву ініціативи і соціальної дії, спрямованої на підвищення добробуту міського середовища. Містянам навіть не обов'язково об'єднуватись в постійні структури. Ініціативність, високий рівень інтелекту і самоорганізації дозволяють містянам легко формувати коаліції для вирішення конкретних завдань, а потім також легко їх нівелювати.

Важливу роль в розумінні взаємодії між містом і його мешканцем грає близькість між ними. Місто формує певні типи характеру. містянин відкриває для себе вигляд, образ і бренд міста, або через безпосереднє почуття, або через опосередковані уявлення. І якщо вигляд цілком закономірний і однозначний для всіх, а бренд сформований в першу чергу для того, щоб бути масовим і загальнодоступним, то образ міста формується у кожного індивіда незалежно і самостійно.

Загальновідомо, що становлення і розвиток міського способу життя є складним і багатоплановим процесом. Кожне покоління проходить і переживає його як би заново, поступово опановуючи ті риси і норми суспільної поведінки, які були звичними для представників більш старших поколінь. Разом з тим, відображаючи зміну об'єктивних умов життя людей і

зрушення в соціальній структурі суспільства, кожне наступне покоління в принципі збагачує міський спосіб життя. У сучасному суспільстві через високі швидкості зміни міського середовища, багато хто не встигає перебудуватися. А деякі різко заперечують досвід попередніх поколінь і формують власні риси буття містянином з нуля.

В сучасних умовах, коли розвиток суспільства підпорядкований орієнтації на нові уявлення, потрібно критичніше подивитися на стан і проблему стабілізації способу життя населення. Важливе питання, що постає в цьому зв'язку, – хто є справжнім суб'єктом міського способу життя. У літературі зазвичай населення міста виокремлюється в специфічне соціальне утворення, територіальну спільність людей, яка і є суб'єктом міського способу життя, в той час як населення села як соціально-територіальна спільність стає суб'єктом сільського способу життя. Однак як показує практика, реальна ситуація далеко не така прозора і однозначна.

Основні відмінності сільського способу життя від міського укладу загальновідомі: менш розвинена і технічно оснащена праця, менша різноманітність робочих місць і професій, сильна залежність від природно-кліматичних умов, як правило, більш важкі умови праці. Для сільських поселень характерна велика злитість праці та побуту. Переважають соціально і національно однорідні сім'ї, немає міської анонімності спілкування. Надто вже великі суспільна думка, соціальний контроль, особливо з боку старшого покоління, традиції. Тут нижче ритм життя, простіше форми спілкування, менше психологічних навантажень.

Що стосується характеристик міського способу життя, то тут в першу чергу слід відзначити високий рівень соціальної диференціації: видів діяльності, території і простору, соціокультурну гетерогенність, високий рівень соціокультурної мобільності і динаміки в цілому, варіативність і альтернативність свідомості і поведінки, інтенсивність взаємодії з великим числом різних соціальних груп, широкі можливості вибору моделей поведінки, інноваційну активність, інформаційну насиченість міського

середовища і особистісну локалізацію міського життя, особистісний вибір підстав і стратегій поведінки.

Місто, міське середовище, фактично стає природним місцем існування людини розумної. Однак на даному етапі розвитку суспільства варіативність поки ще досить широка. Люди спокійно існують в різних умовах, починаючи від палеолітичних листяних хатин в сучасній Танзанії і закінчуючи умовами з централізованим опаленням в конкретній квартирі на дванадцятому поверсі висотного будинку в кварталі X міста Y, в яку можна потрапити без ходьби по сходах. Чому ж сучасних жителів міст і лісових аборигенів, у яких і поведінка, і екологія, і зовнішність помітно різняться, вважати єдиним видом? Тільки в силу традиції – і небажання порушити політкоректність. Деякі провокаційні автори вже зараз вважають *Homo Urbanus*-а окремим видом в порівнянні з *Homo Sapiens*-ом [31, 151]. Для них в принципі достатньо дивним є припущення, що жителі древніх печер, кочівники і землероби, мають щось спільне, крім будови тіла з жителями сучасних мегаполісів.

Однак це було б занадто сміливо і передчасно. Поки ще існує диференціація між індивідами з різним рівнем освіченості і різним ступенем сприйняття культурних кодів і моральних норм всередині міської середовища, ні про яку однаковість ідентичності не може бути й мови. Тим більше, з урахуванням всіх тенденцій до рухливості і варіативності самосвідомості індивідів. Однак можна з упевненістю сказати: *Homo Urbanus* не просто живе в місті. Він і є містянин. Але сучасна людина завжди відчуває, що вона багатше будь-якої форми ідентичності, до якої вона може вдатися, в чомусь вона завжди залишається «людиною без властивостей».

Можна помітити, що нова міська ідентичність не настільки однозначна, як може здатися на перший погляд. Її формування відбувається складними шляхами. Для деяких містянин як носій певної міської культури виявляється непорушним фактом, однак насправді поки ще складно говорити про завершеність даного феномена.

### *Висновки до розділу 3*

Якщо робити висновки стосовно виникнення і трансформації міської ідентичності в цілому, можна відзначити наступні моменти. По-перше, в сучасному суспільстві ієрархія грає другорядну роль і вже не настільки значно впливає на формування ідентичності. Відмінності між містянином і жителем міста в ієрархії проявляється не в матеріальному, а скоріше в інтелектуальному капіталі. Звичайно, часто одне залежить від іншого, проте далеко не завжди. Ієрархія як така руйнується завдяки багато вимірності міського простору та не лінійності часу.

Соціалізація і процес виховання відіграють певну роль, проте тут багато зав'язано на властивостях конкретної особистості: засвоїть вона ті ментальні установки, які пропонуються їй в готовому вигляді, або віддасть перевагу шукати нові шляхи. Звісно, в багатьох ситуаціях нащадки без спотворень сприймають весь культурний досвід, але в багатьох ситуаціях, особливо в сучасному мінливому світі таке прийняття не проходить без певних трансформацій.

Просторово-часові характеристики зазнають значних змін, що накладає певний відбиток на процеси взаємодії індивідів. Культурна ситуація, в першу чергу, та, що пов'язана з активною пропагандою і розширенням ідей постмодерну, накладає певний каркас на взаємопроникнення культурних типів, а також на засвоєння індивідами продуктів культури, знань та інформації як такої. Поступове нівелювання поділу культури на елітарну і масову також дозволяє певним чином ранжувати ідентичності споживачів цієї культури. На культурний досвід певним чином впливають навіть такі незначні на перший погляд чинники, як спосіб устрою тих чи інших міст, а також кількість і характеристики у містах певних «місць вільного доступу», так званих гетеротопій.

Міський спосіб життя, як правило, зв'язується в першу чергу з негативними характеристиками: байдужістю, відчуженням, скупченістю і таке інше. Однак в міському просторі є ті риси, які так активно залучають все

нових і нових індивідів до становлення містянами: це доступність всього, відкритість, варіативність норм, що врешті-решт уособлює ширший простір свободи.

Можна цілком чітко припустити, що містянин і мешканець сільської місцевості – це крайні установки, між якими знаходиться все різноманіття мешканців міста, у яких можна спостерігати різну ступінь включеності в міське життя і прийняття правил міської взаємодії. Крім цього, існують і ті, хто не дивлячись на власне походження і соціальний статус, всіляко заперечують міську культуру як таку.

Але не варто забувати про те, що зміна міст призводить до того, що у індивідів практично не залишається іншого виходу, крім як пристосовуватися до нових форм міської культури. Складно оцінювати Homo Urbanus-а з аксіологічних позицій. Однак у зв'язку зі зміною міської парадигми, його присутність в місті стає все більш повсюдною і вимагає всебічного вивчення. Цей статус може отримати майже будь-хто з тих, хто постійно проживає у місті. І для того, щоб зрозуміти хто він такий, потрібно спочатку проаналізувати сучасне місто у всіх його проявах.

**Основні положення цього розділу викладено у публікаціях автора [80; 81; 82]**

## ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі досліджено умови виникнення, характерні риси та формування Номо Urbanus (людини міської) як нового типу міської ідентичності, що реалізує свої пізнавальні та пояснювальні функції в просторі культурної комунікації.

В дисертації використовуються основоположні ідеї урбаністів, архітекторів, культурологів, соціологів, істориків, політологів, соціологів (С. В. Пирогов, Г. Зіммель, Ж. Бемон, В. Ніколс, А. Лефевр, С. Мілграм, М. Кастельс, Е. Гідденс, З. Бауман та ін.), що стосуються глибинного аналізу міських структур, взаємовідносин всередині міського простору, тих чи інших типів взаємодії акторів в ньому, а також різноманітні концепції ідентичності (П. Рікер, Ф. Тьоніс, Ю. Габермас, А. Турен, Е. Гідденс та ін.), роботи авторів, чий науковий інтерес близький до філософії міста чи до проблем ідентичності (О. Чернявська, Дж. Іфевунігве, А. Високовський, Т. Кузло, Н. Парсонс, Д. Макніл, Н. Фелпс, Б. Фрезерта Г. Бريدж, К. Таїбакш, О. Мусієздов та ін.) та роботи, де проблема ідентичності перетинається з проблемами міста (Д. Морлі, К. Робінз, П. дю Гей, Ш. Дутта-Ахмед).

Узагальнено різноманітні концепції ідентичності та доведено, що в дослідженні міської ідентичності в першу чергу важлива взаємодія і гармонійне поєднання самоті та тотожності як неодмінних атрибутів ідентичності. Автор зазначає, що при аналізі проблеми ідентичності як взаємодії Я з Іншим виокремлюється дві тенденції: по-перше, найчастіше при такому погляді на проблему не в повному обсязі враховується простір цієї взаємодії, який спонукає Я на ті чи інші взаємини з Іншим; по-друге, коли розглядається цей простір, то тоді ідентичність розкривається не як взаємодія самоті і тотожності, а як один з варіантів ідентифікації індивіда з тією чи іншою локальною групою. Стверджується, що формування міської ідентичності може відбуватися за кількома основними напрямками, які вже не співпадають з напрямком консолідацією спільнот.

З огляду на предмет дослідження проаналізовано розвиток історичних уявлень про місто починаючи з часів античності до кінця дев'ятого століття (формування урбаністики як науки) – середини двадцятого століття (виникнення філософії міста) та встановлено доцільність розгляду феномена міста як єдності та взаємодії міста-території та міста-спільноти, міста як хронотопу (органічного поєднання простору і часу).

Поєднуючи вивчення міста як території та міста як спільноти можна зафіксувати основні тенденції та отримати можливість робити ті чи інші прогнози, як по відношенню до окремих міст, так і по відношенню до міста в цілому та його мешканців. Проблема в тому, що найчастіше сучасна міська ідентичність вже не корелює з якимись конкретними спільнотами. Звичайно, кожен залишається представником певної вікової групи, соціальної структури, професії, етносу тощо. Проте ця ідентифікація дуже слабо співвідноситься з містом і не робить індивіда містянином чи мешканцем міста. На тлі постсучасності з відсутністю чітких розмежувань і однозначних визначень потрібні нові підстави для формування міської ідентичності. Світ як такий і місто зокрема занадто рухливі і плинні для того, щоб раз і назавжди закріпити певні характеристики міських мешканців.

В роботі аргументовано необхідність умовного розподілу міських мешканців на містян і мешканців міста з огляду на їхню онтологічну укоріненість в топосі міста та на підставі ступеню прийняття ними міських правил і міського способу життя.

Стверджується, що мешканець міста – людина, що проживає на його території, проте лише частково приймає або не приймає зовсім правила міської взаємодії, вона ближче до модерного типу культури (модерного міста) і як модерна людина, глибоко інкорпорована в свою соціальну роль і змінюється з великими труднощами, її суспільне становище ніяк не розходиться з її уявленнями про себе, вона сприймає все те, що закріплено в законах і в традиціях як установку до беззаперечного виконання. Тоді як містянин здатний змінювати «правила» міського життя, в сторону все

більшої свободи дій всіх, в той же час так, щоб не порушувати свободу дій кожного, містянин виходить за межі модерної культури залученням до культури постмодерну (постмодерного міста) з усією її специфікою. Як людина постмодерну, містянин, при становленні тим, хто він є, переживає безліч криз ідентичності. Він не отримує своє місце автоматично, його інкорпорованість в систему рано чи пізно дає збій. Ідентичність його роздроблена і збирання роздробленої картини світу – одна з побічних цілей становлення містянином. Як людина з мобільною і рухомою ідентичністю містянин легко грає різні соціальні ролі, змінює обличчя і маски. У зв'язку з цим для більш артикульованого розмежування способів взаємодії між мешканцем міста і містянином останній в роботі розглядається з рисами Двійника, Мандрівника і Чужинця, в залежності від того, наскільки можливий його конструктивний діалог з мешканцем міста.

Такий розподіл сприяє більшій конкретизації дослідження людини міської як нового типу міської ідентичності. Міський спосіб життя з його перевагами і недоліками часто не залишає вибору для міської людини. Вона або приймає правила міської взаємодії і відчуває себе в місті більш-менш комфортно, або всіляко їх заперечує, що породжує різні неврози, спустошення, невпевненість в собі. Найчастіше ситуація складається таким чином, що міста, що швидко ростуть захоплюють все нові і нові території, відповідно поширюючи на ці простори свої правила гри, а ті індивіди, які проживали на цих територіях і звикли до певного способу життя часто не можуть швидко перелаштуватись, що і призводить до кризових наслідків.

Місто – це акумулятор людської думки, емоцій, почуттів, дій людини. Сучасні зміни – це перш за все зміни людини і її способу життя, її духовного світу; міський мешканець вирішує проблеми переходу, перетворюючи себе і проектує свої дії в нових соціокультурних просторах. Людина міста (Homo Urbanus як рівноважний конструкт між мешканцем міста і містянином) в даний час виходить за його межі і одночасно структурує

абсолютно новий урбанізований простір, виробляє нові форми зв'язків, породжувані в ньому, але інтегровані вже над містом.

Місто змінює свій зовнішній вигляд у міру історичного розвитку і трансформації різних видів людської діяльності. Воно стає формою вирощування і створення ресурсу для розвитку на його основі тих «просторових локусів», «місць», де міські мешканці отримують можливість з елементів існуючих типів життя сконструювати нові типи ідентичності. Якщо перетворення міського простору припало до смаку більшості міських мешканців, тоді історично значиме місце знаходить «друге життя» і знову стає місцем перетину змістів і символічного капіталу. Якщо ж перетворення, з точки зору містян, спотворює вигляд міста, воно стає абсолютно порожнім місцем доти, поки нове покоління, не пов'язане історичною пам'яттю, не привнесе в це місце якийсь новий культурний сенс, найчастіше абсолютно не пов'язаний з тим, що був раніше. На жаль, деякі історично-значимі місця в низці перетворень міських просторів зникають безслідно.

Мерехтіння, рухливість і плинність цінностей змушують зрозуміти всю марність остаточних визначень і окреслення рамок нової ідентичності. Як містянин, так і мешканець міста можуть в рівній мірі претендувати на заявлений статус, незважаючи на те, що спосіб їх «вбудовування» в міську структуру різниться, вони все ж виявляються «закинутими» в міський простір і, незважаючи на їх задоволення або незадоволення таким станом, змушені або приймати його як є, або оптимізувати усіма можливими способами.

Конфлікт міста і людини ніколи не може бути вирішений остаточно, можливі лише проміжні консенсуси. В цій ситуації Homo Urbanus, розглядуваний в дисертаційній роботі – не еталон, він – скоріше набір характеристик, часто рухливих, різнобічних і іноді досить таки суперечливих, адже міська ідентичність знаходиться в постійній динаміці формування, пов'язаній зі змінами соціальних практик індивіда, змінами життєвих обставин, формуванням та зміною установок, отриманням

інформації та інше – з одного боку, і з динамікою зміни самого міста як об'єкта для співвіднесення – з іншого. Навряд чи можна нав'язати ідентичність сучасній людині, тільки якщо вона зовсім вже далека від усвідомлення своєї унікальності.

Таким чином, в дисертації сформовано уявлення про характерні риси Homo Urbanus-а як нового представника міської ідентичності. Найчастіше модернізація і стрімке зростання міст водночас випереджають вивчення характерних рис і поведінкових парадигм їх мешканців, що призводить до протестів і конфліктів, а отже, результати дослідження можуть бути корисні для вивчення як окремих містян, так і сформованих міських спільнот в конкретних містах на теренах України.

Дослідження з даної проблематики можуть бути продовжені в різних галузях соціогуманітарного знання, адже з огляду на те, що чисельність міського населення і в світі, і в Україні неухильно зростає з року в рік і за рахунок припливу позаміського населення в міста, і за рахунок розростання самих міст, актуальність вивчення міської ідентичності тільки зростає. Зокрема, перспективними могли би бути дослідження специфіки менталітету містян східних і західних міст, нових і старих міст, що б акцентувало увагу до міського мешканця вже з урахуванням специфіки його життя як Homo Urbanus-а.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон; пер. с англ. В. Николаева; вступ. ст. С. Баньковской. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2001. – 288 с.
2. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения: В 4 т. – Т. 4. – М.: Мысль, 1983. – С. 376-644.
3. Артеменко А. П. Топологія Я в мережевих структурах соціуму: [монографія] / А. П. Артеменко – Харків, 2013. – 325 с.
4. Ахмедова Л.С. Текст в городе. Особенности формирования нового образа города в контексте развития информационного поля городской среды / Л. С. Ахмедова // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2009. – № 2. – С. 165-169
5. Баньковская С. Чужаки и границы: к понятию социальной маргинальности / С. Баньковская // Журнал «Отечественные записки» – 2000. – № 6 – С. 43-57
6. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. / Ролан Барт; пер. с фр. Г. К. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
7. Бауман З. Индивидуализированное общество / Зигмунт Бауман; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Логос, 2005. – 390 с.
8. Бергер П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания: / П. Бергер, Т. Лукман – М.: Academia-центр. Медиум, 1995. – 336 с.
9. Блаженный Августин. О Граде Божием. / Блаженный Августин – М.: Издательство Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994, в 4-х т. // Репринт: Киев, 1905-1910.
10. Блинова О. А. Персональная идентичность в контексте отношения «Я – Другой»: Дис. ... канд. филос. наук: 09.00.13. / О. А. Блинова – Челябинск. – 2009. – 150 с.

11. Бодрийяр Ж. Город и ненависть / Жан Бодрийяр, [электронный ресурс], режим доступа: [http://www.gumer.info/bogoslov\\_Buks/Philos/Bodr/Gor\\_Nas.php](http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr/Gor_Nas.php)
12. Бодрийяр Ж. Система вещей / Жан Бодрийяр. – М., Рудомино, 1999. – 221 с.
13. Бойко О. П. Культура дозвілля: трансформації та перспективи розвитку у добу глобалізації: Дис. ... док. філос. наук: 09.00.04 / О. П. Бойко. – Харків. – 2011. – 496 с.
14. Брук Д. История городов будущего / Дэниэл Брук; пер. с англ. – М.: Strelka Press. – 2014. – 436 с.
15. Бубер М. Я и Ты / Мартин Бубер. Альманах «Квинтэссенция»; пер. с нем. Н. Файнгольда, под ред. В. И. Мудрагея – М., 1992. – 163 с.
16. Ванчугов В. В. Москвософия & Петербургология: философия города. / В. В. Ванчугов – М.: Пилигрим. – 1997.
17. Ваттимо Дж. Прозрачное общество / Джанни Ваттимо; пер. с ит. Д. Новикова – М.: «Логос». – 128 с.
18. Вахштайн В. Социология архитектурного объекта между формальной и практической рациональностью/ В. Вахштайн // НЛЮ. – 2013. – № 121. – С. 38-46
19. Вебер М. Город / Макс Вебер // История хозяйства. Город. – М.: «КАНОН-пресс-Ц», 2001. – 576 с.
20. Веселова С. Б. Город – Архитектура – Философия / С. Б. Веселова, [электронный ресурс], режим доступа: <http://anthropology.ru/texts/veselova/city.html>
21. Веселова С. Б. Искусство пространства / С. Б. Веселова, [электронный ресурс], режим доступа: <http://anthropology.ru/texts/veselova/artofsp.html>
22. Вирильо П. Машина зрения / Поль Вирильо – М.: Наука, 2004. – 140 с.
23. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни / Л. Вирт / Избранные работы по социологии. Пер. с англ. В. Г. Николаева. – М., 2005. – С. 93-118

24. Высоковский А. А. Смена веx: от градостроительства к градоустройству / А. А. Высоковский, [электронный ресурс], режим доступа: [http://www.intelros.ru/pdf/arc/2011\\_02/06.pdf](http://www.intelros.ru/pdf/arc/2011_02/06.pdf)
25. Высоковский А. А. Управление пространственным развитием / А. А. Высоковский // Отечественные записки – 2012. – № 3(48). – С. 18-29
26. Гидденс Э. Кастеллс: урбанизм и социальные движения / Э. Гидденс Социология. Гл. 17. Современный урбанизм. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – С. 394-414
27. Гидденс Э. Последствия модернити (отрывки) / Энтони Гидденс // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. Под редакцией В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – С. 101-122.
28. Гидденс Э. Модерн и самоидентичность / Реф. Е. В. Якимовой // Современная теоретическая социология: Энтони Гидденс. Реферативный сборник. Под ред. Ю. А. Кимелева. Серия «Социология». – М.: ИНИОН РАН, 1995.
29. Глазычев В. Л. Поэтика городской среды / В. Л. Глазычев // Эстетическая выразительность города. – М.: Наука, 1986. – 156 с.
30. Глазычев В. Л. Урбанистика / В. Л. Глазычев – М.: Европа, 2008. – 481 с.
31. Горнова Г. В. Антиномии города: Монография. / Г. В. Горнова – Омск., Изд-во ОмГПУ. – 2011. – 220 с.
32. Горнова Г. В. Феномен города в духовном мире человека: дис. ... кандидата филос. наук: 09.00.13. / Г. В. Горнова – Омск, 2005. – 150 с.
33. Горнова Г. В. НОМО URBANUS: Антиномии и конфликты городской жизни в типах горожан. Монография. / Г. В. Горнова – Омск: Изд-во «Амфора». – 2011. – 120 с.
34. Горнова Г. В. Номо Urbanus: психоаналитический аспект / Г. В. Горнова // Гуманитарные и социальные науки. – 2010. – № 5. – С. 86-93.

35. Гофф ле, Ж. Интеллектуалы в средние века. / Жак ле Гофф – Долгопрудный: Аллегро-Пресс, 1997.
36. Гройс Б. Публичное пространство – от пустоты к парадоксу / Б. Гройс – М.: Litres, 2014. – 321 с.
37. Деррида Ж. О грамматологии / Жак Деррида; пер. с фр. и вст. ст. Н. Автономовой – М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
38. Завьялова З. С. Самоидентификация личности в условиях сетевых коммуникаций: постановка проблемы / З. С. Завьялова // Гуманитарная інформатика. междисциплинарный сборник статей – 2010. – № 4. – С. 17-28
39. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Журнал «Логос». – 2002. – № 3 – С. 23-34.
40. Зитте К. Художественные основы градостроительства/ Камилло Зитте; пер. с нем. Я. Крастиныша – М.: Стройиздат, 1993. – 255 с.
41. Иконников А. В. Архитектура XX века. Утопии и реальность / А. В. Иконников. Издание в двух томах – М.: Прогресс-Традиция, 2001
42. Кампанелла Т. Город Солнца / Томазо Кампанелла – М.: Издательство Академии наук СССР, 1947.
43. Камю А. Чума / Альбер Камю – М.: АСТ, 2014. – 384 с.
44. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов. / Джордж Келли – СПб.: Речь, 2000. – 436 с.
45. Ковальчук И. Л. Самовдосконалення як чинник подолання відчуження: філософсько-антропологічний аналіз: Дис. канд. філос. наук: 09.00.04 / И. Л. Ковальчук – К., 2009 – 212 с.
46. Коган Л. Б. Быть горожанами. / Л. Б. Коган – М.: Мысль, 1990. – 206 с.
47. Коган Л. Б. Урбанизация и некоторые вопросы городской культуры / Л. Б. Коган. Урбанизация, научно-техническая революция и рабочий класс – М.: Наука, 1972. – 416 с.

48. Корнієнко Т. А. Багатовимірність підходів до аналізу дизайну міського середовища: соціально-філософський контекст / Т. А. Корнієнко // Гуманітарний вісник ЗДІА – 2013. – № 52. – С. 73-88
49. Ладохина О. Ф. К вопросу о современном «Одесском тесте» / О. Ф. Ладохина // Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки. – 2015. – № 2. – С. 84-89
50. Ларионова Е. О. История появления элитных жилых кварталов / Е. О. Ларионова // Жилищное строительство – 2011. – № 4 – С. 10-14
51. Лефевр А. Идея для концепции нового урбанизма / Анри Лефевр // Социологическое обозрение. – 2002. – Т. 2. – № 3. – С. 1-8
52. Лефевр А. Социальное пространство / Анри Лефевр // Неприкосновенный запас – 2010. – №2(70). — С. 83-96
53. Лидин К. Счастье для всех. И пусть никто не уйдет обиженным / К. Лидин // Субурбия. Проект Байкал. – 2008. – № 32. – С. 38-43
54. Линч К. Образ Города / К. Линч – Перевод с англ. В. Л. Глазычева. – М., Стройиздат. 1982. – 328 с.
55. Липчанская И. В. Образ города в литературе постмодерна: постановка вопроса / И. В. Липчанская // Известия Саратовского университета. Т. 12. Сер. Филология. Журналистика – 2012. – № 3. – С. 79-83
56. Лобанова Ю. В. Образ города в художественной культуре: дисс. канд. культурологич. наук: специальность ВАК РФ 24.00.01 / Ю. В. Лобанова – М., 1998. – 126 с.
57. Макиавелли Н. Государь / Николо Макиавелли – М. – 1990.
58. Маккуайр С. Медийный город. Медиа, архитектура и городское пространство / С. Маккуайр – Litres, 2014 – 219 с.
59. Методические рекомендации к практическим занятиям Город как социальная система (для студентов 1 курса всех форм обучения направлений подготовки 6.030504 «Экономика предпринимательства»,

- 6.030509 «Учет и аудит») / Харьк. нац. акад. гор. хоз-ва; авт.: Л. А. Радионова. – Х.: ХНАГХ, 2010. – 34 с.
60. Микляева А. Городская идентичность жителя современного мегаполиса. Ресурс личностного благополучия или зона повышенного риска/ А. Микляева, П. Румянцева. – М.: Речь, 2011 – 160 с.
61. Микроурбанизм. Город в деталях / Сборник статей под отв. ред О. Бредниковой, О. Запорожец – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 352 с.
62. Милграм С. Эксперимент в социальной психологии / Стэнли Милграм – СПб.: Питер, 2000. – 335 с.
63. Мор Т. Утопия / Томас Мор – Academia, 1935. – 219 с. [репринт]
64. Мусиездов А. А. Социологическая концепция городской идентичности / А. А. Мусиездов – Харьков, 2013. – 372 с.
65. Мусиездов А. А. Территориальная идентичность в современном обществе / А. А. Мусиездов // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2013. – № 5. — С. 51-59
66. Неоміфологія постсучасної особистості / І. В. Усанов, Л. А. Усанова // Філософські обрії. – 2010. – № 24. – С. 155-166.
67. Орлова Е. А. Концепции идентификации/идентичности: антропологическая трактовка / Е. А. Орлова // Вопросы социальной теории. – 2011. – Том V. – С. 170-192
68. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Хосе Ортега-и-Гассет – М.: АСТ, 2005. – 272 с.
69. Парк Р. Э. Город как социальная лаборатория / Р. Э. Парк // Социологическая теория: История, современность, перспективы. Альманах журнала «Социологическое обозрение». – СПб., 2008. – С. 29-43
70. Пирогов С. В. Феноменологическая социология и урбанистика / С. Пирогов // Вестник Томского государственного университета. Серия «Философия. Культурология. Филология». – 2004г. – № 282. – С. 97-103

71. Платон. Государство / Платон, собр. соч., т.3 – М, 1971.
72. Платон. Законы / Платон, собр. соч., т. 13 – М, 1971.
73. Препотенська М. П. Мегаполіс як середовище комунікації: гендерний аспект та освітня перспектива / М. П. Препотенська // Філософія освіти. – 2013. – № 1 (12). – С. 301
74. Препотенська М. П. Homo urbanus: феномен людини мегаполісу: монографія / М. П. Препотенська. – Дніпропетровськ: Вид. Середняк Т. К., 2014. – 420 с.
75. Ревина Е. В. Мультикультурный город как пространство национальной идентичности: Дис. канд. филос. наук: 09.00.13 / Е. В. Ревина – Ставрополь. – 2009. – 184 с.
76. Рижкова Д. С. Взаємодія між містом та його мешканцями: соціально-культурний аналіз / Д. С. Рижкова // Sciences of Europe, 2017. – №19. – Vol 3. – С. 30-33
77. Рижкова Д. С. Інший в локусі міського середовища / Д. С. Рижкова // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць, 2015. – Вип. 102 (№ 11). – С. 214-217
78. Рикёр П. Повествовательная идентичность/ Поль Рикёр, [электронный ресурс], режим доступа: <http://philosophy.allru.net/perv234.html>
79. Рикёр. П. Я сам как Другой/ Поль Рикёр; пер. с франц. Б. М. Скуратова – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.
80. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор формирования идентичности / Д. С. Рыжкова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. Серія: філософія, 2014. – № 57. – С. 212-219
81. Рыжкова Д. С. Город как условие и цель формирования идентичности / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії, 2013 – № 1064 – С. 108-113.

82. Рыжкова Д. С. Городские пространства: от утопии к гетеротопии / Д. С. Рыжкова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, 2014. – № 01(60). – С. 233-237
83. Рыжкова Д. С. Новый горожанин как культурная идентичность / Д. С. Рыжкова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури – науковий журнал, 2016. – № 3 (12). – С. 22-30
84. Рыжкова Д. С. Трудности в определении идентичности современного индивида. / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії, 2015. – № 52. – С. 73-77
85. Рягузова Е. В. Социально-психологический анализ ингруппового и аутгруппового Другого / Е. В. Рягузова // European social science journal (Европейский журнал социальных наук). – Москва-Рига, 2011. – № 2. – С. 194-201.
86. Семёнов В. Благоустройство городов / В. Семёнов – [Предисл. В. Н. Белоусова. Изд. 2-е, стереотипное] – М. : Едиториал УРСС. – 2003. – 232 с.
87. Серто М. По городу пешком / де Серто М. // Communitas / Сообщество. Научный альманах. – Выпуск 2. – 2005. – С. 80-87
88. Серто М. Призраки в городе // Неприкосновенный запас. – 2010. – №2(70). – С. 14-21
89. Скотт Дж. Благими намерениями государства / Дж. Скотт; пер. Э. Гусинского и Ю. Турчаниновой – М.: Университетская книга. – 2005.
90. Скрипачёва И. А. Современный город как культурная система: Дисс докт. культур. наук: 24.00.01/ И. А. Скрипачёва – М. – 2010. – 396 с.
91. Смирнов С. Б. Московско-Петербургское взаимодействие в контексте современных подходов к изучению города / С. Б. Смирнов // Известия РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. – № 11. – Том 5. – С. 219-233
92. Смирнягин Л. В. О региональной идентичности / Л. В. Смирнягин // Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран

- Москва-Смоленск, 2007. – Вып. 17. «Меняющаяся география зарубежного мира». – С. 21-49
93. Смит Р., Бани В. Теория символического интеракционизма и архитектура / Р. Смит, В. Бани // Социс. – [электронный ресурс] – режим доступа: [http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/13/1214888114/Smit\\_09.pdf](http://ecsocman.hse.ru/data/2011/02/13/1214888114/Smit_09.pdf)
94. Согомонов А. Современный город: стратегия идентичности // Журнальный клуб Интелрос. Неприкосновенный запас. – 2010. – № 2(70) – С. 121-127
95. Сойя Э. Как писать о городе с точки зрения пространства? / Э. Сойя // Логос. – 2008. – № 3 (66). – С. 130-140
96. Сойя Э. Постметрополис. Критические исследования городов и регионов / Э. Сойя // Логос. – 2003. – № 6 (40). – С. 133-150.
97. Спивак Д. Л. Северная столица. Метафизика Петербурга / Д. Л. Спивак. – М., 1998.
98. Степанова Е. А. Фундаментализм и мания идентичности / Е. А. Степанова // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук, 2008. – № 8. – С. 94-116
99. Степанцов П., Безруков В. Проблема Места и Я (Self) в социальной географии и философии / П. Степанцов, В. Безруков // Социологическое обозрение. Том 7, 2008. – № 3. – С. 44-54
100. Стил К. Голодный город: Как еда определяет нашу жизнь /Кэролин Стил; пер. с англ. – М.: Strelka Press. – 2014. — 456 с.
101. Суковатая В. А. Лицо Другого. Телесные образы Другого в культурной антропологии: [монография] / В. А. Суковатая – Харьков, 2009. – 513 с.
102. Теннис Ф. Общность и общество / Ф. Теннис // Социологический журнал, 1998. – № 4. – С. 333-357

103. Тернер Дж. Социальное влияние/ Дж. Тернер – СПб.: Питер, 2003 – 256 с.
104. Трубина Е. Г. Город в теории: опыты осмысления пространства / Е. Г. Трубина – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 520 с.
105. Трушина Л. Е. Интерпретация визуальных текстов городского пространства // Этическое и эстетическое: 40 лет спустя. Материалы научной конференции. – 26-27 сентября 2000 г. Тезисы докладов и выступлений. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – С. 155-157
106. Трушина Л. Е. Образ города и городской среды / Л. Е. Трушина: Дис. канд. филос. наук: 09.00.04 СПб., 2000. – 205 с.
107. Трушина Л. Е. Эстетика сегодня: состояние, перспективы. / Л. Е. Трушина // Материалы научной конференции. 20-21 октября 1999. Тезисы докладов и выступлений. – СПб., 1999. – С. 84-86
108. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные / Ален Турен, [электронный ресурс], режим доступа: [http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page\\_1465.html](http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1465.html)
109. Тхагапсоев Х. Г., Идентичность как философская категория и мера социального бытия / Х. Г. Тхагапсоев // Философские науки, 2011. – Спецвыпуск 1. – С. 11-25
110. Тэджфел Г. Социальная идентичность и межгрупповые отношения/ Г. Тэджфел – 1982. – 328 с.
111. Филарете (Антонио Аверлино). Трактат об архитектуре. / Филарете; пер. и прим. В. Глазычева. – М.: «Русский университет». – 1999. – 448 с.
112. Филлипов А. Пустое и наполненное: трансформация публичного места / А. Филлипов // Социологическое обозрение, 2009. – № 3. – Том 8. – С. 16-30
113. Флорида Р. Кто твой город? Креативная экономика и выбор места жительства / Ричард Флорида; пер. с англ. – М.: Strelka Press, 2014. – 368 с.

114. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – Пер. с нем. – М.: АСТ, 2006. – 640 с.
115. Фуко М. Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Мишель Фуко; пер. с фр. С. Ч. Офертаса под общей ред. В. П. Визгина и Б. М. Скуратова – М.: Праксис, 2002. – 384 с. – (Серия «Новая наука политики»).
116. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас; пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева, послесл. Б. В. Маркова. – СПб.: Наука, 2000. – 380 с.
117. Хайдеггер М. Искусство и пространство / Мартин Хайдеггер // Бытие и время; пер. В. В. Бибихина. – М.: «Республика», 1993 – С. 26-32
118. Хёсле В. Кризис индивидуальной и коллективной идентичности / Витторио Хёсле // Вопросы философии, 1994. – №10 – С. 112-123
119. Холлис Л. Города вам на пользу: Гений мегаполиса / Лео Холлис; пер. с англ. – М.: Strelka Press, 2015. – 432 с.
120. Чернявская О. С. Управление идентичностью горожан / О. С. Чернявская, [электронный ресурс], режим доступа: <http://www.hse.ru/data/2012/10/25/1245778611/Чернявская.%20Управление%20идентичностью%20горожан..pdf>
121. Шипилов А. В. «Свои», «чужие» и другие: [монография]/ А. В. Шипилов – М.: «Прогресс Традиция», 2008. – 568 с.
122. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер – М.: «Мысль» – 1993.
123. Щедровицкий П. Философия развития и проблема Города / П. Щедровицкий // Формула развития. Сборник статей: 1987-2005. – М.: Архитектура-С, 2005. – С. 21-34
124. Щукин В. Г. Город и свобода. Историко-культурные заметки / В. Г. Щукин // Вопросы философии, 2012. – № 8. – С. 61-71.
125. Эллисон Х. «Покайся, Арлекин!» — сказал Тиктакшик / Харлан Эллисон // Миры Харлана Эллисона. Том 3. Контракты души. – Рига: Полярис, 1997. – С. 141-155.

126. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. / Э. Эриксон – М.: Флинта, 2006. – 342 с.
127. Яценко К. А. Концепции идентичности в контексте мультикультурных исследований: социально-философский анализ / К. А. Яценко // Вестник Бурятского государственного университета – № 14 – 2013 г. – С. 37-42
128. Amin A., Thrift N. Cities: Reimagining the Urban. / A. Amin, N. Thrift.– Cambridge: Polity, 2002. – 184 pp.
129. Architecture and Capitalism. 1845 to the Present / ed. by P. Deamer – London; New York: Routledge. – 2014. – 220 pp.
130. Baumeister R. Identity. Cultural change and struggle for self / R. Baumeister. – N. Y., Oxford, 1986.
131. Beaumont J., Nicholls W. Plural Governance, Participation and Democracy in Cities / J. Beaumont, W. Nicholls // International Journal of Urban and Regional Research, March 2008. – Volume 32.1 – P. 87-94
132. Bridge G. Reason in the City of Difference. Pragmatism, communicative action and contemporary urbanism / Gary Bridge – London, NY: Routledge (an imprint of the Taylor & Francis Group), 2005. – 189 p.
133. Castells M. City, class and power / Manuel Castells – NY: St. Martin's press, 1978. – 198 p.
134. Castells M. End of Millennium, The Information Age: Economy, Society, and Culture, Volume III / Manuel Castells – Wiley-Blackwell, Oxford, UK, 2010. – 456 p.
135. Castells M. The Informational City. Information Technology, Economic Restricting, And Urban-Regional Process/ Manuel Castells – Oxford, UK; Cambridge, MA: Blackwell Publishers Ltd, 1996. – 402 p.
136. Castells M. The Power Of Identity, The Information Age: Economy, Society, and Culture, Vol. II / Manuel Castells – Cambridge, MA; Oxford, UK: Blackwell, 1997. – 427 p.

137. Cissna K. N., Anderson R. Theorizing about Dialogic Moments: The Buber-Rogers Position and Postmodern Themes / K. N. Cissna, R. Anderson // *Communication Theory*, February 1998. – Volume 8, Issue 1. – P. 63-104
138. Coelho N. E., Figueiredo L. C. Patterns of Intersubjectivity in the Constitution of Subjectivity: Dimensions of Otherness / N. E. Coelho, L. C. Figueiredo // *Culture & Psychology*, 2003. – № 9(3) – P. 193-208
139. Cunningham D. The concept of metropolis. Philosophy and urban form/ David Cunningham// *Radical Philosophy*, 2005. – №133 – P. 13-25
140. DuttaAhmed Sh. Travelers and transvestites: Negotiating space, authenticity and otherness: PhD dissertation / Sh. DuttaAhmed – LA, California, 1999. – 228 p.
141. Favero P. 'What a wonderful world!'. On the 'touristic ways of seeing', the knowledge and the politics of the 'culture industries of otherness' / P. Favero // *Tourist studies*, 2007. – P. 51-81
142. Fischer C. S. The Urban Experience / C. S. Fischer. – San Diego: Harcourt Brace Janovich, 1984. – 395 p.
143. Foucault M. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. / M. Foucault // *Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory*. Edited by Neil Leach. – NYC: Routledge, 1997. – P. 330-336
144. Fraser B. R. Manuel Delgado's Urban Anthropology: From Multidimensional Space to Interdisciplinary Spatial Theory / B. R. Fraser // *Arizona Journal of Hispanic Cultural Studies*, 2007 – Volume 11 – P. 57-75
145. Gans H. The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans / H. Gans – N. Y: Free Press, 1962.
146. Gay P. du Organizing Identity: Persons and Organizations after theory / du Gay P. – SAGE Publications, 2007. – 193 p.
147. Harrington A., Kemple T. M. Introduction: Georg Simmel's 'Sociological Metaphysics': Money, Sociality, and Precarious Life / A. Harrington, T. M. Kemple // *Theory, Culture & Society*, 2012. – № 29(7/8) – P. 7-25

148. Heterotopia and the city: public space in a postcivil society / edited by Michiel Dehaene and Lieven De Cauter. – NYC: Routledge, 2008. – 345 p.
149. Highmore B. Cityscapes: Cultural Readings in the Material and Symbolic City / Ben Highmore. – Houndmills and London: Palgrave Macmillan, 2005. – 192 p.
150. Ifekwunigwe J. O. (An)Other English city. Multiethnicities, (post)modern moments and strategic identifications / J. O. Ifekwunigwe // SAGE Publications (London,Thousand Oaks, CA and New Delhi), 2002. –Vol 2(3) – P. 321-348
151. Jensen M. N. Concepts and conceptions of civil society / M. N. Jensen // Journal of Civil Society, 2006. – Volume 2, Issue 1 – P. 39-56
152. Kuzio T. Identity and nation-building in Ukraine. Defining the ‘Other’ / T. Kuzio // SAGE Publications (London,Thousand Oaks, CA and New Delhi), 2001. – Vol 1(3) – P. 343–365
153. Le Corbusier (Charles-Edouard Jeanneret). The Radiant City: Elements and Doctrine of Urbanism to Be Used as the Basis of Our Machine-Age Civilization / Le Corbusier – New York: Orion Press, 1964.
154. Lerup L. After the City / Lars Lerup – Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 2000. – 202 p.
155. Madanipour A. Designing the city of reason: foundations and frameworks / A. Madanipour – London; New York: Routledge, 2007. – 342 p.
156. McKeon R. Philosophy and freedom in the City of Man / Richard McKeon. Freedom and History and Other Essays (ed. Zahava K. McKeon). – Chicago: University of Chicago Press, 1990.
157. Mead G. H. Mind, Self, and Society / G. H. Mead – Chicago: University of Chicago Press, 1934. [reprint]
158. Mills F. A. Designing cities for Homo urbanus // Creative Commons 3.0. Urban Paradoxes, 2009. – P. 1-12

159. Morley D. Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries / Morley D., Robins K. – London; New York: Routledge, 2002. – 257 p.
160. Mumford L. The City in History: Its Origins, Its Transformations, and Its Prospects. / L. Mumford – NY : Harcourt, Brace & World, Inc., 1961. – 657 p.
161. Mumford L. The Culture of Cities. / L. Mumford – NY : Harcourt, Brace and Company., 1938. – 586 p. [reprint]
162. Musterd S., Zelm I. van. Polycentricity, Households and the Identity of Places / S. Musterd, I. van Zelm // Urban Studies, 2001/ – Vol. 38, №. 4 – P. 679–696
163. Origins of Human Communication / ed. by M. Tomasello – A Bradford Book, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2008. – 393 p.
164. Parker S. Urban theory and the urban experience. Encountering the city / S. Parker – London; New York: Routledge, 2004. – 210 p.
165. Phelps N. A., McNeill D., Parsons N. In search of a European edge urban identity. Trans-European networking among edge urban municipalities / N. A. Phelps, D. McNeill, N. Parsons // European Urban and Regional Studies, 2002. – № 9(3) – P. 211–224
166. Philosophy and the City Classic to Contemporary Writings // Sharon M. Meagher – NY: State University of New York Press, 2008.
167. Rapport N., Stæde R. A cosmopolitan turn – or return? / N. Rapport, R. Stæde // Social Anthropology., June 2007 – Volume 15, Issue 2 – P. 223–235
168. Tajbakhsh K. The Promise of the City. Space, Identity, and Politics in Contemporary Social Thought / K. Tajbakhsh – University of California Press, 2001. – 229 p.
169. The Social Production of Urban Space / ed. by M. Gottdiener – University of Texas Press, 1997. – 320 p.

170. Vale L. Imaging the City. The Place of Media in City Design and Development / L. Vale, S. Bass-Warner – Cambridge, MA, 1998. – 50 p.

## ДОДАТОК

список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про  
апробацію результатів дисертації

### ***Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України:***

1. Рыжкова Д. С. Город как условие и цель формирования идентичности/  
Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені  
В. Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2013. –  
№ 1064. – С. 108-113.
2. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор формирования идентичности/  
Д. С. Рыжкова // Збірник наукових праць. Гуманітарний вісник  
Запорізької державної інженерної академії. Серія: філософія. – 2014. –  
№ 57. – С. 212-219.
3. Рижкова Д. С. Інший в локусі міського середовища/ Д. С. Рижкова //  
Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць – 2015 – Вип. 102  
(№ 11) – С. 214-217.
4. Рыжкова Д. С. Новый горожанин как культурная идентичность /  
Д. С. Рыжкова // Філософія і політологія в контексті сучасної культури  
– науковий журнал. – 2016. – Вип. 3 (12). – С. 22-30.

### ***Статті, опубліковані в наукових фахових виданнях інших держав:***

5. Рыжкова Д. С. Городские пространства: от утопии к гетеротопии/  
Д. С. Рыжкова // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных  
наук. – 2014. – № 01(60). – С. 233-237.
6. Рижкова Д. С. Взаємодія між містом та його мешканцями: соціально-  
культурний аналіз / Д. С. Рижкова // Sciences of Europe – 2017 – Vol 3,  
№19. – С. 30-33.

### ***Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:***

7. Рыжкова Д. С. Городская жизнь: к идентичности жителя города и  
горожанина / Д. С. Рыжкова // «IX Харківські студентські філософські

- читання»: Матеріали міжнародної наукової конференції, Харків, 25-26 квітня 2013. – С. 55-57.
8. Рыжкова Д. С. Враждебность как фактор идентичности в городе / Д. С. Рыжкова // Международный научный журнал «Интернаука»: материалы II Международной научно-практической конференции «Научный диспут: вопросы социологии, политологии, философии, истории», Москва-Киев-Вена, 27 ноября 2015. – № 8, – С. 181-182.
  9. Рыжкова Д. С. Социально-иерархические основы идентичности современного горожанина / Д. С. Рыжкова // «Культура. Духовность. Общество». Материалы XX Международной научно-практической конференции, Новосибирск, 28 октября 2015. – С. 87-91.
  10. Рыжкова Д. С. Кризис городской идентичности / Д. С. Рыжкова // XVII наукові читання пам'яті Георгія Флоровського. Матеріали Всеукраїнських конференцій студентів та аспірантів філософських факультетів, Одеса, 8-10 жовтня 2014. – Вип. IV. – С. 112-114.

***Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:***

11. Рыжкова Д. С. Трудности в определении идентичности современного индивида. / Д. С. Рыжкова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: філософія. Філософські перипетії. – 2015. – Випуск 52. – С. 73-77.